

Vrijheid
en
Persoonlijkheid

of Hekkers

**VRIJHEID
EN
PERSOONLIJKHEID**

**VRIJHEID
EN
PERSOONLIJKHEID**

VERSPREIDE STUKKEN
VAN

N. J. C. SCHERMERHORN
INGELEID DOOR HEMZELF
GEKOZEN DOOR
GÉ NABRINK

VERENIGING ANARCHISTISCHE UITGEVERIJ
AMSTERDAM - 1937

Rond de geboorte dezer eeuw
Kantelt je leven door het werk
En wat je deed was stoer en sterk,
Al vat nu ook der jaren sneeuw
Je slapen in haar witte vlerk.

Je hebt met oude makkers saam
Het zaad gestrooid, door jaren heen
En of 't ook vaak wanhopig scheen
Je liet niet af; steeds klonk je naam
Met die van Domela dooreen.

En toen de gruwbre teistering
Van oorlog dromen sloeg tot stof
Bleef je getrouw; de grootste lof,
Bij veler groten wankeling,
Is, dat je door je trouw ons trof,

Ons, jongren, wien de schrille kreet
Van moord en waanzin en de nood,
Het schandlijke van massadood,
Als aanklacht in het harte beet;
Jouw woord was 't mée, dat uitkomst bood.

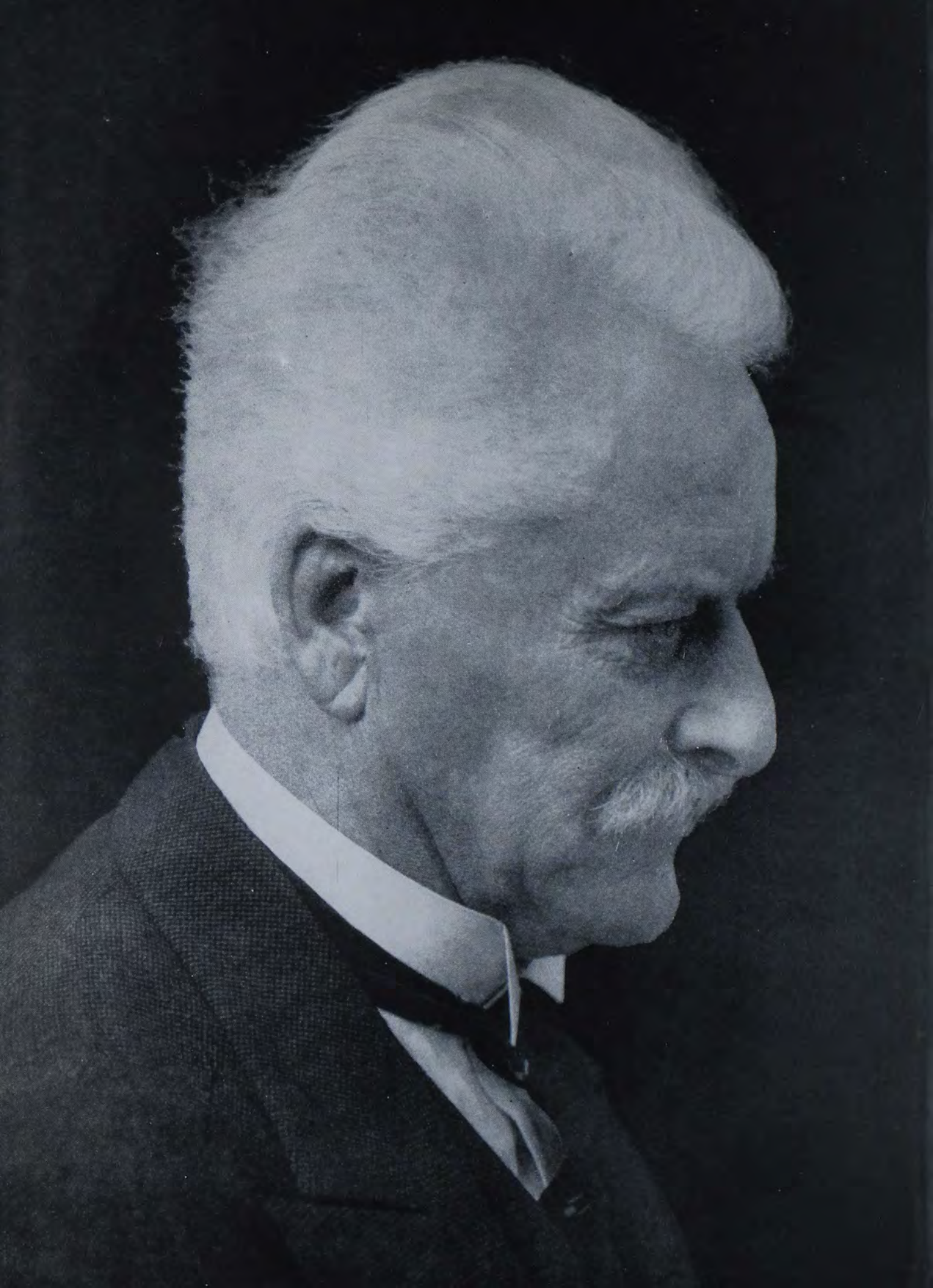
We grepen toen de fakkel aan,
Die jij daar droeg; je wees een doel
En samen hadden wij 't gevoel
Een hoge, lichte weg te gaan,
Recht door der massa angstgewoel.

Nu geven wij het vuur weer voort
Aan jongren, wien de hunkering
Naar eedler leven ook beving;
Wij stellen daad naast geest en woord.
Gedachte bouwt zo kring aan kring.

Zo groeit d'Idee door tijden heen,
Geen woord is weg, geen daad verdaan.
Wij weten krachtig saam te staan.
Het zaad groeit, dat verloren scheen,
Langs jarenlange levensbaan.

Wees blij; wees rustig; rond ons heen
Staan steeds weer andren op ten strijd.
Wij hebben ons het werk gewijd,
Dat ook jouw werk was, — en als Eén
Staan wij hier bij je: DAADBEREID!

HENK EIKEBOOM

Dit is het kenmerk van liefde, dat zij den mensch zich doet indruiven en het leven van anderen, dat zij hem zich eën doet gevoelen met het voorwerp zijner liefde. Daarom is het eene onmogelijkheid dat, als er liefde voor de menscheit leeft in ons hart, we onraadgeaan zouden kunnen blijven bij den aanblik van het stoffelijk en zedelijk wee onzer medemenschen. Ook, dat behoeven we niet zoo te bemerken, de menschen, die ons zien; we willen er niet mede te koop loopen; we willen zelfs trachten het te overbergen en in plaats van met hetzelve oogen, vertoonen wy ons met een lach op 't gelaat "maar niettemin op den bodem onzer ziel, daer ligt de smart, daer kreunt het leed, het leed om de arme wereld, die wy zien in hare ellende ondanks al haar schitterendheid. Wie zijn medemenschen liefheeft, moet lijden.

Daaraan kan hij niet ontkomen, wanneer hij waarneemt en denkt. Want den ziet hij, hoe voor duizenden het bestaan niet anders is dan een markteling van het begin tot het einde, hoe duizenden nooit, nooit komen tot de erkenning, laat staan tot de overwinning, dat het menschenleven mooi kan wezen wanneer de hoogste zielsoverlangens worden verwezenlijkt en bevredigd. Hierin is geen overdrijving. Roepen wy ons slechts voor den geest het leven van den arbeider in onze dagen, waar altoos een deel hunner gedwongen is kennis te maken met de afschuwelijke plaag der werkloosheid. (Ik spreek deze woorden in het jaar 1904! Toen vermoedde niemand dat de hand bestaande economische crisis zulke afmetingen zou aannemen) Dan moet stuk voor stuk het huiszaad belend; dan moet, als een beroorde bedelaar de hand uitsteken bij de voortbrenger, de werker! En thuis gekomen ziet z'n vrouw hem aan met een vraag in de holle oogen en zijn bleete kin: daerom roepen al van verre of hij nu geld heeft om brood te koop. En zoo gaat het elke dag! En toch moet hij zien de overvloed in lachende uitstalling voor de ruiten van winkels en magazijnen ... en toch moet hij zien hoe niet-werkers zich te goed doen in 't weelderig restaurant! Roepen we ons voor den geest het afschrikkelijk bestaan van de duizenden lampenproletariërs - ook menschen - die wonen in de vuilste sloppen, op ellendige zolderkamertjes; wat is voor hen het leven? Heeft het eenige waarde nog? Ze worden immers telkenwilde geduld aan den grooten levensdorst te zijn vis en overvloed en daarom houdt al wat braaf is & reer,

lich op een afstand. Ze worden weggemaaid bij dorren door de „armelie-er
liekte“, de toring. Rasen we ons voor den geest het leven van die rampzalige
wezens in onze maatschappij. Die door de omstandigheden op den weg van de
prostitutie gedreven worden. Bedenken we dat er verband bestaat tusschen
slechte loonen en prostitutie, dat het aantal prostitutie's in de groote steden
rijst en daalt met de broodprijzen!

Hooft we naar de vreeselijke klacht, welke an „meisje van plezier“ voor de
rechtbank uit: „Ik ben in een publiek huis of loop langs de straat, omdat
de omstandigheden mij op dien weg hebben gesleept, omstandigheden, waar-
voor uwe maatschappelijke orde geheel verantwoordelijk is. Ik heb honger
gehad of ik heb vrees gehad voor den honger, een vrees maar al te zeer
gegrond. Ik moet eten, nietwaar? Ik heb het recht te willen eten....
Alles is vrij om zich te verkoopen, als men het nuttig acht en dit is niet
nuttig, maar noodzakelijk voor honderdduizend vrouwen in uw Europa en
zelfs in Amerika“.

(Uit een preek)

N. J. Schermerhorn

MIJN LEVEN.

De uitgevers van dit boek hebben mij gevraagd, als inleiding daarvan, het een en ander te vertellen over mijn leven en mijn werk.

Ik heb gemeend dit verzoek niet te mogen weigeren. Wel is de vraag bij mij opgerezen of mijn leven en mijn werk belangrijk genoeg zijn geweest om te worden beschreven en daarom was er enige aarzeling in mij om het verzoek in te willigen. Wat ik echter mocht doorleven bij de viering van mijn zeventigste verjaardag heeft de doorslag gegeven. Zulk een sympathie, zó veel hartelijkheid, als ik bij die gelegenheid heb ondervonden, had ik niet durven verwachten. Zij hebben mij de overtuiging geschonken, dat mijn leven tenminste niet helemaal voorbij is gegaan zonder dat ik anderen heb kunnen beïnvloeden en — naar ik hoop — tot dieper en zuiverder levensinzicht heb gebracht.

Tallose brieven hebben mij bereikt van mensen — waarvan velen mij totaal onbekend — die, of door wat ik op vergaderingen sprak of door wat ik schreef, naar hun eigen getuigenis gewonnen waren voor de ideeën, welke ik jaren lang heb gepropageerd.

Zelf heb ik mijn eigen leven altijd beschouwd als heel erg gewoon; wanneer ik het vergeleek met dat van anderen, die ik sterk bewonderd en zéér heb liefgehad en van wie ik oneindig veel heb geleerd, dan vond ik het zelfs uiterst onbelangrijk.

Slechts één ding treft mij boven alles als ik mijn leven kritisch overzie: sedert ik de maatschappelijke werkelijkheid leerde kennen, is in mij opgeleefd een diep gevoel van deernis met het getrapte proletariaat (misschien is dit de oorzaak, dat een zeer sterke herinnering mij is bijgebleven aan een vergadering van lompensorteerders in Amsterdam, waar ik zó onder de indruk kwam van het uiterlijk der aanwezigen, dat 't mij moeilijk viel om te spreken en ik begon met een soort van verontschuldiging

over mijn relatief gunstige maatschappelijke positie); een hevige afkeer van de leugen en van het grove onrecht in onze samenleving; een brandend verlangen naar universele volken- en rassen-omspannende broederschap, een diep begeren naar vrijheid.

En wanneer ik mijn leven tracht te begrijpen zó als het was, voor de grote ommekeer daarin zich ging voltrekken, dan kom ik tot de conclusie dat zonder dat ik er mij van bewust was, reeds van jongs af aan in mij aanwezig is geweest, wat later tot uiting zou komen. Heel mijn strijd-leven is feitelijk niet anders geweest dan een uitleven van mijzelf.

Mijn jeugd.

In het praeludium voor zijn belangrijke studie over Erasmus, zegt de Ligt: „Indien reeds bij een boom de wortels de omvang hebben van de kroon, hoeveel te meer moet dit dan het geval zijn met een menselijke persoonlijkheid.”

Een treffende opmerking. Inderdaad kunnen wij een mens slechts dan pas goed begrijpen, wanneer wij, althans bij benadering, kunnen vaststellen uit welke bronnen hij heeft geput, welke invloeden op hem hebben ingewerkt, uit welke mensen hij is geboren. Daarom begin ik met iets te vertellen over mijn ouders en grootouders.

Ik ben de eerste December 1866 geboren in Scharwoude (gemeente Avenhorn), een klein dorpje aan de Zuiderzee op een uur afstand van Hoorn. Mijn vader was daar hoofd der openbare school. Hij was een boerenzoon, afkomstig uit de Schermerpolder. Jarenlang heb ik mijn grootvader gekend en als jongen was 't mij steeds een vreugde bij hem op de grote boerderij te logeren. Die grootvader, Willem Schermerhorn, in de omgeving bekend als Willem met de bril, omdat hij steeds een bril droeg, was een pittige, pientere, oude boer. Disputeren over allerlei onderwerpen was zijn grootste liefhebberij. Voor zijn tijd was hij zeer ontwikkeld en sterk kritisch aangelegd.

Mijn vader was de type van den echten dorpsonderwijzer.

Zijn school en zijn leerlingen hadden de volle liefde van zijn hart. En niets was hem aangenamer dan zijn leerlingen, als 't nodig was, in het latere leven te helpen. Hij hield veel van slagzinnen. Eén daarvan heb ik honderden keren van hem gehoord: „Waar plicht gebiedt, zwijgt alles”.

Mijn vader stond bekend als een goed onderwijzer, die altijd de meest stipte orde had in zijn school. En jaren lang stond hij alléén voor alle klassen!

Natuurlijk hebben mijn oudere broer en ik (meer kinderen zijn er nooit geweest) zijn school doorlopen. Hij heeft mij de eerste kennis bijgebracht.

Wat zijn godsdienst betreft, was hij vrijzinnig hervormd. Hij hield veel van de kerk en wist met taaie volharding geld bijeen te brengen voor de bouw van een nieuw kerkgebouw in plaats van het oude, dat bouwvallig werd.

Maar mijn jeugdherinneringen hebben alle nog op dat oude kerkje, gebouwd aan de voet van de zeedijk, betrekking. Hoe dikwijls heb ik daar gezeten en geluisterd naar den dominee. Enkele preken kan ik me zelfs nog herinneren.

Nooit ging ik met tegenzin naar de kerk en steeds kwam ik weer onder de indruk van het bijeenzijn der gemeente en van haar samenzang. Het hoogtepunt der wijding was mij steeds de oudejaarsavond.

Ik deel deze schijnbaar onbeduidende dingen mede, omdat daaruit blijkt, dat ik reeds als kind religieus was aangelegd.

Niet in het minst heb ik mijn aangeboren relegiositeit aan mijn moeder te danken. Zij was een dominee's dochter, een vrouw van stille, geheel ondogmatische vroomheid. Van haar erfde ik ook een sterke zin voor het komische in het leven. Waar zij ook een goede, gevoelvolle toneelster was, ligt 't voor de hand, dat ik het voorrecht, gemakkelijk en populair te kunnen spreken en voordragen aan haar te danken heb. Overigens was zij een eenvoudige vrouw, die zeer weinig eisen stelde, maar geheel opging in haar huishouding en bereid was voor haar man en kinderen veel te offeren.

Voor mijn grootvader van moederszijde, die predikant in Berkhout was, evenals voor mijn grootmoeder, had ik grote verering en van mijn vroegste jeugd af was het mijn innigste verlangen eens dominee te worden.

Met de erfelijke aanleg, van vaders, zowel als van moeders zijde, groeide ik op in het kleine dorpje. Een van de voordelen daarvan was, dat ik volkomen vrij bleef van elk standsidee. Ik heb nooit iets kunnen bemerken van hogere en lagere standen, noch in de school, noch buiten de school in de wereld der grote mensen. Boeren, neringdoenden, vissers en arbeiders beschouwden elkaar als gelijken. Er waren maar twee mensen, die als intellectuelen konden worden beschouwd: de dominee en de meester. Zij waren de raadgevers van de eenvoudige bevolking en omdat de karige bezoldiging van het dominee's baantje de oorzaak was van periodiek terugkerende vacatures, was mijn vader feitelijk de enige intellectueel. In talloze moeilijkheden werd hij geraadpleegd. Met de bijzonderheden van alle families was hij op de hoogte.

Er zou echter een tijd komen, dat ik het dorp moest verlaten. Een merkwaardige samenloop van omstandigheden bracht mij naar het gymnasium te Utrecht. Daar kwam ik in huis bij een lieve, oude dame, aan wie ik niet anders dan met dankbaarheid kan terugdenken.

Deze verplaatsing betekende voor mij een geweldige verandering. Ik trad een absoluut nieuwe wereld binnen. En al heel spoedig maakte ik kennis met standsverschillen en ik weet me nog te herinneren hoe ik, als eerste-klasse leerling reeds spoedig mij diep gegriefd gevoelde door de houding van een jongen baron tegenover mij, den eenvoudigen burgerjongen.

Ook geestelijk ging een nieuwe wereld voor mij open. Ik maakte kennis met de protestantse orthodoxie. Spoedig onderging ik daarvan een zeer sterke invloed, vooral omdat ik bevriend werd met een medeleerling, die stamde uit een gereformeerde familie. Wij waren erg aan elkaar gehecht en spraken bijna altijd over godsdienstige onderwerpen.

Ook andere vrienden kreeg ik, waarvan één een zachtzinnige Jood was, bij wiens vrome ouders ik altijd gastvrij werd ontvangen.

In volkomen vrijheid ging ik geregeld Zondags naar de kerk.

Maar welk een verschil tusschen wat ik tot dusverre had horen verkondigen in het vrijzinnige Noord-Holland en wat ik nu beluisterde in het orthodoxe Utrecht. Mijn geestelijk evenwicht werd geheel verstoord en meer en meer neigde ik tot de rechtzinnigheid. Ik zou te uitvoerig worden, wanneer ik hier verder op inging en probeerde de strijd, die omging in mijn jong gemoed, te beschrijven.

Deze strijd werd definitief beëindigd in mijn studententijd. In het jaar 1887 werd ik als theologisch student ingeschreven te Leiden. Over de Utrechtse hogeschool werd zelfs niet gedacht. Mijn grootvader en mijn oom van moederszijde hadden in Leiden gestudeerd; ook ik zou daar voor mijn aanstaande en zeer begeerde ambt worden opgeleid.

Ik trof daar nog de grote mannen van het modernisme en zat op de collegebanken onder het gehoor van Kuenen, Rauwenhof, Van Manen, Tiele en Acquoi.

Hun voorlichting doodde voor goed in mij alle orthodoxie. In het bijzonder was dit het gevolg van het onderwijs van Kuenen en Van Manen, waardoor ik de bijbel leerde kennen als een verzameling boeken in verschillende tijden geschreven, van hoge historische en zedelijke waarde, maar toch niet anders dan werk van feilbare mensen.

Toen ik om gezondheidsredenen mijn emeritaat had gekregen en de laatste ringvergadering in Alkmaar meemaakte, zeide in zijn afscheidsrede mijn collega Staal (thans predikant te Abbenbroek) tot mij o.a. „Schermerhorn, jij bent nooit een theoloog geweest en zult 't wel niet meer worden ook”. Aan die woorden denk ik, nu ik schrijf over mijn studententijd. Al heel spoedig kwam ik in een club, die uitsluitend bestond uit juristen en medici. Ik was

daarin de enige theoloog. Achteraf beschouw ik dit als een voorrecht. Ik meen dat 't mij voor veel eenzijdigheid heeft behoed.

Tijdens mijn studententijd leerde ik haar kennen, die mijn levensgezellin zou worden en dit is gebleven tot op deze tijd: Catherine Lulofs, een nicht van Domela Nieuwenhuis, dien ik eerst veel later nader zou leren kennen. In 1892 was mijn studie geëindigd en stond ik klaar om als hervormd predikant mijn levenstaak te aanvaarden. Getrouwd betrok ik mijn eerste pastorie te Beets in Noord-Holland. Uit vele beroepen, die ik kreeg had ik een keuze moeten doen. Die keuze heeft mij nooit berouwd. Ik trof in Beets een buitengewoon prettige en zeer belangstellende gemeente. De twee jaren, welke ik daar heb doorgebracht, blijven in mijn herinnering voortleven als een soort sprookje. Ik leefde geheel met de gemeente mede en zij van hare zijde kwam mij tegemoet met een hartelijkheid en liefde, welke onverflauwd bleven, tot het uur van scheiding kwam. Elke Zondag was de kerk gevuld. Met grote opgewektheid deed ik mijn werk. Al spoedig kreeg ik een goede naam als preker. Toen dan ook de twee jaren, welke een jonge dominee verplicht is in zijn eerste gemeente door te brengen, voorbij waren, kreeg ik weer vele beroepen, o.a. uit Nieuwe Niedorp, waar mij een voor die tijd hoog tractement werd aangeboden.

Daar begon in 1894 voor mij een nieuw leven.

Als iemand mij, toen ik mijn kerkelijke loopbaan begon, zou hebben voorspeld, dat zij zou worden, tot wat zij inderdaad geworden is, dan zou ik daar eenvoudig om hebben gelachen.

Hoe kon ik mij in Beets, waar mijn leven bijna idyllisch verliep, voorstellen, welk een wending daarin zou komen? Toch is in die kleine, rustige gemeente de aanleiding daartoe gekomen door een schijnbaar onbetekenend gebeuren.

Een eenvoudige opmerking van een ouderling opende

mij plotseling de ogen. Hij zeide mij, na een preek over waarheid en waarheidsliefde, dat 't wel heel mooi was geweest, wat ik had verkondigd, maar dat het practisch onbruikbaar was. In deze maatschappij kon men niet wáár, niet eerlijk zijn op straffe van ondergang.

Van dat ogenblik af begon ik de maatschappij met andere ogen te bezien. Als ik nu nog terugdenk aan die eerste twee jaren van mijn domineeschap, dan verbaas ik me over de grenzenloze naïveteit, waarmede ik de hoogste en zuiverste moraliteit verkondigde, zonder er mij zelfs maar een ogenblik van bewust te worden, dat die moraliteit volkomen onverenigbaar was met de moraal der kapitalistische wereld, waarin ik leefde en welke ik als normaal aanvaardde! Ik kon prachtige dingen zeggen over liefde en gerechtigheid en het drong absoluut niet tot mij door, dat deze maatschappij, aan wier recht van bestaan ik helemaal niet twijfelde, krachtens haar wezen de **ontkenning** van deze hooggeprezen deugden was.

Maar die ouderling heeft mij tot nadenken gebracht. Ik ben in de eerste twee jaren nog bezig geweest met de studie voor het doctoraat in de theologie. Het was altijd de wens van mijn vader geweest, dat ik doctor in die wetenschap zou worden.

Maar de theologische werken verdwenen van mijn schrijftafel en de boeken van sociologen kwamen er voor in de plaats. Het eerste boek, dat een geweldige verandering in mijn inzichten bracht, was het bekende werk van Leo Tolstoi „Het Koninkrijk Gods is binnen in U”. Hoe anders ging ik de wereld en de mensen zien en hoe begon mij de gedachte te pijnigen, dat ik tot klaarheid moest komen ten opzichte van de verhouding, waarin ik tot de mensen stond. Was ik niet medeschuldig aan het ontzaglijk wereldleed, dat ik nu pas scherp ging zien?

Kon ik mij van die schuld bevrijden?

Toen kwam ik voor 't eerst in aanraking met de geheelonthouding. En ik voelde, evenals mijn vrouw, dat ik die schuld ten minste niet langer behoefde te dragen, die

schuld namelijk: mede te doen aan het in stand houden van drinkgewoonten, waaruit zoo onnoemelijk veel ellende voortkwam. Wij werden geheelonthouders.

In die tijd las ik voor het eerst het aangrijpende drama „Brand” van Ibsen. Nooit heeft een ander boek mij zó diep ontroerd.

De geweldige figuur van den Noorsen geestelijke met zijn onverbiddelijk „alles of niets”, plaatste mijn tot dusver geleid leven in een armzalig licht. Hij is 't geweest, die in mij wekte de drang tot strijd, die mij opriep tot de kamp tegen de drinkgewoonten en mij deed vechten tegen wat ik steeds duidelijker zag als sociale ongerechtigheid, in 't bijzonder tegen het militarisme. Dit alles speelde zich af in de allerlaatste tijd van mijn verblijf in Beets. In 1894 vestigde ik mij in mijn tweede standplaats, in Nieuwe Niedorp.

* * *

Niet ineens, maar geleidelijk, onder de invloed van wat ik las en overdacht, voltrok zich in mij de grote verandering van inzicht. Begrijpelijkerwijze was het een bijzondere noodzaak voor mij om mij telkens weer opnieuw bezig te houden met 't maatschappelijke vraagstuk. Immers dit hield direct en onverbrekkelijk verband met de verhoudingen van mensen tegenover mensen en werd daarom allereerst door mij als een zedelijk vraagstuk gevoeld. Daarom was ik verplicht, elke week, bij mijn voorbereiding voor de Zondagmorgen, te denken over de consequenties, over de praktische beleving van de liefdeleer, welke ik week aan week predikte. Was het wonder, dat al heel spoedig over den jongen dominee van Nieuwe Niedorp gesproken werd als de „rooie” dominee?

Dat ik ijverde voor geheelonthouding en met hen, die zich naast mij schaarden, er op uit trok om in heel West-Friesland krachtig propaganda te voeren, kon er nog mee door, ofschoon zelfs dit reeds bij velen ergernis verwekte; maar dat ik hoe langer hoe meer revolutionair werd in mijn

preken, dat deed de maat overlopen en bezorgde mij zeer vele tegenstanders en vijanden.

Maar tegenover hen stond spoedig een kern van wakkere geestverwanten, voor 't grootste deel jonge mensen. Een bepaalde richting volgde ik nog niet.

Ik kreeg den ouden Helsdingen een paar dagen bij me, later Troelstra en den sociaal-demokratischen ds. G. W. Melchers en ik belegde met hen vergaderingen. Ik neigde tot de sociaal-democratie. „Brand” echter werkte te sterk in mij na, buitendien had ik en heb ik nog een bijna instinctmatige afkeer van gedwongen organisatorische gebondenheid en partijdiscipline.

Ds. Melchers stond toen in Zuid-Scharwoude; ook door de propaganda voor geheelonthouding kwamen wij veel met elkander in aanraking. Wij spraken vaak over sociaal-democratie en anarchisme.

Mijn liefde voor vrijheid, mijn kennismaking met de werken van Bakoenin, van Kropotkine, van Domela Nieuwenhuis en anderen, dreven mij tot het anarchisme.

Met volle sympathie schaarde ik mij onder de vanen van het Christen-anarchisme, dat onder de leiding van Felix Ortt, Louis Bähler, Lod. v. Mierop, de Koe en Kijlstra aan 't einde van de vorige eeuw krachtig opleefde en waaruit ook de kolonie te Blaricum is voortgekomen.

In het bijzonder bestreed ik het militairisme. In hoofdzaak op Christelijke gronden.

Langzamerhand werd mijn geheelonthouderspropaganda verdrongen door de propaganda voor de revolutionaire beginselen in 't algemeen. Het lag in mijn aard om in mijn preken, ook in de kerk mijn gevoelens en inzichten tot uiting te laten komen. Het gevolg was een sterke vermindering van het kerkbezoek, in het bijzonder van de zijde der welgestelden. Zij kregen het in de gaten, dat ze met Schermerhorn een „kat in de zak” hadden gekocht.

Een grote moeilijkheid voor mij was in die dagen (ik spreek nu over de laatste negentiger jaren) of ik in de kerk kon en mocht blijven. Sterk werd ik aangetrokken

door de gedachte der binnenlandse kolonisatie. Zou ik het voorbeeld volgen van Kijlstra en de Koe? Ik bracht een paar malen een bezoek aan de Blaricumse kolonie.... ik kon er echter niet toe komen mij daarbij aan te sluiten, hoe sympathiek mij de meesten der kolonisten waren en hoeveel zuiverder mij het leven ook toescheen.

Een der redenen daarvan was de grote vrijheid, die ik had in de kerk. Ik ressorteerde onder het classicaal bestuur van Alkmaar en de geest daarvan was zéér liberaal. Op geen enkele wijze werd ik belemmerd in mijn optreden. Daar kwam bij, dat ik steeds een kerkeraad had, die er niet aan dacht mij tegen te werken. Slechts een paar keer werden er tegenstanders in de kerkeraad verkozen, maar die hielden zich stil of liepen er na een paar jaar weer uit. Ik had volkomen vrijheid van spreken en er werd niet het minste bezwaar tegen gemaakt, dat ik mijn gemeentewerk zo regelde, dat ik er dikwijls op uit kon trekken om propaganda te maken voor geheelonthouding, straks voor anti-militairisme en in het algemeen voor de revolutionaire ideeën, welke zich met steeds sterker wordende onweerstaanbaarheid aan mij opdrongen.

Intussen vormde zich een kring van hele en halve geestverwanten. Velen voelden zich gedrongen om mij te helpen. En zij zwierven mede door heel West-Friesland, waar wij op alle mogelijke plaatsen vergaderingen belegden. Over belangstelling viel niet te klagen. Zoals steeds het geval is, ontstonden er allerlei fantastische verhalen over Schermerhorn. De rooie dominee van „Nierp” werd druk besproken. Dit was de beste reclame voor de vergaderingen, die gewoonlijk stampvol waren. Iedereen wilde dien wonderlijken dominee wel eens zien en horen.

Achteraf sta ik er verbaasd over, dat ik 't heb kunnen volhouden. Wat een nachtelijke tochten heb ik gemaakt door weer en wind! En dapper trokken overal de jongere geestverwanten er mee op uit. Onder die jongeren leefde het verlangen om ook zelf actief propagandistisch op te

treden. Zij deden dit door ijverige colportage en door het oprichten van een toneelclub. Dit laatste is voor mij de aanleiding geworden om mij te wagen aan het schrijven van een toneelstuk „De Rooie”, dat later door andere is gevolgd. Bij de eerste uitvoering speelde ik zelf de hoofdrol. Dat was iets bijzonders. De dominee op de planken!

Nog zie ik de oude kolfbaan voor me. De toeloop was geweldig. Er was geen doorkomen aan. Het stuk was niet veel bijzonders, maar 't sloeg in. Vooral het gedeelte, waar ik als revolutionair arbeider optrad tegen den dominee, die in het stuk voorkwam, miste zijn uitwerking niet.

Later schreef ik een stuk, dat m.i. beter was en waarin ik weer de hoofdrol vervulde. Ditmaal nam de burgerlijke toneelvereniging „Cicero” het toneelstuk „Offers” in studie. Dat dit kon gebeuren was voor mij een grote voldoening, het bewijs, dat bij velen in de gemeente de geest veranderde.

„Offers” was een anti-militairistisch drama, waarin geen literaire waarde zit, maar dat een diepe indruk maakte.

Driemaal hebben de Ciceronianen en ik het te Nieuwe Niedorp gespeeld voor telkens een eivolle zaal. Nog herinner ik mij, hoe, na een der pakkende bedrijven, het scherm daalde en een doodse stilte onder de bezoekers bleef hangen. Niemand applaudiseerde zelfs. Men was te veel onder de indruk.

Het gevolg van dit succes was, dat wij het stuk ook op andere plaatsen speelden o.a. in Alkmaar, Hoorn en Enkhuizen met overweldigende belangstelling.

De voorstelling in Alkmaar bezorgde mij een aanklacht bij het classicaal bestuur. Een ijverig kerkeraadslid vond het blijkbaar helemaal niet passend, dat een dominee als toneelspeler in 't publiek optrad. De goeie man heeft er geen plezier van beleefd. Het classicaal bestuur nam van zijn aanklacht geen nota.

Ik heb het stuk „Offers” nooit laten drukken, omdat ik het daartoe, ondanks zijn propagandistische waarde, niet goed

genoeg achte. Wel is het talloze malen gecopieerd en in zeer vele plaatsen gespeeld door toneelverenigingen, die op socialistisch standpunt stonden.

Verder schreef ik een toneelstuk „Lid van de raad”. Daarover is heel wat te doen geweest. „Cicero” had ’t in studie genomen. Het behandelde de dorpspolitiek. Allerlei geruchten over het stuk gingen door de gemeente en groeiden natuurlijk steeds meer uit. De burgemeester vroeg het ter inzage, omdat de openbare orde er misschien gevaar door zou lopen of de zedelijkheid een knoei zou krijgen. Maar hij kon geen termen vinden om de opvoering te verbieden. Zij ging dus door. De geruchten hadden hun uitwerking niet gemist, zodat de zaal tot in de uiterste hoeken was gevuld. Het kon wel niet anders of verschillende personen, die in het stuk optraden, werden vereenzelvigd met bekende figuren uit de gemeente!

Later heb ik nog een paar andere stukken geschreven, n.l. „Ondergang”, waarin ik het vraagstuk der militaire dienstweigering behandelde en wat ik als voordracht zelf tientallen malen heb gedeclameerd en „Toen het oorlog was”, het enige stuk, dat ik heb laten drukken, maar dat al sinds lang is uitverkocht.

Al vrij spoedig bleef mijn propagandistische arbeid niet meer beperkt tot Nieuwe Niedorp en West Friesland.

Mijn eerste vergadering in Amsterdam werd de aanleiding tot een steeds zich uitbreidend optreden in socialistische kringen in ons land.

Die eerste Amsterdamse vergadering ging over de noodzakelijkheid der drankbestrijding, vooral ook onder de arbeiders. Zij had een merkwaardig gevolg. Een paar dagen nadat zij was gehouden kreeg ik een brief van den heer Hermans, toen algemeen bekend als „de rode duivel” of „Louis Maximiliaan Barricade”. Hij schreef mij, dat ik op de bewuste vergadering had gesproken als een revolutionair, maar dat hij mij niet vertrouwde, omdat ik een dominé was. „Kom bij ons, hang uw toga aan de kapstok. Bij ons is een kemelsharen kleed te verslijten”. Kort daarop had

ik met hem een openbaar debat in „Constantia” over godsdienst en socialisme.

Waar in de socialistische pers hierdoor de aandacht op mij gevestigd werd, kreeg ik al spoedig van allerlei zijden aanvragen om te komen spreken. Ik kwam „in de beweging”.

Voor al in de winter was ik veel van huis. Friesland, Groningen en de Noord-Oosthoek van Drente werden het meest bezocht, daarnaast Twente. Welk een heerlijke herinneringen komen in mij op, als ik aan mijn zwerftochten denk. Dikwijls overnachtte ik bij kameraden. Maar hoe? Zeker, vaak heel primitief, maar woog daartegen niet op de buitengewone hartelijkheid die ik ondervond en waarvoor ik blijvend dankbaar ben?

Laat ik één voorbeeld mogen noemen.

Ik had in een der Drentse veendorpen een debat-avond met een gereformeerden predikant. Stampvol. De vergadering duurde tot middernacht. Een arbeider vroeg me bij hem te logeren. Na afloop der bijeenkomst gingen wij door de koude nacht op stap; de venen in. Thuisgekomen riep de man zijn vrouw toe: hier ben ik met Schermerhorn! Moeder de vrouw komt uit haar bedstede en maakt thee klaar. Lekker doorgewarmd gaan we naar bed. Man en vrouw in de éne bedstede, ik in de andere daarnaast. 's Morgens vroeg hoor ik de vrouw reeds bezig met haar werk. Ik stak mijn hoofd door de bonte gordijntjes en wens haar goeden morgen.

„Al wakker?” vraagt zij. „En wat moet je nu eten?”

„Indien het mag, dan precies hetzelfde als je man”.

Inderdaad heb ik met een dikke pannekoek mijn ontbijt gedaan.

De propaganda was vermoeiend voor mij, vooral omdat ik een lijder aan slapeloosheid ben, reeds van mijn studententijd af. Als ik dan weer thuis kwam, had ik grote behoefte aan rust.

Vaak kon ik Domela Nieuwenhuis benijden, die altijd goed kon slapen. Toen wij eens samen een kleine tournee

maakten door Twente, kwam hij, die zoveel ouder was dan ik, fris terug, terwijl ik doodvermoeid was. Nu ik de naam van Domela Nieuwenhuis heb genoemd, wil ik niet nalaten iets meer te vertellen van de verhouding, waarin ik tot hem heb gestaan. Ik deelde reeds mede, dat mijn vrouw door zijn eerste huwelijk een nicht van hem was. Het zou echter enige tijd duren eer ik in nauwere aanraking met oom Ferdinand kwam. De aanleiding daartoe was een propagandavergadering voor geheel-onthouding in het gebouw Frascati te Amsterdam, waar Domela debatteerde niet tegen geheel-onthouding (want hij was ook zelf geheel-onthouder) maar in het debat wees op de noodzakelijkheid om ook de maatschappelijke oorzaken van het drankmisbruik te bestrijden. Zó kwamen wij nader tot elkaar en tot zijn dood toe is tussen ons een hartelijke verhouding blijven bestaan. Zeer vele gesprekken heb ik met hem gevoerd in de verschillende huizen, waarin ik hem als bewoner heb gekend, maar het meest in Hilversum.

Van Domela heb ik veel geleerd. Maar als ik aan hem terugdenk, dan zie ik hem allereerst oprijzen voor mijn geest als de sterke mens, als de onbuigzame, die de zwaarste slagen, de diepste teleurstellingen, de grootste smart en de gruwelijkste vernederingen in het leven heeft ondervonden zonder daardoor gebroken te worden. Welk een mensenzelfde woonde in zijn hart en hoe kon hij innerlijk ontroerd zijn, terwijl zijn gelaat het vermoeden opwekte van volkomen onbewogenheid.

Zijn grootste vreugde was een goedgeslaagde meeting, een enthousiaste vergadering. Als de revolutionaire ideeën maar onder de mensen kwamen!

Met de geestverwanten in Nieuwe Niedorp belegde ik eens een openluchtmeeting op een Zondagmiddag. Een boomgaard naast de kerk was het vergaderingsterrein. Wij hadden ook Domela gevraagd als spreker. Niet minder dan twaalf honderd bezoekers waren uit het dorp en de omtrek komen opdagen. Dat deed hem goed. Aan het hek van

de kerk was een lange stok bevestigd, waaraan een rode vlag wapperde. Zijn gezicht straalde van vreugde, toen hij dat zag.

Hij is het geweest, van wien ik geleerd heb zo eenvoudig en duidelijk mogelijk te spreken, opdat ieder hoorder zou kunnen begrijpen wat er gezegd werd. Hij was de geboren volksredenaar, die soms met enkele pakkende uitspraken de luisteraars een kijk gaf op de maatschappelijke werkelijkheid. Het geregeld lezen van zijn blad „De Vrije Socialist” heeft er veel toe bijgedragen mij in mijn revolutionaire overtuiging te versterken. Toch was er in de eerste tijd van onze intiemere omgang altijd iets, dat ik voelde als een belemmering om het ten volle met hem eens te zijn. Dat was zijn filosofisch materialisme; zijn volkomen afkeer van godsdienst en kerk. Eerst later ben ik gaan inzien hoe diep religieus hij was, ondanks zijn strijd tegen de godsdienst.

Want ik ben religieus van aanleg, zoals ik reeds schreef, toen ik wees op wat ik vooral van mijn moeder erfde. Ik bleef zeer lang een grote waarde hechten aan het christendom, zó als ik dit in zijn zuivere en oorspronkelijke vorm meende te moeten verstaan.

Dit blijkt wel het duidelijkst uit het feit, dat ik in het jaar 1906 een bundel preken uitgaf onder de titel „Wat dunkt u van den Christus”, waaraan ik als ondertitel toevoegde „preken van een revolutionair”.

In de voorrede schreef ik o.a. de volgende woorden: „Mijn bedoeling met deze uitgave is: iets te geven aan u in 't bijzonder, revolutionaire arbeiders, wier strijd is ook mijn strijd; aan u, die zich hebt afgewend van kerk en christendom, omdat gij meent, dat deze u slechts stenen geven voor brood; aan u, die in uw vaandel hebt geschreven het stoute woord „geen God en geen meester”; aan u, in wie toch vaak het religieus element zo sterk op de voorgrond treedt.”

Het kon evenwel niet anders, of ook mijn godsdienstige opvattingen moesten een wijziging ondergaan.

Wanneer ik mijn eigen psyche zo objectief mogelijk tracht te zien, kom ik tot de conclusie, dat ik in mij heb: drang naar mystiek en werkelijkheidszin. Deze beide komen vaak met elkaar in botsing.

In 1905 schreef ik een tweetal artikelen in het tijdschrift „Ontwaking” over godsdienst en socialisme.

Als ik deze nu reeds ruim dertig jaar geleden geschreven artikelen overlees, kan ik mij weer geheel indenken in de geest, waaruit zij zijn geboren.

Het wordt mij duidelijk hoe daarin reeds mijn pantheïstische levensbeschouwing naar voren komt.

Geleidelijk zou dit pantheïsme zich echter ontwikkelen. Ik gevoelde voortdurend sterker dat de consequentie daarvan moest zijn, dat ik mijn terminologie had te wijzigen. Nog altijd sprak ik van God; nog altijd begon ik mijn toespraken in de kerk met een gebed om ze eveneens met een gebed te eindigen. Ik werd er mij van bewust, dat dit aanleiding moest geven tot verwarring en misopvatting. Bij de grote meerderheid in de gemeente leefde immers nog de traditionele opvatting van een persoonlijken God d.i. van een Wezen, dat, buitenwereldlijk, in de wereld en haar gebeuren vrijmachtig kon ingrijpen en het lot der mensen bepaalde. Daarom nam ik de gewoonte aan om niet meer van God te spreken, maar van „Het Leven”. Daarmede bedoelde ik dan de in alles en allen werkende energie, niet staande buiten de wereld, maar drijvend, stuwend in de wereld en in de mensheid.

Verrassend was 't mij te mogen opmerken, dat dit door de gemeente zeer goed werd begrepen en gewaardeerd.

Zo werd ook zonder enig protest de mededeling van de kansel — en dat is nu wel vijf en twintig jaar geleden — aanvaard, dat ik in het vervolg geen gebeden meer zou uitspreken.

Als eerlijk mens kón ik die gewoonte niet langer handhaven.

Maar ik moest verder gaan en ik ging verder.

Ik kwam te staan voor de vraag of ik geregeld mijn toespraken (Schermerhorn preekt niet, maar houdt redevoeringen in de kerk, werd algemeen opgemerkt) moest vastknopen aan een bijbelwoord.

Met alle waardering voor de oude bijbel, met volle erkenning van het vele schone daarin en de diepe wijsheid veler eeuwen daarin opgetast, kon ik zijn autoriteit niet aanvaarden. En het geregeld spreken naar aanleiding van een bijbelwoord of een bijbels verhaal moest immers de indruk wekken, dat die autoriteit wél werd erkend en bij velen de antieke mening, dat die bijbel de grondslag van onze levensbeschouwing vormde, versterken.

Daarom besloot ik met die traditie te breken.

Ook hier ondervond ik weder, dat de vrijzinnigheid in de gemeente zeer sterk leefde. Behoudens een enkele oudere, die meende „dat dominé altijd uit de bijbel moest preken” was er niemand, die zich aan de verandering ergerde.

Ik geloof eer het tegendeel.

Later voerde ik met medewerking van de kerkeraad, die mij altijd bijzonder ter wille was, nog een verandering in. De Zondagochtendiensten werden veranderd in avondbijeenkomsten. Twee redenen had ik daarvoor: 1e. de avond leent zich bij voorkeur tot een rustig bijeen zijn; men voelt zich in de verlichte kerk meer buiten de wereldse drukte en is daardoor meer geneigd tot overdenking en bezinning en tot concentratie op ernstige vragen. Dit is vooral het geval in onze meestal weinig stemmige protestantse kerken.

2e. de avonddiensten maakten voor mij de Zondagmorgens vrij en die kon ik dan gebruiken om elders te spreken voor de vereniging „De Dageraad”, het „Religieus Socialistisch Verbond” en „De Nieuwe Gedachte”.

Het resultaat van deze verandering was verhoogde belangstelling. In het bijzonder werden de Woensdagavond-

bijeenkomsten zeer druk bezocht. Dan kwamen niet alleen uit Nieuwe Niedorp, maar uit heel de omtrek honderden mensen de kerk binnenstromen. Vooral vele jonge mensen voelden zich aangetrokken tot de levens- en wereldbeschouwing, welke in de „Nierper” kerk werd verdedigd.

Een eigenaardig verschijnsel was dat de catechisaties slecht werden bezocht. In 't bijzonder voelde de rijpere jeugd niet de minste lust om deze bij te wonen. Toch wilde ik haar gaarne beïnvloeden. Hoe kon ik dat klaarspelen? Ik bedacht een middel en het bleek probaat te zijn. Ik kondigde in 't begin van 't winterseizoen, in October, aan, dat ik een cursus voor jongelieden zou houden, waar ik de vraag „hoe verwerven wij ons een levens- en wereldbeschouwing?” zou trachten te beantwoorden. Het resultaat was verrassend! Het catechisatielokaal zat de eerste avond vol en blééf vol tot het einde toe! En de cursus duurde vijf maanden!

Daarnaast opende ik een andere cursus voor ouderen. Eén winter heb ik gewijd aan de bespreking van de inhoud van de bijbel, later heb ik verschillende literaire werken behandeld en o.m. „De Blijde Wereld” van Frederik van Eeden en „Alzo sprak Zarathustra” van Nietzsche. Het was een zeer gevarieerd gezelschap, dat deze cursus volgde. De leeftijd liep van achttien jaar tot ruim zeventig. Het aantal was ongeveer vijftig, niet alleen Nieuwe Niedorpers, maar ook enkele uit de omgeving.

Deze avonden waren voor mij een genot. Vooral omdat zij mij persoonlijk dwongen tot nadenken. Wat een verheldering gaf mij het diep doordachte boek van Frederik van Eeden. Ik kende hem reeds persoonlijk en vereerde hem als dichter en schrijver. Nog herinner ik mij een avond, die ik jaren geleden bij hem doorbracht in zijn boshut op het landgoed (later de kolonie) Walden. Machtig trok mij toen in hem aan zijn mystieke aanleg.

Toch zou ik ééns tegenover hem komen te staan op een massavergadering in de grote Diamantbeurs te Amsterdam. Toen — 't was in de oorlogstijd — verdedigde

hij wat wij thans als autarkie zien optreden: elk volk moest trachten zoveel mogelijk in eigen behoeften te voorzien en economisch zich van andere volken onafhankelijk maken. Ik verdedigde daartegenover het internationalisme en de wereldeconomie op grond van het feit, dat cultureel en economisch de wereld reeds één groot geheel was geworden.

Later heeft hij eens bij mij gelogeerd in Nieuwe Niedorp, waar hij een lezing hield over „De Nieuwe Mens”. Toen was reeds merkbaar, dat deze scherpzinnige man als mysticus op weg was naar de roomse kerk, waarin zijn vermoeide geest tenslotte rust zou vinden. Na zijn lezing hebben wij in de pastorie nog lang over het gesprokene nagepraat.

Intussen vermeerderde mijn gemeentewerk door de samenvoeging van de kerkelijke gemeente van Oude Niedorp met die van Nieuwe Niedorp. Ook hier begon ik met cursuswerk, dat zeer werd gewaardeerd en gaf ook een avond les in Esperanto.

Maar.... ik werd ouder.... ik rekende te veel op mijn taaiheid en gezondheid en toen kwam de inzinking. Mijn vriend, dokter Maats, kwam na onderzoek tot de ontdekking dat 't met mijn hart niet in orde was. Ik voelde mij dan ook, na een winter van hard werken, zo op, dat ik 't besluit nam mijn ontslag te nemen. In Hoog Soeren, dat wij goed kenden, hebben wij ons toen gevestigd. En dáár, temidden van de uitgestrekte bossen, vrij van gedwongen arbeid, kreeg ik spoedig veel van mijn oude kracht terug. Ik ging er heen met de gedachte na een paar jaren van rustig buitenleven, los van „de beweging” daar mijn einde te vinden. Maar het liep anders. Na een half jaar van absolute rust, veerde ik op en.... het oude leven begon weer. Ik had teveel propagandabloed in mijn aderen om aan de aanvragen die tot mij kwamen om weer te spreken, weerstand te bieden.

Mijn propagandawerk.

Ik zal ongeveer dertig jaar oud geweest zijn, toen naast mijn gemeentewerk, waarvan ik zoeven het een en ander vertelde, steeds meer de propaganda éérst voor geheel-onthouding, later voor het revolutionair anti-militairisme en in het algemeen voor de revolutionaire beginselen, mij in beslag nam.

In de gemeente bestond daarvoor veel belangstelling. De propagandavergaderingen voor geheel-onthouding (voor de eerste kreeg ik de beschikking over de kerk) slaagden voortreffelijk. Zoo ontstond in 1897 de G.O. vereniging, die nog altijd zich staande houdt ofschoon in 't algemeen de drankbestrijding op de grote meerderheid der mensen geen vat meer heeft. De belangstelling der gemeentenaren was ook groot voor de vergaderingen, waar het sociale vraagstuk werd behandeld. Wij konden altijd op volle zalen rekenen. Vooral debatvergaderingen trokken bijzonder veel mensen. Zo debatteerde ik eens met Hermans, die van vrij-socialist, sociaal-democraat was geworden. Bijzonder interessant was een Zondagmiddagvergadering, waar ik stond tegenover Henriette Roland Holst, die toen nog sociaal-democrate was en in wie ik thans een geestverwante mag begroeten. Zij behoort tot die mensen, die op mij een bijzondere indruk hebben gemaakt. Een zeldzame combinatie van dichtsterlijke gaven en scherp ontledend verstand. Maar boven alles heb ik in haar steeds bewonderd, wat velen in haar afkeuren: haar soepelheid van geest. Zij was altijd vrij van dogmatistische verstarring en steeds bereid tot wat B. de Ligt zo juist aanduidt als „hèrorientering.”

Wat de vergaderingen in Nieuwe Niedorp zelf betreft, wil ik nog één enkele memoreren, omdat deze een geweldige massa mensen trok. Daar had ik een debat met gelijke tijdsverdeling met den doopsgezinden predikant over „de al of niet noodzakelijkheid van het gezag.” De Schager courant gaf grote verslagen van die vergaderingen en zodoende werden duizenden in het Noorden van Noord-Hol-

land in de gelegenheid gesteld kennis te nemen van wat daar werd gezegd. En.... de belangstelling werd geprikkeld. Daarvan leverde o.a. Hoorn een treffend bewijs. Jaren achtereen hield ik daar omstreeks Kerstmis een rede in de parkzaal, waar wij op een bezoek van ongeveer duizend mensen konden rekenen.

Mijn werkkring breidde zich steeds verder uit. Met uitzondering van Limburg heb ik in alle provincies van ons land rondgezworven, maar 't meest in de noordelijke. Talloze mensen uit „de beweging” leerde ik kennen. Spoedig zou deze kennismaking worden uitgebreid ook tot buitenlanders. De eerste kennismaking was met den schitterenden redenaar Sebastien Faure, die in Frankrijk veel invloed had.

Dit gebeurde in het jaar, waarin de eerste internationale vredesconferentie werd gehouden in Den Haag als een gevolg van een oproep van den tsaar van Rusland. De burgerlijke pers juichte. Deze conferentie werd voorgesteld als het begin van een nieuw tijdperk, waarin de lasten van het militarisme, die zo zwaar op de volken drukten, zouden worden verlicht en de oorlog ten laatste zou worden overwonnen. Ik had een te sterke overtuiging omtrent de samenhang tusschen kapitalisme enerzijds en militarisme anderzijds dan dat ik ook maar de minste sympathie voor deze internationale samenkomst kon gevoelen. Ik sprak er over met Domela en Marcus van Gelder en wij besloten een demonstratieve vergadering te beleggen in Amsterdam in de grote concertzaal van het toenmalige Paleis voor Volksvlijt. Daartoe nodigde Domela ook Sebastien Faure uit. Deze nam de uitnodiging aan. De vergadering slaagde buitengewoon. Zes à zevenduizend mensen hadden aan onze oproep gevolg gegeven en toen des avonds de witte vredesvlag van het paleis wapperde, werd met aandacht geluisterd naar de drie sprekers: Domela, Faure en Schermerhorn. En alle drie kwamen zij, ieder op zijn wijze, op voor het radicale anti-militarisme en betoogden dat militarisme en oorlog

slechts zouden kunnen worden overwonnen door de volks-
massa, door de arbeiders en nooit van boven af.

Dit optreden bezorgde mij heel wat opmerkingen en terechtwijzingen, vooral van kerkelijke zijde. Twee Leidse hoogleraren in de theologie ontboden mij aan hun huis en ik weet me nog goed te herinneren hoe één van hen mij toevoegde: „Maar Schermerhorn, begrijp je dan niet welk een onmetelijke eer het is voor ons vaderland, dat deze conferentie in Den Haag wordt gehouden?” Ik vermoed dat hij door de feiten wel tot andere gedachten zal zijn gekomen. Een eigenaardig gevolg van de grote vergadering in het Paleis voor Volksvlijt was, dat ik, thuis gekomen, tot mijn vrouw zeide dat ik een maand naar Parijs wilde gaan. Ik had namelijk gemerkt, dat ik moeite had om met Faure te spreken. De conversatie in het frans was van mijn zijde erg gebrekkig.

Met mijn, als steeds bereidwillige, kerkeraad regelde ik mijn werk zó, dat ik een maandlang in Frankrijk's hoofdstad kon verblijven. Door bemiddeling van Christiaan Cornelissen huurde ik in Clamart een kamertje. Elke dag trok ik naar Parijs met de tram en maakte visites. Ik bezocht den ouden Jean Grave, Almereyda en kreeg steeds nieuwe introductions. Ik ging naar vergaderingen o.a. naar een, waar Hervé sprak. Ik maakte kennis met den beroemden revolutionairen tekenaar Steinlen. Maar het toppunt van geluk voor mij was dat ik in persoonlijke aanraking kwam met hem, wiens werken voor mij van zo grote betekenis waren geweest: Peter Kropotkine. Met welk een bewondering zag ik op tot hem, den geboren vorst, eens page aan het hof van den tsaar van Rusland, die door zijn sterk sociaal besef en zijn krachtig gevoel voor gerechtigheid gekomen was tot zijn strijd voor het anarchistisch communisme. En hoe groot was mijn eerbied voor dien aristocraat naar de geest, die bovendien een man van erkende wetenschappelijke verdienste was.

Tweemaal was ik met hem tezamen. Eens bij de familie Cornelissen, die ook in Clamart woonde, een andermaal bij

een geestverwanten Parijsen dokter waar hij in intieme kring een voordracht gaf.

Bovenal werd ik getroffen door zijn beminnelijke eenvoud.

Op de dag vóór ik Parijs weer verliet, was ik de gast van den journalist Alexander Uhlar. Daar was een groot internationaal gezelschap bijeen, ter ere van de verjaardag van Mevrouw Uhlar, een vrouwelijke dokter van wie ik enkele keren les in de franse conversatie had gehad.

Geestelijk verrijkt kwam ik weer in Nieuwe Niedorp terug. De ontmoeting met mensen, die hun kennis, hun ganse leven hadden gesteld in de dienst van de revolutionaire ideeën had een diepe indruk op mij gemaakt. Mijn aanraking met buitenlanders werd vooral intens op het internationaal anti-militairistisch congres, dat gehouden werd te Amsterdam op 26, 27 en 28 Juni van het jaar 1904.

Daar waren afgevaardigden uit Nederland, Frankrijk, Oostenrijk, Bohemen, Engeland, Spanje, Portugal en Italië. Dit congres kenmerkte zich door een geest van kameraadschap, die weldadig was.

Ik was daar een vreemde eend in de bijt. Vooral voor de buitenlanders. Een dominé op zulk een congres! Dat was voor velen iets volkomen onbegrijpelijks en in alle ernst werd soms gevraagd of ik wel te vertrouwen was. De hollandse kameraden stelden hen echter gerust en er werd dan ook niet het minste bezwaar gemaakt tegen het feit, dat ik met Domela, voor Nederland, het manifest ondertekende, waarin de oprichting van de Internationale Anti-Militairistische Vereniging werd aangezegd. Later is er nog een tweede congres gehouden, waar ik o.a. kennis maakte met Emma Goldman en Pierre Ramus en niet te vergeten: met den onversaagden italiaansen strijder Malatesta.

Deze congressen werden een krachtige stimulans voor de anti-militairistische propaganda in ons land. De beweging groeide.

Maar ook iets anders groeide! De internationale spanningen werden sterker. Duitsland bewapende zich steeds

meer; de vloot werd uitgebreid. Engeland zag zijn handelsbelangen bedreigd. Frankrijk droomde nog altijd van een revanche en koesterde de hoop de smaad en het verlies van Elzas-Lotharingen in 1871 te boven te komen. Kortom: er lag een geweldige massa springstof opgehoopt — het wachten was slechts op de lont, welke de explosie zou veroorzaken.

Die lont ontbrandde door het schot te Serajewo, waar de aartshertog van Oostenrijk werd gedood.

In Augustus 1914 barstte de grote wereldoorlog los, die vier lange jaren als een gesel de bevolking van bijna gans Europa zou striemen en miljoenen slachtoffers zou eisen.

Enkele jaren tevoren had het landelijk comité van de I.A.M.V. in Nederland mij gevraagd de redactie van het maandblad „De Wapens Neder”, dat oorspronkelijk door H. Kolthek was opgericht, op mij te nemen. Ik meende dit niet te mogen weigeren. Dertien jaar lang heb ik de redactie waargenomen met grote liefde. De verzorging van het blad behoorde tot mijn meest geliefde werkzaamheden.

De dienstweigeringsbeweging.

Het kon wel niet anders of de krachtige anti-militairistische propaganda moest velen tot de vraag brengen of zij, overtuigd van de zuiverheid van het anti-militairistische beginsel, nog wel gevolg mochten geven aan de oproep om soldaat te worden.

Reeds op het eerste internationale congres in 1904 was de dienstweigering ter sprake gekomen. Terecht werd toen de opmerking gemaakt, dat zij de logische konsekwentie was van het: „geen man en geen cent voor het militairisme”. Ik voelde daar persoonlijk alles voor. Het congres aanvaardde deze konsekwentie echter niet.

De praktijk ging hier echter vóór de theorie uit. Zij begon — als ik me goed herinner — met de weigering van Van der Veer om schuttersdienst te doen. Spoedig echter zouden er jonge sterke kerels opstaan, die de moed toon-

den om hun anti-militairistisch beginsel in de daad van weigering werkelijk te beleven. Jan Terwey, Dirk de Bruin, Kees Kriller, Chris Kamper en meer anderen wilden aan de dienstdwang zich niet onderwerpen en werden daarvoor zwaar gestraft. Maar het bleef bij weinigen. „Een paar in 't jaar” zoals Schaper eens in de Tweede Kamer zeide.

Het zou echter anders worden.

Toen de waanzinnige mensenmoord in 1914 een feit was geworden, werd men zich vooral in ons land in brede lagen bewust van de onmenselijkheid van de oorlog. Bij tientallen tegelijk vermeerderden de dienstweigeraars. De forten te Spijkerboor en in de Beemster werden hun verblijfplaatsen.

Er kon met recht van een dienstweigeringsbeweging worden gesproken. Als redacteur van „De Wapens Neder” en als propagandist voor het anti-militarisme stond ik er vanzelfsprekend midden in.

De dienstweigeraars hadden de sympathie van een groot deel der bevolking. Het bekende dienstweigeringsmanifest verscheen en werd zoveel mogelijk verspreid. Een golf van anti-militarisme bruiste over het land, in het bijzonder over N.-Holland, Friesland, Groningen en Noordelijk Drente.

Zelfs onder beroepsmilitairen kon men sympathie voor de dienstweigeraars ontmoeten. Nòg hoor ik hoe een officier, die ik op reis in een trein trof, mij zeide: de dienstweigeraars, dat zijn de wàre helden.

Het aantal ondertekenaars van het manifest groeide steeds aan. Toen meende de regering te moeten optreden. Een vervolging wegens opruiing tegen enkele ondertekenaars werd ingesteld.

Professor van Rees, Jacoba Mossel, Enka, Dr. Sevenster, Dr. Huizinga, Dr. Terlet, Dr. Bähler en nog anderen werden als de belhamels uitgepikt. Ook ik had het genoeg tot hen te behoren.

Zo kwam ik voor het eerst in mijn leven met de justitie in aanraking. Met Huizinga en Terlet verscheen ik voor de Alkmaarse rechtbank. De belangstelling van de zijde

van het publiek was enorm. De rechters spraken ons vrij. De officier van justitie ging echter in hoger beroep en voor het gerechtshof te Amsterdam werden wij veroordeeld tot 75 gulden boete of 15 dagen hechtenis. Onmiddellijk stond bij mij het besluit vast om te gaan „zitten”. Er lag voor mij zelfs enige aantrekkelijkheid in om waar de dienstweigeraars hun vrijheid voor de zaak over hadden, óók die straf te ondergaan, al was ik er mij volkomen van bewust dat die 15 dagen celstraf niets betekenden tegenover de zoveel zwaardere straffen van die dappere jonge kerels.

Toen ik mijn boete niet betaald had, kreeg ik een oproep om mij voor het uitzitten van mijn straf te Alkmaar te melden. Dit deed ik niet. Als men mij opsluiten wilde, dan moest men mij halen. Wat ook inderdaad gebeurde. Op een goede morgen kwam de rijksveldwachter uit Winkel om mij weg te leiden. Met een koffertje gevuld met boeken, papier en inkt, trok ik naar Alkmaar en werd overgeleverd aan den directeur van het huis van bewaring. Enige formaliteiten, een bad en toen werd ik opgeborgen in de cel met de sarcastische opmerking van een der bewaarders: „twee dingen zijn hier goed: de sluiting en het water”.

Daar zat ik nu in mijn stenen hok zonder enig uitzicht naar buiten. Zelfs geen streepje lucht kon ik zien. Een wonderlijke gewaarwording was het uit de maatschappij uitgestoten te zijn en mij benauwde vooral in den beginne de gedachte van de volkomen machteloosheid. De eerste dagen kreeg ik als voedsel niets anders dan droog roggebrood en water om te drinken. Na twee dagen ontving ik ook een middagmaal en een houten lepel om 't naar binnen te werken. Daarbij kwam dan 's morgens een brouwsel, dat koffie genoemd werd en 's middags min of meer blauwe melk. Het eten smaakte mij slecht, alleen de erwtensoep, die eens per week werd opgediend, was goed. Gewoon aan veel buitenlucht kreeg ik spoedig last van hoofdpijn, waarom de gevangenisdokter mij tweemaal luchten voorschreef. Dit luchten had veel weg van het laten lopen van een hond in een ren. Het beest mag even zijn hok uit om in een open

luchthok wat heen en weer te lopen. Maar in ieder geval was het een kleine afwisseling. De behandeling door het personeel was goed en de directeur was een zeer vriendelijk man, die 's avonds graag even een praatje maakte; daar hij rooms was kwam het gesprek nog al eens op de godsdienst.

Hoe vreemd het moge klinken: de lekkerste boterham, die ik ooit heb gegeten, at ik in de cel. Dat kwam zó: nu en dan was er een hulpbewaarder, een man op leeftijd reeds. Hij voelde zich blijkbaar tot mij aangetrokken, want als het uur was genaderd om te gaan slapen, kwam hij altijd even praten. Ook hij was rooms, maar kon mijn kritiek zeer goed verdragen. Op een goede keer kwam hij in mijn cel en haalde uit de achterzak van zijn jas een in een oude krant verpakt cadetje met kaas en roggebrood. Hij gaf het mij en wees mij de plaats, waar ik moest gaan staan om het op te eten, opdat 't niet zou kunnen worden gezien door het bekende judasvenstertje, dat in elke celdeur aanwezig is. Dagen lang had ik niets dan droog roggebrood gehad; die boterham was mij een heerlijkheid. Een paar dagen later bracht hij mij op even geheimzinnige wijze een tros druiven. De brave, eenvoudige man zal nooit uit mijn herinnering wijken. Temeer niet, omdat ik hem eens scherp de waarheid had gezegd over een preek van een pater.

Goedig als altijd, had hij me n.l. verteld, dat op een bepaalde dag deze pater een predicaatie zou houden voor de roomse gedetineerden en „als u vlak bij de celdeur gaat staan kunt u hem duidelijk verstaan.”

Daags na deze predicaatie vroeg hij mij naar mijn oordeel.

Mijn antwoord was „die pater is of een idioot of een bedrieger.”

Dat was zeker een hard oordeel en hij was er een weinig onthutst over. Maar had ik geen recht tot dit oordeel? Die pater had n.l. dit gezegd: „Mensen, vertrouwt altijd op God, want God geeft altoos uitkomst. Daar zal ik u een voorbeeld van geven. Eens zaten kloosterlingen aan de dis, maar er was geen spijs. De broeders hadden niets om op te dienen. Toen bad de kloosteroverste en vroeg om de hulp

Gods. En ziet: een engel kwam binnen met een overvloed van heerlijk eten en ieder kon zich verzadigen."

Ik stelde mijn braven hulpbewaarder voor om tot dien pater te zeggen, dat deze eens ergens op de hei met zijn kameraden aan een lege tafel zou gaan zitten in de verwachting, dat op zijn bede een engel hen zou spijzigen!

Het was een prachtige Vrijdagochtend toen mijn straftijd voorbij was en ik mijn cel verliet na afscheid te hebben genomen van personeel en directeur. Mijn koffertje was barstens vol brieven en kaarten, die (niet minder dan 511 stuks) vrienden en kameraden mij hadden gezonden. Ook bevond zich daarin een anti-militairistisch toneelstuk „Toen het oorlog was" dat ik in de cel had geschreven.

Buiten werd ik ontvangen door mijn vrouw en mijn zoon en 't was een verkwikking in de heerlijke vrijheid te zijn. 't Werd een prachtige fietstocht naar Nieuwe Niedorp langs de ringvaart van Hugowaard en ik voelde het als een onuitsprekelijk groot geluk in de natuur te zijn. Ik wist nu hoe wreed en deprimerend zulk een opsluiting van een mens was. En toch had mijn verblijf in de cel slechts 15 dagen geduurd. Zou het niet gewenst zijn te bepalen, dat niemand tot de rechterlijke macht kan worden toegelaten vóór hij minstens een half jaar in een cel is opgesloten geweest?

De Zondag daarop preekte ik 's avonds in mijn kerk. Honderden waren daarin samengestroomd en toen mij, nadat ik de kansel was opgeklommen, uit volle borst een lied werd toegezongen, had ik moeite om mijzelf te beheersen. Dat zijn ogenblikken, die nooit meer vergeten worden. Dat deze hartelijke belangstelling voortkwam uit sympathie voor het anti-militairisme bleek duidelijk uit de opbrengst van de collecte voor het steunfonds voor de dienstweigeraarsgezinnen. Zij bedroeg 127 gulden!

Ongetwijfeld heeft de vervolging van de ondertekenaars van het manifest een geheel andere uitwerking gehad, dan de regering ervan verwachtte.

In de vrijheid terug, zat ik spoedig weer volop in de

propaganda. Het aantal abonné's op „De Wapens Neder” groeide geweldig. De vergaderingen werden druk bezocht en honderden guldens werden gecollecteerd voor het bovengenoemde fonds. Talrijke afdelingen van de I.A.M.V. vormden zich.

In België.

Verscheidene keren had ik reeds in België, in Antwerpen en Mechelen gesproken over verschillende onderwerpen. Een paar jaar na het sluiten van de vrede in 1918, kreeg ik een uitnodiging om er op een reeks van vergaderingen te spreken voor het anti-militairisme. Met vreugde nam ik de uitnodiging aan. Antwerpen, Mechelen, Brussel en Gent waren de plaatsen, waar ik zou optreden. Ik had mij goed voorbereid en stelde mij in het door de oorlog zo zwaar geteisterde land schitterende vergaderingen voor.

Och arme! Ik had niet aan den minister van justitie, den heer Van der Velde gedacht.

Niet in de vergaderzaal maar in het politiebureau te Brussel kwam ik terecht. Ik werd n.l. vóór ik een enkel woord had gesproken, gevangen genomen op last van den minister. De vergaderingen mochten niet doorgaan. Het gemene van de zaak was dat men mij niet naar Holland terugzond, maar als een boef opsloot. De eerste nacht bracht ik door in een koud, vuil hok, waar mij de volgende morgen een stuk brood werd gebracht of ik een hond was. Het werd op de vieze vloer neergelegd. Ik heb er geen kruimel van gebruikt. Spoedig werd ik naar een bureau gebracht en toen per auto vervoerd naar de gevangenis van Vorst, vlak tegen Brussel aan.

Daar heb ik pas goed ondervonden hoe weerloze gevangenen worden behandeld en vernederd. Eerst moest ik in een bad, daarna werd ik van verschillende kanten gefotografeerd, toen werden vingerafdrukken van mij genomen en daarna werd ik opgesloten in een cel.

De diepste vernedering echter kwam op de tweede dag in de gevangenis. Een bewaarder met een dokter trader

binnen en ik moest worden onderzocht op geslachtsziekte en schurft. En 't baatte mij niets of ik al zeide, dat ik volmaakt gezond was. De dokter maakte op mij een ellendige indruk, het leek mij een koud, gevoelloos wezen.

Daar ik absoluut niet wist hoe lang ik in die gevangenis moest blijven, had ik den directeur te spreken gevraagd. De tweede dag kwam hij in mijn cel. Een heel ander mens dan de dokter! Ik hield hem zo lang mogelijk aan de praat. Ook hij wist niet wanneer ik ontslagen zou worden. Het gesprek ging in de Franse taal. Al sprekende vroeg hij mij wie en wat ik was.

Ik ben dominé.

U is dominé?! Maar waarom is u dan hier?

Mijnheer de directeur, ik ben hier omdat ik de ideeën verkondig van den Christus! en toen wees ik hem op de crucifix die in mijn cel hing.

Maar mijnheer de dominé, in mijn hart ben ik ook een christen, maar het is er nog de tijd niet voor!

Daarna hadden wij een interessant gesprek over nationalisme, militarisme en oorlog en.... ik won tijd!

Ik weet niet meer precies of het de derde of de vierde nacht was, dat ik plotseling iemand mijn cel in zag komen met licht onder het uitspreken van de woorden „préparez vous, vous serez transporté!" (maak u gereed, gij zult worden getransporteerd).

Als muziek klonken mij die woorden in de oren. Ik zat gekleed op mijn brits en was dus dadelijk klaar. Twee politiemannen brachten mij naar de trein en ik had vrij reizen tot de grens. Daar nam ik afscheid van hen. Die mensen waren beter dan hun uniform en ik voelde weer wat ik zo vaak heb opgemerkt, dat velen terwille van een baantje dingen doen, die ze in hun hart verkeerd vinden.

Ik reisde door naar Den Haag, waar mijn vrouw bij haar moeder was gelogeerd en waar al heel spoedig mijn goede vriend Albert de Jong verscheen, die van Holland uit reeds pogingen had aangewend voor mijn bevrijding.

In het hol van den leeuw.

In 1920 werd een weerbaarheidscongres gehouden te 's Gravenhage. Als anti-militairist en als redacteur van de „W.N.” lachte het mij sterk aan dit congres, georganiseerd door de verenigingen „Ons Leger” en „Onze Vloot”, bij te wonen. Ik liet mij daartoe als lid inschrijven.

Het bezoek was niet groot. Maar zij, die er waren, behoorden tot de hoogste militaire kringen. Als ik me goed herinner, was ook de minister van defensie aanwezig en met hem nog enige andere heren. Ik luisterde naar een rede van den heer Koningsberger, voormalig minister van koloniën. Na afloop werd gevraagd of ook iemand der aanwezigen iets in 't midden had te brengen. Ik gaf mij op en er was een lichte verbazing op de gezichten, toen ik mijn naam opgaf.

Natuurlijk kreeg ik het woord en bestreed de opvattingen van den ex-minister. Toen de bijeenkomst gesloten was, kwam een officier naar mij toe en zeide: „U hebt nu toch wel gemerkt, dat wij een tegenstander niet alleen het woord geven maar hem ook hoffelijk behandelen.”

Ik was het daar volkomen mee eens en stelde den officier, die de eigenlijke regelaar van het congres was, voor om als weer een congres werd gehouden, mij de gelegenheid te geven om een referaat over militaire dienstweigering te houden. Hij gevoelde daar wel voor en zou er zijn best voor doen.

Op de avond der congreszitting werd in een der Haagse bioscopen een propaganda-film vertoond, waar ik eveneens heenging. De film was inderdaad uitstekend. Maar de belangstelling? Treurig! Toen moeten de militairen toch wel hebben geconstateerd, dat het Nederlandse volk weinig sympathie gevoelde voor leger en vloot. Vrij entrée en.... een bijna lege zaal! Voor hen een teleurstelling, voor mij een bemoediging.

Tot mijn grote vreugde kreeg ik het volgende jaar een uitnodiging om op het weerbaarheidscongres, dat op 23 en

24 September zou worden gehouden, te spreken over dienstweigering.

Dat was een kolfje naar mijn hand! Ik zou de 24ste des namiddags aan het woord komen, maar ging reeds de 23ste naar Arnhem om de avondvergadering, die dan plaats zou hebben, bij te wonen. Ik had toen nog een mooie gelegenheid om te debatteren met een referent, die een sterk nationalistisch referaat had gehouden.

De volgende dag, toen mijn beurt gekomen was, vond ik de congreszaal vol met belangstellenden. Begrijpelijkwijze waren de bezoekers voor 't grootste deel militairen. De meesten echter in burgerkleding. Onder hen bevond zich ook de opperbevelhebber generaal Snijders.

Ik vond een aandachtig gehoor en had er heimelijk plezier in nu eens over dienstweigering te spreken juist voor hen, die daar ambtshalve tegen waren en voor een goed deel stellig ook uit overtuiging meenden de dienstweigering te moeten veroordelen.

Natuurlijk werd er gedebatteerd. Op een enkele uitzondering na stond dit debat op hoog peil en ik denk hier in 't bijzonder aan den heer Oudendijk, een hoofdofficier, met wien ik later nog eens een debatvergadering heb gehad in Haarlem.

Ik gevoelde mij niet verslagen en ging bevredigd naar huis terug.

Een mooi congres van gans ander karakter!

In de zee van herinneringen uit de tijd, die achter mij ligt, duikt altijd weer op het internationale congres voor anti-militairisme, dat gehouden werd in den Haag en waar het internationaal anti-militairistisch bureau werd opgericht. Het interessante van dit congres was o.a. dat er verschillende buitenlanders waren, die geen nederlands visum hadden kunnen krijgen. Daarom moesten we op een geheim adres met hen des nachts bijeenkomen. Die nacht vergeet ik nooit. Er waren geen stoelen genoeg, zodat enkelen op planken moesten zitten, die de ruimten tussen de stoelen

tot banken omtoverden. In echt kameraadschappelijke geest waren wij bijeen en de zon stond reeds aan de hemel, toen wij het huis van den gastvrijen kameraad verlieten. Van slapen gaan was geen sprake meer en met enige anderen toog ik naar Scheveningen. Op dit congres waren B. de Ligt en Albert de Jong ongetwijfeld de meest op de voorgrond tredende personen. Als ik mij goed herinner was daar ook Rudolf Rocker aanwezig. In ieder geval zal ik de kennismaking met dezen onvermoeiden werker nooit vergeten, evenmin als ik de onnoemelijk vele kameraden zal vergeten, die ik in mijn leven heb leren kennen temidden van wie ik mij altijd weer gesterkt en opgewekt heb gevoeld.

Het zijn de internationale congressen geweest, welke mij óók de overtuiging hebben geschonken, dat een internationale taal toch eigenlijk een dringende noodzakelijkheid is.

Op een eigenaardige manier ben ik esperantist geworden.

Een van de eerste dienstweigeraars, Chris Kamper, uit de voormalige communistische kolonie te Nieuwe Niedorp had in de gevangenis zich deze taal grondig eigen gemaakt. Na zijn terugkeer gaf hij een esperanto-cursus en ik was als internationalist terstond overtuigd van het nut dezer uit het brein van den geleerden doctor Zamenhof geboren wereldtaal.

De vele internationale congressen, welke ik had meegemaakt, hadden mij maar al te duidelijk doen gevoelen, hoe moeilijk het was om tot wederzijds begripen te komen, wanneer in voor velen onverstaanbare taal werd gesproken. Tijdverlies door vertaling van het gesprokene, misverstand, gebrek aan belangstelling waren daardoor onvermijdelijk.

De grote esperanto-congressen te Neurenberg en Helsingfors, die ik bijwoonde, leverden mij het onaantastbaar bewijs, dat Esperanto inderdaad de moeilijkheden van internationaal verkeer volkomen oploste.

Buitendien werd ik in hoge mate op die congressen getroffen door de geest van internationale broederschap, welke de honderden aanwezigen kenmerkte.

Een opmerkelijk bewijs hiervoor kreeg ik in Helsingfors. Van overheidswege werd aan het congres een bioscoopvoorstelling aangeboden. De films hadden alle betrekking op het leven in Finland. Een dankbaar applaus volgde na iedere vertoning. Slechts één film werd in stilte aangezien en na afloop werd geen enkel handgeklap gehoord. Dat was een legerfilm! Spreekt dit geen duidelijke taal? Is dit geen bewijs dat de „interna ideo” van het Esperanto bij de propagandisten en aanhangers dezer taal inderdaad leeft?

Mijn neerleggen van het redacteurschap van „De Wapens Neder”.

De propaganda voor anti-militairisme en voor de revolutionaire beginselen in 't algemeen, het geven van voordrachten, de noodzakelijke studie, het bijhouden van de couranten, een omvangrijke correspondentie, de vermeerdering van mijn gemeentewerk door de samenvoeging van de gemeenten Oude en Nieuwe Niedorp hebben mij gevoerd tot het besluit om de redactie van het blad, dat me lief was, op te geven.

Wel drong met name mijn vriend en geestverwant Bart de Ligt er sterk op aan, dat ik dit werk zou blijven voortzetten, maar ik meende het niet meer te kunnen volhouden en handhaafde mijn besluit.

Ik heb er geen spijt van gehad. Het blad is er niet minder op geworden. Integendeel! Ik ben van mening dat, hoewel het m.i. niet populair genoeg is, de inhoud op hoger peil staat. Het is dieper geworden.

Dit moest ook wel. De ontwikkeling der laatste jaren heeft dit noodzakelijk gemaakt. Heel de revolutionaire beweging heeft een ander karakter gekregen. Voor een niet gering deel is dit het gevolg van de invloed der moderne psychologie en het opkomen van een herlevend nationalisme, dat hand in hand gaat met de opleving van het fascisme.

Wij, revolutionairen, zijn voortdurend genoopt onze meningen te herzien. Wij hebben meer aandacht te schenken aan het bestaan van duistere driften, van oerinstincten, waarmee wij voorheen gewoonlijk te weinig rekening hielden.

Daarom houd ik mij tegenwoordig veel bezig met de bestudering van psychologische werken. Maar mijn propagandistische aanleg blijft, en ik treed nog altijd geregeld — voor zover mijn krachten het toelaten — op. Niet alleen spreek ik vóór het antimilitairisme (een mens komt nooit los van zijn eerste liefde) maar de laatste tijd ook tegen het oplevend antisemitisme en het nationaal-socialisme. Vooral in het nationaal-socialisme zie ik een groot gevaar niet alleen voor de doorwerking der revolutionaire beginselen, maar voor de cultuur in 't algemeen.

In het voorwoord van zijn schitterend boek „Naar open water” zegt J. W. Schotman zo volkomen terecht: „wij staan aan de tweesprong: ondergang of een nieuwe wereldorde”.

Zó voel ik 't ook. Terug naar het barbarisme, naar geestelijke en materieële verslaving of: dapper vooruit naar internationale verbroedering, naar sociale gerechtigheid, naar vrijheid.

Wat ik nog kan doen op mijn leeftijd, hoop ik te kunnen doen en ik herhaal hier wat ik heb gezegd op die mooie avond in Amsterdam, toen ik temidden van de kameraden mijn zeventigste verjaardag vierde: ik hoop in het harnas te sterven.

Ik kan dit kort relaas van mijn leven, waarvan ik veel onbesproken moest laten, niet eindigen zonder een woord van dank te uiten. Ik dank allen, die in de beweging naast mij hebben gestaan. Ik dank hen, die mij in mijn leven zoveel hartelijkheid en liefde hebben gegeven. Ik dank in het bijzonder mijn vrouw. Zij heeft veel huiselijkheid en gezelligheid moeten missen in haar leven, omdat ik veel van huis was en dikwijls vermoeid terug kwam. Nooit heeft zij mij daarin tegengewerkt, wèl voor mijn propa-

ganda-arbeid steeds warme belangstelling gehad en mij daarbij gesteund.

En wanneer ik nu het lange leven, dat achter mij ligt, overzie, dan word ik er mij van bewust, dat ik in veel ben tekort gekomen, dat ik vaak fouten heb gemaakt, maar dan heb ik — en daarom prijs ik mijzelf gelukkig — tegelijkertijd de vaste overtuiging, dat dit leven niet helemaal onnut is geweest en dat ik een klein, klein steentje heb kunnen bijdragen voor de bouw van de nieuwe woning, waarin ééns de mensheid in vrede zal wonen, dat ik een ietsje heb kunnen doen voor de komst van een maatschappij, waarin sociale gerechtigheid zal zijn en dus brood en vrijheid voor allen, dat ik een weinigje heb kunnen medewerken aan de revolutionering der geesten, die aan de sociale revolutie moet voorafgaan.

N. J. C. S.

EEN ENKEL WOORD MEE OP REIS!

door **Gé NABRINK.**

Kort geleden is Schermerhorn ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag door vrienden en talloze geestverwanten op een enthousiaste wijze gehuldigd. Uit vele streken van ons land, vooral uit Noord Holland waar hij met zo veel succes gewerkt heeft, en uit het buitenland, kwamen toen de getuigenissen van grote waardering voor het vele anti-militaristische werk dat hij gedaan heeft, en ondanks zijn leeftijd nog steeds met veel energie verricht.

Vooral Schermerhorn's werk op anti-militaristisch gebied is bekend geworden. Schermerhorn en het revolutionaire anti-militarisme; die twee zijn één, zijn onverbreekelijk verbonden. Voor velen is deze verbinding zó overheersend, dat zij ternauwernood weten dat hij ook op andere gebieden zeer goed en belangrijk werk geleverd heeft.

De menselijke persoonlijkheid, de waardigheid van de menselijke geest, de zelfstandigheid, hebben in Schermerhorn een sterke verdediger gevonden. Vrijheid en persoonlijkheid zijn twee begrippen die in zijn werk steeds naar voren komen, en kulturele vooruitzichten zijn slechts dáár, waar het mogelijk is, deze elementen nieuwe inhoud en kracht te geven.

Deze kleine bloemlezing wil een late bijdrage zijn tot de huldiging van Schermerhorn. Zij is een uiting van dank, een poging Schermerhorn's inzichten grotere verbreiding te geven.

Schermerhorn heeft reeds heel veel geschreven, en schrijft nog regelmatig over verschillende onderwerpen; het was dan ook een moeilijke opgave uit dit werk van zo verschillende aard een bloemlezing samen te stellen. Een keur, die én een duidelijk beeld zou geven van zijn rijke persoonlijkheid, én voorlichtend, verfrissend, verhelderend zou kunnen zijn voor de lezers.

Om een aaneen sluitend beeld te kunnen geven van het essentiële van het door Schermerhorn geschrevene, heb ik uit iedere periode van zijn leven althans iets moeten overnemen, ik koos daartoe het sprekendste artikel; dat daarnevens in hetzelfde jaar andere belangwekkende artikelen verschenen, ligt voor de hand. Deze bundel brengt immers niet het verzamelde werk van Schermerhorn, doch een keuze daaruit.

Daar ik in de tweede plaats vooral alle aspecten van Schermerhorn's persoonlijkheid naar voren wilde laten komen, koos ik artikelen over verschillende onderwerpen.

In de twaalf jaren dat hij redakteur is geweest van het maandblad „De Wapens Neder”, het orgaan van de Intern. Anti Militaristische Vereniging, wist hij van het blad een grote invloed te doen uitgaan. Het groeien van de dienstweigerings-beweging wijst daarop. Alleen reeds in dit blad publiceerde hij tientallen artikelen, natuurlijk veel te veel om ze allen op te kunnen nemen. Alleen reeds van zijn 1 Mei- en Kerstmis-artikelen was een bundel samen te stellen. Hiervan heb ik slechts weinig opgenomen, de 1 Mei artikelen voor de jaren 1923 en 1934, en twee van de Kerst-artikelen.

Naast deze bijdragen schreef Schermerhorn vijf en dertig jaar lang, in Soldaten-almanakken, jaarboekjes, gedenkboeken, week- en maandbladen, o.a. in „Het Nieuwe Leven”, en zeer veel artikelen in de „Schager Courant”.

Deze bloemlezing bevat een dertigtal van deze bijdragen, die ik alle onverkort heb opgenomen.

Enige herhaling was hierdoor niet te vermijden, ik heb dit echter minder onaangenaam geoordeeld, dan de verminking bij het inkorten van de artikelen ontstaan.

In de laatste jaren heeft Schermerhorn meer tijd gevonden voor grotere theoretische artikelen die in „Het Nieuwe Leven” geplaatst werden. Ook deze zijn onverkort opgenomen. Zij zijn van groot belang voor de kennis van zijn persoonlijke ontwikkelingsgang (zo „Mijn Geloof”) en hebben juist voor de tijd waarin wij leven grote betekenis.

Schermerhorn's woorden moeten juist nù gelezen worden!

Het gehele werk van Schermerhorn komt op voor de vrije zelfstandige persoonlijkheid, voor zelf-discipline, vertrouwen in eigen kracht en oordeel, kameraadschap, verantwoordelijkheid, en het is goed dit werk te verzamelen en te verbreiden in een tijd die hiervan wars is, en kracht probeert te putten, uit: onderdrukking, geweld, autoriteitsvrees, angst en wanhoop.

Het gevaar van algehele vermilitarisering van het maatschappelijke leven, van het fascisme, van de totalitaire-alles-verstikkende-staat, is thans groter dan ooit te voren.

In plaats van te bouwen op inzicht en redelijkheid, groeit van dag tot dag in bijkans alle kringen de overtuiging dat tenslotte toch alleen het recht van de sterkste zegeviert, en dat zulks ook zo moet zijn, hoewel zulk „recht” duidelijk „onrecht” is.

Voor de strijd *tegen* staat en militarisme, tegen fascisme en burgerlijke fatsoensopvattingen, in de strijd *vóór* de vrije persoonlijkheid zijn het niet de „wapenen der barbaren”, doch de geestelijke wapenen die doorslaggevend zullen zijn; dat is de zin van Schermerhorn's levensarbeid.

Nu meer dan ooit moeten deze gedachten verbreid worden, in het belang van socialistische en anarchistische idealen, in het belang van de gehele kultuur, in het belang van de mensheid!

Eén belangrijke zaak ontbreekt in deze bundel, moest er in ontbreken: de stem, het geluid en de mimiek van de „spreker” Schermerhorn! ¹⁾ Want „spreker” is hij zeker niet in de laatste plaats. Duizenden heeft hij onder zijn gehoor gehad, geboeid van het eerste tot het laatste woord, en hen nieuwe perspectieven gewezen, door hetgeen hij zei en vooral ook op de wijze waarop het gezegd

¹⁾ Noot van de Uitgeefster: Men zie de annonce achterin dit boek betreffende de pathfoonplaat van Sch., die bij de V.A.U. verkrijgbaar is!

werd. Daarvan heb ik helaas niets in deze bladzijden kunnen laten doorklinken....

Ter vergoeding van dit gemis had ik graag enige redevoeringen opgenomen, dat is echter beperkt gebleven tot één redevoering (Dienstweigering).

Omdat het werk van Schermerhorn groot is en stellig meerdere bundels vult, omdat het belangrijk is en velen iets te zeggen heeft, omdat vooral Schermerhorn gelukkig nog regelmatig publiceert, zal het aanbeveling verdienen meerdere bundels uit te geven. Een complete bibliografie die ik zo gaarne voor deze bloemlezing had klaargemaakt, kan dan wellicht daarin een plaatsje vinden.

Schermerhorn's werk moet nog veel grotere verbreiding vinden vooral buiten de eigen rijen.

„De Wapens Neder” van Mei 1924 bracht het bericht dat Schermerhorn door het Noors Sociaal-anarchistisch en het Zweeds anarchistisch Verbond candidaat was gesteld voor de Nobel-Vredes-prijs! Aan Schermerhorn als nobelprijs-winnaar denken we niet, hij, de overtuigde propagandist van de militaire dienstweigering zal liever ook van deze parade verre blijven, de bekendheid die hij echter door de nobelprijs gekregen zou hebben, dient hij nu te krijgen door de verbreiding van zijn werk, door de propaganda van de anti-militaristische, sociaal-anarchistische ideeën die de zijne zijn.

Deze bloemlezing werke daaraan mede op haar reis bij de mensen van nu!

VRIJHEID EN GEZAG.

Daar wordt gehecht aan schijn in deze wereld. Er is een wedloop om toch maar vooruit te komen en zich te verwerven geld en eer en aanzien; een koortsig jagen om anderen voorbij te snellen en hoger te klimmen dan zij, in deze maatschappij waarin bestaan rangen en standen en waarin is onderscheid tussen mens en mens, grondend zich slechts op uiterlijkheden. Daar is blinde grootheidsaanbidding zonder te vragen naar innerlijke waarde en betekenis.

Ja, in de kerk wil men er wel eens van horen dat alle mensen broeders en zusters zijn, ééns Vaders kinderen; in de kerk wil men wel eens luisteren, als 't galmt door de gewelven: „hij is de meeste, die aller dienaar is”.... maar daarbuiten, in de maatschappij, daar is de verwoede strijd van allen tegen allen, gevoerd met volle kracht, daar is de zucht om geen dienaar, maar *heerser* te wezen.

Het Christendom, het evangelie, dat is goed voor de Kerk, best voor de dominees om er over te preken, in de wereld moet men praktisch wezen.... en men is praktisch; men maakt van het leven een zaakje, een geldkwestie zonder meer; men zoekt uiterlijke grootheid en macht.

Maar Goddank, er zijn verblijdende tekenen in onze tijd: mannen als Tolstoy doen zich horen; 't volk richt zich op hier en daar uit z'n diepe onmachtslaap; de arbeidersmassa begint te leven; een communistische kolonie is gesticht; dienstweigeraars doen van zich spreken — en deze tekenen zijn het, welke ons verzekeren dat er is bezig te komen onder ons een frisse levensstroom, gering nog maar — ik geef 't gaarne toe — maar toch steeds gevoed door kleinere stromen, die in hem uitmonden, hem makend breder en breder en voortstuwend zijn wateren met aldoor grotere kracht.

Wie verder ziet dan de oppervlakte, en kennis neemt, van wat daaronder werkt en gist bij velen — die voelt het, dat daar iets nieuws in aantocht is, dat zich zal manifesteren naar buiten allengs meer.

Er is, overal verspreid, heel de zogenaamd beschaafde wereld door, te speuren een individuele ontwaking; de *zielen* beginnen te spreken en vragen om *leven*.

Te lang zijn ze verwaarloosd en is gelet alleen op 't stoffelijk bestaan, daaraan ondergeschikt makend letterlijk alles. Nu willen de zielen leven.

En als een fakkel, plots ontstoken in een donkere, onderaardse gangendoolhof, belovend uitkomst aan arme dwalenden, zó is ons dit verschijnsel.

Het is ons als een klaar licht, schijnend in 't duister van de tegenwoordige wereld.

Het is ons als een frisse wind, die opwekkend waait door het duffe, vunze gebouw onzer maatschappij.

Daar komt een in kracht aangroeiende onvrede met dit bestaan, waarbij het hoogste, het opperste in de mens niet tot zijn recht komt n.l. dat wat de mens waarlijk tot mens maakt en hem waarde schenkt.

En *wat* de mens waarde geeft, dat is gelegen, *niet* in 't geld en goed, dat hij zich heeft weten te bemachtigen, niet in de positie welke hij bekleedt — maar dat is gelegen in z'n innerlijk zijn, dat is afhankelijk van het karakter dat hij heeft, van z'n toestand van *binnen*.

De individuen beginnen te ontwaken en ze zien dat hun leven ellendig is; is de mens dan geroepen héél z'n bestaan te wijden aan het jagen naar bezit, het zoeken naar schijn-glorie in deze wereld van bedrog; is hij de beste, die 't meest weet te stelen of het handigst naar omhoog weet te klimmen?

Maar dan ware 't ook beter te breken, open en eerlijk, met het Christendom en ze neer te beuken al die kerken en kathedralen, die daar staan als stenen getuigen van het feit, dat men nog hecht aan het woord van hem, die sprak: weest volmaakt, gelijk uw vader in de hemel volmaakt is; of aldus zich uitliet: hieraan zal men weten dat ge mijne discipelen zijt, zo ge liefde hebt onder elkander.

De individuen beginnen te ontwaken en ze zien dat, als het Christendom niet in het leven geopenbaard wordt, het

slechts huichelarij mag heten. En zij voelen in zich de behoefte om te breken met wat het mens-zijn belemmert.

Ziet, dat is het heerlijke in onze fel-beroerde tijd!

Dat is een vreugdevol verschijnsel in onze ellendige maatschappij. En dit verschijnsel is het, dat ons moed geeft voor de toekomst, ons verzekert dat deze maatschappij gebaseerd op onrecht en leugen zal plaats maken voor een betere, waarin verdwenen zal zijn de ellende van het heden.

Want onze maatschappij is, wat ze is, als resultaat van der mensen zijn.

Daarom kan mens-verandering haar slechts redden. En mens-verandering komt niet dan van binnen uit. Geen wetten, hoe streng en draconisch ook; geen tyrannie, hoe geweldig ze moge zijn, vermogen deze wereld te hervormen. Want zijn die wetten niet afhankelijk van het wezen van hen, die ze maken? En wie zijn de wettenmakers? Is het niet de heersende d. i. de bezittende klasse? En zullen die wetten niet daarvan het karakter dragen?

Welnu deze behoefte aan mens-verandering is het die al dieper en dieper gevoeld wordt.

Zij komt niet inééns, onvoorbereid; ze is een schakel slechts in de grote evolutiegang der mensheid, een verdere afwikkeling van de kluwen, waarvan het begin ons terugvoert naar het oermenselijk leven, schier van het dierleven nog niet onderscheiden en het einde zich verliest in verre, verre toekomst. Ze is een schrede verder op de weg, die voert tot het hoogste, het waarachtige mens-zijn, waarvan we een vóórvoelen hebben in ons. En nu is *dit* het natuurlijk gevolg, dat zij, in wie deze behoefte is levend geworden, zó dat ze daaraan geen weerstand kunnen bieden, in botsing komen met het tegenwoordige leven. En hoe sterker is hun streven om zich uit te leven naar buiten, gehoorzamend de innerlijke drang, des te meer voelen ze knellen de banden, door de tegenwoordige maatschappij hun aangelegd. En wanneer zij zich gorden tot de gezegende strijd om *in* zich het hoogste te doen zegevieren, om anderen tevens te verlossen van wat hen verdrukt in het leven —

dan merken ze op, hoe ze staan voor een geweldige macht, die moet worden overwonnen. En wel velen deinzen terug voor de bezwaren en ze doven het vuur, dat opvlamt in hen; maar velen ook die met grote duidelijkheid zien hun ideaal en die daarin *geloven*, versagen niet, omdat ze geloven in zegepraal, omdat ze de innerlijke verzekerdheid hebben dat *waar* en *goed* is, wat zij zoeken met het grootste begeren.

En die grote tegenwerkende macht is het *gezag*!

Daar is onnoemelijk veel — egoïstisch begeren, zinnelijk verlangen, sterk overheersende zwakheden — dat de mens ketent en afhoudt van zijn streven naar hoger; van zijn innerlijk, z'n ziel, te brengen tot volle wasdom, maar het ergste is wel de erkenning en eerbiediging van *gezag*.

Want het gezag is altijd geweest een belemmering voor de ontwikkeling; onverschillig of dit een geestelijk of wereldlijk gezag was, steeds heeft het onnoemelijk veel kwaad gedaan. Uit zijn aard is het altoos behoudend, vijandig aan elke wezenlijke vooruitgang en *nooit* hebben de dragers van het gezag geaarzeld om elk middel te gebruiken, als 't hun dienstig voorkwam, om een nieuwe geestesbeweging, zo het kòn, te versmoren.

Is het te verwonderen dan dat er, heel de wereldgeschiedenis door, een strijd valt waar te nemen tussen vrijheid en gezag? En telkens zien we dat de eerste een schrede verder komt. Het gebied der vrijheid breidt zich uit, dat van het gezag krimpt gaandeweg in. Want dit is als iets bemoedigends uit de historie te leren, dat ondanks de felste tegenwerking en de grootste geweldpleging de vrijheidsidee nooit is gestuit kunnen worden in haar vaart. Daar was een tijd dat zelfs de gedachten aan banden werden gelegd. 't Vrije denken was verboden; godsdienst werd voorgeschreven; met tedere zorg waakte daarover de inquisitie; belijdenis van eigen afwijkende overtuiging was verboden; maar toch: stil en statig, hoog haar lichttoorts, schrijdt ze daarheen over de wereld, de godin der vrijheid en uit velen klinkt een blij hosanna haar tegen! — het

gezag, vertegenwoordigd door priester en vorst tracht haar te stuiten met geweld.... vergeefs!

Wanneer eenmaal de waarheid ener idee wordt doorvoeld, dan is haar voortgang niet te stuiten — zij baant zich een weg, trots alles!

Leerzaam is in dit opzicht de hervormingsbeweging.

Heel de macht van Kerk en Keizerrijk poogde haar te onderdrukken. Luther wordt gebanvonnist en vogelvrij verklaard! galg en rad, vuur en zwaard, alles wordt aangewend om de idee van vrijheid, in de zin van: zich losmaken van priestergezag, te verstikken — en toch komt ze: vrijheid van belijdenis wordt thans erkend.

Er is een macht, sterker dan alle andere, het is de macht der waarheid, van de Heilige Geest!

Wie daarop vertrouwt, behoeft niet te vrezen; die heeft geen geweld te gebruiken, maar wordt gedragen door de overtuiging dat voor 't licht, de duisternis wijken zal. Trouwens politie en leger zijn voor vele doeleinden gebruikt, maar *nooit nooit* om de vooruitgang te bevorderen.

Als we dan, geleerd door een historie van eeuwen, geleerd ook door innerlijke ervaring, weten dat in mensenzielen is een onuitroeibare hunkering naar vrijheid als eerste voorwaarde voor waarachtig leven, dan weten we tevens dat die vrijheid ééns zal komen.

En dit is de hernieuwde beweging onzer dagen, dat men vraagt vrijheid, niet alleen om te belijden eigen overtuiging, haar uit te mogen spreken zonder verhindering, maar ook om die overtuiging te mogen uitleven naar buiten.

Wàt is gewetensvrijheid, zonder dat daaraan is verbonden het recht om naar dat geweten te *handelen*?

Wàt baat mij de veelgeroemde gewetensvrijheid, als ik naar mijn geweten niet *leven* mag?

Want vrijheid is, in hoogste instantie, het *slechts door het geweten gebonden zijn*.

Kleine mensjes, niet gewoon in te spannen hun hersenen, traag in denken omdat hun zielen niet zoekende zijn, schrikken als men van deze vrijheid spreekt en ze

vragen heel bedenkelijk of dan ieder maar moet en mag doen wat hij wil of waar hij lust in heeft.

Alsof één macht geweldiger is dan het geweten!

Neen, niemand kan zich gedragen gelijk 't hem lust — wie dit voor vrijheid wil laten doorgaan toont niet te kennen het onderscheid tussen haar en bandeloosheid — maar *ieder* moet volgen de inspraak van eigen geweten, volgen de stem Gods, gehoord in z'n diepste-zelf. Dit te kunnen doen, onbelemmerd, zonder daar te ontmoeten tegenstand, *dat* wil zeggen: genieten vrijheid van geweten.

En hoe méér mensen zullen gaan begrijpen de wondervolle waarde van een gewetenstrouw leven, des te sterker zullen ze er naar verlangen gaan, om aan het geweten te geven de éne macht over al hun doen en laten, over heel hun bestaan, des te meer zullen ze pogen te verbreken al wat het geweten aan banden legt. En dit zal gebeuren, wanneer beseft wordt wat het beduidt religieus te zijn, mensen voor wie de gewetensstem is de stem van God en voor wie is de hoogste begeerte: met dien God te leven in onverbroken gemeenschap.

Dan zal opleven een zucht naar vrijheid zó sterk, dat geen macht haar weerhouden kan.

Welnu die gewetensvrijheid bestaat thans *niet* en dat is ten koste van ons waarachtig menswezen. Want erkend wordt door onnoemelijk velen nog het recht om te heersen, te gebieden over anderen — *recht* noemend wat *macht* slechts is!

Als hierover maar nagedacht wordt, dan, dunkt me, moet deze eenvoudige simpele waarheid wel aan ieder in 't oog springen: Als er bestaat een goddelijke wil — zich manifesterend in 't heelal, dat is dus: als God leeft, dan openbaart hij zich aan *allen*, aan allen zonder onderscheid — maar dan kunnen we ook alléén *in* onszelf zijn wil leren kennen en begrijpen. Vanwaar dan haalt men de gezags-idee? Waarop rust zij toch?

Er is niet één redelijke grond voor te noemen; en hij, die een weinig diep ziet en, los van vooroordelen en aange-

leerde leugens, doordenkt, zal wel hiervan overtuigd worden dat het een idee is, opgegroeid in de vuile grond van zelfzucht — en als hij dan hoort spreken van gezag, nodig om wat men noemt „de orde” te handhaven, is hij er zich van bewust, dat het kennen dier orde niet is weggelegd voor sommigen, maar te begrijpen door *allen*.

Dit lijkt mij zo eenvoudig en waar — toch zal ik niet licht vergeten de wondere indruk, die ik kreeg toen, voor de eerste maal ik in deze gedachtensfeer werd binnen geleid door het lezen van de werken van den groten Rus Leo Tolstoy.

’t Was nu of ik ineens neerzag in een duizeling-oproepende diepte. Ik denk ’t moet dezelfde gewaarwording zijn geweest, die wel zal hebben bevangen de vrome en aan zijn kerk gehechte katholiek, die kennis maakte met Luther’s denkbeelden en zich afvroeg: waartoe moet die ontkenning van priestergezag niet voeren?

Want ook wij zijn groot gebracht met het begrip dat er gezag moet wezen, gezag opdat het waken zou over de mensen, ze hoedend voor buitensporigheden — en horend de prediking van absolute gewetensvrijheid, de verkondiging van de souvereiniteit van de individu, kwam ook ons de vraag op de lippen: waartoe zal dat ons brengen?

Maar nu is dit alles voorbij! Voorbij de verblinding van het eerste licht-aanschouwen, voorbij ’t vrezen dat het onheil brengen zou! Want we weten nu dat in vrijheid alleen de religieuze mens waarachtig religieus kan wezen. En omdat religie ons dierbaar is, omdat we haar kennen als de grote levens-impuls, is over ons vaardig geworden de zucht om voor de vrijheid te strijden. Wie haar eens heeft leren kennen, hunkert er naar met heel zijn ziel.

Of nu die vrijheid vijandig staat tegenover onze hedendaagse samenleving? Zonder enige twijfel: ja!

Zij zal ons vijandig doen staan tegenover die instelling, waarin het gezag tot z’n hoogste uiting komt, dat is de staat, het gecentraliseerd gezag!

En het eerste gevolg is *dit*: hij die de hoge waarde van

vrijheid erkent, zal weigeren staatsambtenaar, vertegenwoordiger van het gezag te zijn, want wat hij vraagt voor zich, wil hij anderen niet ontnemen: de onbeperkte gelegenheid om *mens* te zijn, om te leven naar het geweten, onverhinderd door met geweld gehandhaafde wetten.

Er is, dunkt me, maar zo weinig inzicht nodig, om te krijgen de klare overtuiging dat inderdaad de staat is een belemmering voor ware mens-ontwikkeling, dat hij krachtens zijn mens-zijn onberekenbare schade doet. De staat, bij monde van de regeerders, vraagt niet naar *mensen*, fiere, zelfbewuste individuen, maar naar *werktuigen*.

Want bóven de mens wordt immers de staatsdienaar, de gehoorzame burger geplaatst!

Als *mens* gevoelen we 't als strijdig met wat we kennen als goed om gewelddadig op te treden tegen hen die in ons oog misdoen, als zodanig weten we dat er slechts één goede weg is om op anderen in te werken en ze te verbeteren n.l. de weg der overtuiging, ze openend de ogen voor het verkeerde in hun gedrag — maar de staatsambtenaar heeft te gehoorzamen aan de wet, te straffen, op te sluiten in de gevangenis en dat is niet *beter*, maar wel veeltijds *slechter* maken.

Wie voelt niet het verschrikkelijke, het ontterende dat er ligt in gezegden: als *mens* zou ik hem vrijspreken — maar als *rechter*, gebonden aan de wetten van de staat, moet ik hem wel veroordelen?

Wie zal uitmaken hoe dikwijls zulke gedachten omgaan in die allen, die met de uitvoering van wetten zijn belast, slaven van de staatsmachine, gelijk honden, die op des meesters bevel moeten apporteren?

Als persoonlijk aan ieder werd gevraagd, wat hij dacht over het doden van een medemens, dan is wel twijfelloos dat geantwoord zou worden, dat hij het iets afschuwelijks vond.

Maar de staat roept jonge mannen op, opdat zij leren doden, opdat zij zich bekwamen zó, dat ze in staat zijn het vlug en met goed gevolg te doen. De staat maakte ze in de letterlijke zin tot willoze werktuigen om het gemeenste

werk te doen, om oorlog te voeren. En wat dat beduidt, we beseffen er iets van, als we lezen de berichten die van het oorlogsterrein tot ons komen. Welk een gruwelen! Zouden zulke dingen gebeuren; zou men zulke gruwelen kunnen bedrijven als men niet vergiftigd was door deze afschuwelijke leugen: dat mensengezag moet worden geëerbiedigd, dat wetten van staat gaan boven de eisen van het geweten, boven de wil Gods?

Wèl moet men spreken van Christendom en beschaving in onze moderne wereld!

En dit alles is zó, omdat er staten, omdat er regeringen zijn.

O! indien maar begrepen werd, dat er wat meer nodig is dan een boterham — want dit mogen we hierbij wel niet vergeten: er valt van de staat te *eten* en hoe hoger men klimt op de pyramide van het gezag des te rijker is de te behalen buit. En dit is het wat een ander kwaad in de wereld roept: de huichelarij, het zich anders vertonen dan men is. Want om naar boven te klimmen is nodig bij de hoger-staanden in het gevele te komen, hen voor zich te winnen op allerlei wijzen, door trouw te tonen aan 't gezag, de regering in 't algemeen, maar vooral door onderdanigheid — een onderdanigheid, maar al te vaak gepaard gaande met tyrannie voor de lager geplaatsten, die weer op hun beurt zich onderwerpen, hopen eens te stijgen.

Kruipen voor de groten en trappen op de kleinen, — wordt het niet zeer dikwijls aangetroffen?

En zo vormt zich een heirleger van mensen, handhavers allen van het gezag, levend ten koste van die millioenen werkers, als loon hun gevend wetten, voor een goed deel bestemd om ze te houden in de afgrijselijke toestand, waarin ze leven.

O! ik wil gaarne aannemen — 't zou me spijten als ik 't niet kon doen — dat velen van hen, die 't gezag handhaven en verdedigen, 't doen te goeder trouw, maar ik wil daarbij de vraag stellen: kàn hij, die gelooft in de *waarheid* van de beginselen door Christus gepredikt, die gelooft in de wereldoverwinnende macht der liefde, kàn hij daaraan

mededoen? Moet niet de Christen, voor wien er geen gezag is dan dat van het geweten, openbaring van den alleen-heiligen God — een afschuw hebben van dit alles?

De Christen kan geen staatsambtenaar, geen gezagshand-haver zijn. Hij gaat de wereld in met zijn geloof en zijn liefde en dat zijn de enige wapenen, waarmee hij den vijand bekampt.

Het Koninkrijk Gods steunt *niet* op geweld!

Voor de staat is het levensvoorwaarde. Want de staat — zegt Tolstoy — is niet anders dan een organisatie waarbij 't grootste deel der mensen zich in de macht van het kleinste bevindt en dit kleinste gedeelte staat weer onder een nog kleiner deel enz. totdat men ten slotte komt tot een klein aantal mensen of tot één enkel mens, die door middel van militair geweld macht krijgt over alle overigen: zodat deze ganse instelling als 't ware kegelvormig is: al hare delen bevinden zich geheel in de macht van die mensen of die mens die zich op de top bevindt. De top van deze kegel nemen die mensen of neemt die mens in, die listiger, vermeteler en gewetenlozer is dan de anderen of hij die bij toeval de erfgenaam is van die sluwe en geweten-loze mensen.

Is in de staat te vinden ook maar 't geringste spoor van erkenning van der mensen broederschap, waarover men in de kerk wel eens wat horen wil? Maar men zal — dit gebeurt inderdaad zeer dikwijls — men zal mij trachten te weerleggen door het zo gebruikelijke: maar gezag komt immers vanzelf: onwillekeurig treedt het te voorschijn. Zeker dit is volkomen waar. Maar dat is geen *geweldsgezag*, zich handhaven door politiek en leger, maar een heel natuurlijk verschijnsel; het is zich *vanzelf* buigen voor verstandelijke en zedelijke meerderheid van anderen en een *vrijwillig, niet-gedwongen* zich daaraan onderwerpen.

Wie zou daarmee vergelijken het gezag in de staat?

Wordt iemand burgemeester of wat voor regeringspersoon dan ook, omdat men in hem een zedelijk of verstandelijk meerdere ziet en hij dus vanzelf *daardoor* op de voor-

grond treedt? We weten 't wel beter!

De regeringspersonen — zij die de wetten maken en heersen, zijn het waarlijk hóógstaanden aan wie men vrijwillig zich zou onderwerpen als geen wetten 't geboden?

Wie een weinig op de hoogte is met de politiek en haar duistere kronkelwegen, bedenkt zich hier waarlijk niet lang. Men kent niet eens de mensen, wier wetten en bevelen men moet gehoorzamen. Hoe zou 't ook mogelijk wezen in een zo grote organisatie als de staat, die reusachtige machine van uitbuiting?

En zou dan iemand, die Christen wil zijn, kunnen medewerken aan de handhaving van het wreed en meedogenloos staatsgezag en in naam daarvan willen heersen over zijn broeders?

Hij, die weet dat vrijheid levensvoorwaarde is voor de mens, opdat hij alzijdig zich kan ontwikkelen, die kent de staat in zijn ware wezen, zal er voor terugdeinzen.

Geen geweld maar *liefde* is de macht, aan welke de overwinning is beschoren!

Niet heersen, maar *dienen*; dienen gelijk Christus gediend heeft en na hem zovelen, wier namen in de geschiedboeken nauwelijks een plaatsje worden waard geacht, naast die van geweldenaars en tyrannen, maar die staan opgetekend in de rijen van hen, die hebben medegekampst om de mensheid te brengen tot waarachtig hoger standpunt.

En *dienen*, dat kunnen wij allen en we zullen het, als we maar zien de ruwe harde werkelijkheid, zien de noden, die er zijn en daardoor in onze zielen wordt opgeroepen het verlangen om te helpen, te redden.

Wij behoeven daarvoor niet in regeringscolleges te zitten, maar wel toegang te zoeken tot de zielen der mensen, om daarin wakker te roepen de behoefte naar waarachtig mens-zijn.

En steeds meerderen zullen zich scharen aan onze zijde, als ze met ons gaan zien hoe heerlijk het leven kan wezen, als er is broederschap — als in deze wereld van overvloed is geëindigd de nodeloze, wrede bestaansstrijd.

Daar zal weer wezen de worsteling tussen vrijheid en gezag.

Vrijheid in de zin van alleen gebonden zijn aan het geweten, alleen erkennend de oppermacht Gods.

Gezag in z'n uiterste consequentie van staatsslavernij.

En de overwinning?

Geen macht ter wereld, hoe geweldig ook, kan keren de eindelijke triomf van wat waarachtig *goed* is. Mensen kan men gevangen zetten, mishandelen, doden — maar een rein beginsel, een hoge idee vermoorden — dat nooit!

En hiervan zijn we overtuigd, dat ons beginsel zo mag worden genoemd. Want wat we willen, het is niet anders dan aller geluk, dan de mens tot volle rijke glorie gekomen, geworden tot Kind Gods!

En dan moge klein nog wezen het aantal strijders en groot nog de menigte van tegenstanders, wij heffen vol vertrouwen ons strijdlied aan:

Wees niet vervaard gij kleine stoet
Hoe luid des vijands overmoed
Zijn zegelied doe klinken;
Hij rekende op uw ondergang,
Maar voedt die ijdele waan niet lang,
Laat gij de moed niet zinken.

Neen, wij zullen de moed niet laten zinken, want wij *geloven*. Wij *geloven* in de mens, in de werking Gods! Daarom weten we, dat de vrijheid, de enige sfeer waarin de mens zich kan ontwikkelen tot volkomenheid, komen *moèt*. En we roepen onszelf en anderen op om ons los te worstelen uit al wat onze vrijheid belemmert, ons verhindert te komen tot het enige ware leven met God!

Dan zal er komen een tijd, waarin er niemand meer staat tussen God en zijn schepsel en als dan de zielen hunkeren naar uitleving van innerlijk gevoelde drang, zal geen belemmering ze weerhouden en het *leven*, het *leven-zelf* zal worden de perfecte verering van den Vader-God!

„VRIJHEID EN GEZAG”
's-Grav. 1901.

VRIJHEID.

(Fragment)

Galaten V : 1. Staat dan in de vrijheid met welke ons Christus vrij gemaakt heeft, en wordt niet wederom met het juk der dienstbaarheid bevangen.

In een gevangenis woonde een mens. Toen hij een jong kind nog was, had men hem daarin opgesloten. Lang, heel lang was dit geleden. Zó lang, dat hij zelf niet meer wist, ooit buiten die gevangenis te hebben geleefd. Daarom had hij vrede met zijn verblijf daarin. Hij vermoedde niet, dat een ander leven elders mogelijk was. Hij had te eten en te drinken. Waarover zou hij nog klagen? En zo leefde hij voort, jaren achtereen. De cel, waarin hij was opgesloten had vier wanden. Op de eerste wand stond geschreven: duisternis, op de tweede: dogma, op de derde: leugen, op de vierde: gezag.

Ontelbare malen reeds had hij deze woorden gelezen, maar begrepen had hij ze nimmer. Soms had hij gesproken met anderen, want zeer velen waren met hem in de reusachtige gevangenis, die duizenden en duizenden cellen bevatte, over de betekenis dier woorden, maar niemand kon hem een bevredigend antwoord geven. Allen zeiden echter, dat deze woorden grote en heilige dingen vertolkten, welke voor aardse stervelingen onbegrijpelijk waren en wanneer die wanden de mens niet langer beschutten, zou het leven ondragelijk worden.

En als hij, na gearbeid te hebben in de grote werkzaal der gevangenis, waarin allen gedwongen waren te werken als prijs voor hun onderdak, weer in zijn cel terugkeerde, troostte hij zich met de gedachte, dat hij binnen die vier stevige wanden beveiligd was voor veel kwaad.

Maar eens gebeurde iets heel bijzonders.

't Was nacht.

Daar opende zich de deur, welke was in de wand, die duisternis heette, en een vreemde gestalte trad binnen. Nooit tevoren had hij haar gezien. 't Was hem, of hij

de ogen dicht moest knijpen; lichtend was haar gewaad en op het hoofd droeg ze een diadeem, waaruit schitterende stralen schoten. Zij zag hem aan met ogen zo schoon, zo liefdevol, dat zijn ganse wezen er door werd beroerd. Dan opende zij de mond en zeide: „Mens!” En zij sprak deze naam uit met een eerbied en plechtigheid zó groot, dat het scheen of ze geen heiliger naam kende. En toen hij deze naam hoorde, trilde hij en richtte zich op en er kwam over hem een gevoel, gelijk hij nooit had gekend.

En hij zeide: „O, zeg me, waartoe zijt ge hier gekomen?”

Zij antwoordde: „Om u te redden.”

Maar hij begreep haar niet en sprak: „Waarom zoudt gij mij redden? Mij dreigt geen gevaar!”

„Ongelukkige”, hernam zij, „ziet ge dan niet, hoe ge aan alle zijden het gevaar om u heen hebt? Hier is de zwarte duisternis, welke u belet het zien van 's levens schoonheid, daar is het dogma, dat u het denken verbiedt, hier de leugen, welke u dwingt de dingen anders te zien, dan ze zijn, ginds het gezag, hetwelk u verhindert uzelf te wezen. Daartoe ben ik tot u gekomen, dat ge u zoudt opmaken een mens te worden. En dit heb ik u te zeggen, dat gij geen mens zult wezen, zolang gij blijft in deze cel.”

Toen ineens begreep de gevangene de betekenis van de geheimzinnige woorden, die hij jaren achtereen reeds had gelezen op de wanden zijner cel.

„Maar hoe zal ik ooit uit deze cel uitbreken? Stevig zijn de wanden en zwaar gegrendeld is de deur. En.... zijn ze niet heilig de wanden? Ook al zou ik ze kunnen verbreken, zou ik het toch niet willen doen. Niet ik slechts, maar wij allen, die in deze reusachtige gevangenis zijn opgesloten, wij willen geen heiligschennis plegen. Zijn het niet diezelfde wanden, die ons behoeden voor veel verderfelijks? Wijze mannen, die meer weten dan wij, hebben ons ook wel eens gesproken over „menszijn”, maar zij vertellen ons, dat de mens boos was en slecht en daarom

moest blijven wonen binnen deze vier muren en indien hij ze verbrak, zouden de gevolgen daarvan diep rampzalig wezen."

„Deze wijze mannen zijn bedriegers."

„En ze zijn", dus de gevangene, „ze zijn toch zo eerwaardig en ze spreken met zoveel overtuiging. Neen, neen, bedriegers kunnen ze niet wezen."

Toen zeide de gestalte: „Luister! buiten deze gevangenis is het rijk der mensheid. Daar is het helder en licht. De zon schijnt over veld en bos en weerkaatst in het meer. Daar is overvloed van goede gaven, die de mens worden geschonken, onder deze ene voorwaarde slechts: dat hij een mens zij. En om waarlijk mens te wezen, moet hij alle duisternis vlieden, alle dogma's verbreken, alle leugen overwinnen en alle gezag van de een over de ander vernietigen. Menszijn beduidt: zichzelf te zijn."

Het was den gevangene wonderlijk te moede, want de gestalte zag hem zo open en eerlijk aan, dat hij niet aan hare oprechtheid kon twifelen. En hij zeide: — „Maar hoe zal ik ooit die sterke wanden verbreken? Welke macht stelt mij daartoe in staat? Waarmede zal ik dat zware werk kunnen verrichten?"

En de gestalte antwoordde: „De wand der duisternis moet ge verbreken met het „houweel der kennis", die van het dogma met het wapen, dat heet „onbevooroordeeld denken", die der leugen met het wapen „waarheid" en die van het gezag met het scherpe, tweesnijdende zwaard, dat de naam draagt van „fierheid" en waarvan de ene zijde heet „karakter" en de andere „moed". En als gij deze wapenen gebruikt, zult ge u kunnen bevrijden uit uw kerker. Merkt ge niet, hoe duf hier de lucht is, hoe bedorven de atmosfeer? Bespeurt ge niet, dat ge u niet vrij kunt bewegen, maar telkens u stoot aan de harde wanden om u heen?"

Toen besepte plotseling de gevangene zijn toestand; hij voelde zich benauwd en bemerkte nu eerst hoe hij was gewond en gekneusd aan alle zijden en in hem schreide

óp een verlangen om verlost te worden uit zijn cel. En hij zeide tot de gestalte: „O, laat mij met u gaan naar het rijk der mensheid”, en hij strekte de handen tot haar uit.

Maar zij sprak: „Met mij gaan kunt gij niet. Dat kan niemand. Dit is de voorwaarde voor den toegang tot het rijk der mensheid, waar glanst het heldere licht: dat gij zelf de wanden uwer cel verbreekt. Mijn taak is slechts in u het begeren te wekken. Maar ik weet, dat wanneer men eenmaal mij heeft gezien, men mijn woorden nimmermeer vergeet en men niet anders kan dan werken en worstelen om te komen waar ik woon, in het land des licht, waar alleen „mensen” kunnen huizen.”

„Maar zeg me dan, wie ge zijt.”

„Ik ben de Vrijheid!”

En toen ze dit gezegd had, was ze verdwenen.

Maar iets van het licht, dat van haar afstraalde, was gebleven in de nachtelijke duisternis der cel.

En de gevangene zat lange tijd droomend neer. Toen stond hij op en schreide. Hij wist nu, dat hij een gevangene was. En de tranen drupten neer op de bodem zijner cel en een grote onuitsprekelijke droefheid vervulde zijn ziel. Ach, dat hij niet met haar had mogen gaan naar dat heerlijke rijk.

Als hij echter het hoofd smartelijk ter aarde boog, zag hij, dat „Vrijheid” hem iets had achtergelaten. Daar lagen de wapenen, waarvan zij had gesproken. Toen voer een jubel door zijn ziel: hij wist, hoè zich te bevrijden!

En van die nacht af werkte hij aan de vernietiging zijner celledwanden en alle vermoeienis week bij de gedachte, dat zijn werken hem ééns zou brengen naar het rijk des lichts, waar hij „mens” zou wezen onder „mensen”, omdat daar Vrijheid woonde.

Maar de wijze mannen, die gekleed waren in vorstelijk purper en in priesterlijk zwart, zagen met droefheid en ergernis zijn werken en verboden hem daarmee door te gaan. En zij praatten hem voor, dat hij tevreden moest

wezen in zijn cel en dankbaar voor de zorg, die zij aan hem besteden wilden.

De gevangene echter luisterde niet en werkte door, hij kon niet anders. Voor zich zag hij de blinkende gestalte der Vrijheid en hij hoorde altijd door haar bemoedigende stem. Hij kon haar niet vergeten. En in zijn hand hield hij de wapenen en werkte.

En steen na steen wist hij los te maken uit de sterke wanden. En als dan frisse lucht binnenstroomde door de kleine openingen, was het of nieuwe moed in hem opleefde.

De wijze mannen konden het niet langer aanzien en zij hielden raad en overlegden, hoe zij den gevangene het best konden houden in zijn cel.

De een zei: „Laat ons wetten maken, welke hem verbieden die gevaarlijke wapenen te gebruiken, waarmede het bestaan van ons ganse stelsel wordt ondermijnd”; de ander meende, dat het beter was hem af te zonderen van de overigen, die door zijn voorbeeld opgewekt zouden worden om ook hunne celledwarsen te verbreken; de derde was van oordeel, dat zij niet beter konden doen dan hem te doden: had hij zich niet aan het heiligste vergrepen?

Deze derde vond veel bijval: zij besloten den gevangene te doden.

En de gevangene werd naar het schavot geleid. Toen hij de trappen van het schavot had beklommen, lachten de wijze mannen en hunne dienaren en velen, die als getuigen tegenwoordig waren.

Hij was geboeid, maar fier droeg hij het hoofd omhoog en uit zijn ogen straalde vrede. Hij zag rond over de schare om hem heen en wilde spreken... maar een storm van smaad en scheldwoorden gierde op uit de menigte. De beul hief het zwaard. Nog juist had hij tijd om uit te roepen: „Hoog, hoog, de vrijheid!”, dan viel zijn hoofd.

Toen togen de wijze mannen aan het werk, om de stenen, door den gevonnissen gevangene uitgebroken, weer in te metselen. Maar — niemand kon dit mysterie verkla-

ren! — al hun pogen was ijdel. Waarmede zij het ook beproefden, gelukken wilde het niet. Erger nog was voor hen, dat zij ontdekten dat het voorbeeld van den gevangene werd nagevolgd door andere celbewoners. En ze besloten ook dezen te vervolgen en te straffen. Maar het bleek telkens vruchteloos. De zwarten hielden voortdurend lange betogen en dreigden met eeuwige straffen, de purperen hieven het zwaard.... maar vele der gevangenen zetten voort het eenmaal begonnen vrijheidswerk. En als een enkele maal het scheen of de moed verflauwde, dan kwam weer de Vrijheid en sprak dat wonderwoord „Mens!” en de kracht, de ijver herleefde.

Zo brokkelden af met langzame zekerheid de celbewoners. Nieuwe geslachten kwamen de cellen bewonen, die steeds bouwvalliger werden en de besten namen op de onverslijtbare wapenen. Voor die vervolgd, gestraft, onschadelijk gemaakt, gedood werden, kwamen altijd nieuwen in de plaats.

Eindelijk viel de wand „duisternis” — deze was de eerste; het was de wand, waardoor de Vrijheid voor de eerste maal binnentrad. Toen viel „dogma”; daarna „leugen” en ten laatste „gezag”.

Daar lag het rijk der mensheid; daar was het gebied van Vrijheid.

Een juichen steeg op uit duizenden kelen; een jubelzang werd aangeheven voor de Vrijheid, welke in deze wereld de arme gevangenen had gebracht.

En schrik sloeg om het hart van de wijze mannen: „Nu zullen de mensen weten dat we bedriegers zijn, nu, smakend het geluk hunner vrijheid. Nu zullen ze begrijpen, dat wij hen in hunne cellen wilden houden uit eigenbelang.”

En ze werden beducht voor de wraak der bevrijden.

Maar de bevrijden waren „mensen” en riepen hun toe: „Komt met ons in het rijk der menselijkheid en geniet van het leven der vrijheid.”

En de wijze mannen wierpen weg de klederen, waarop

ze vroeger zo trots waren, ze ontdeden zich van het zwart en het purper: ook zij wilden „mensen” zijn.

En over het schoon gelaat van Vrijheid gleed een lach van dankbare verrukking, omdat zij had mogen brengen de mensen tot het volle, rijke leven, waarin ze onbelemmerd al hunne gaven konden ontplooien.

„WAT DUNKT U VAN DEN CHRISTUS?”

Preken van een revolutionair.

Amersfoort 1906.

AAN MIJN BROEDERS IN HET SOLDATENPAK.

Wilt ge een ogenblik naar mij luisteren en lezen, wat hier is neergeschreven? Ik heb u iets te zeggen. Het is deze zomer gebeurd. Ik zat in de trein naar Haarlem en met mij waren daarin gezeten enige jongelieden uit Beverwijk, als ik mij niet bedrieg, die hadden geloot. Ze waren voor een deel onder de invloed van de drank, voor een ander deel stelden ze zich aan. Het was een schor-schreeuwende bende, die bijster veel plezier scheen te hebben En toen we dicht bij Haarlem waren gekomen, sprongen me de tranen in de ogen. Want toen.... toen dacht ik aan Christiaan Kamper, de jonge man uit Nieuwe Niedorp, die in de Haarlemse gevangenis is opgesloten. Ik voelde ineens de schrijnende tegenstelling tussen de idioot-doende bende en dien eenvoudigen, braven jongen. En mijne gedachten waren droevig. Kon 't wel anders?

Toen zag ik, hoog boven de huizen van Haarlem, het dak van de Sint Bavo en iets verder van de nieuwe Roomse kathedraal. In de ene kerk wordt het protestantisme, in de andere het roomse Christendom gepredikt. En ik voelde de dwaasheid, sterker dan ooit, van het feit, dat als 't ware in de schaduw dier kerken iemand was opgesloten in de gevangenis, omdat hij geweigerd heeft soldaat te zijn, omdat hij naar zijn beste weten tracht te leven overeenkomstig de leer van Christus. En toch wordt maar weer Zondag aan Zondag diezelfde leer verkondigd en galmen onder de kerkgewelven de vrome zangen, waarin de liefde als 't hoogste goed geprezen wordt!

Broeder-soldaat, noemt gij u ook een Christen? Hebt ge misschien wel eens in de evangeliën gebladerd? En hebt ge ook nagedacht over de vraag of het kan samengaan: Christendom en militarisme?

Ik heb daar veel en ernstig over gedacht en naar mijn innigste overtuiging is dit samengaan onmogelijk. Het kan zijn, dat ik dwaal. Ik wil u mijn mening niet opdringen: gij moet zelf denken en oordelen. En ge moet luisteren

naar wat uw geweten u zegt omtrent goed en kwaad. Ik zie het militarisme als een bespotting van de grote idee van mensenliefde en broederschap. Ik zie de oorlog als de gruwelijkste en wreedste uiting van zelfzucht. En is niet het militarisme er om de oorlog? Is de ganse africhting van den soldaat er niet op berekend om van hem te maken een in de oorlog bekwaam man, waarop te rekenen valt?

Gij hebt over deze dingen wellicht nooit diep nagedacht. Ik vraag u dit eens te doen. Vergeet niet, dat het leven te ernstig is om het gedachteloos door te brengen. Heb de moed om met bewustheid te leven. Wil daarom ook eens luisteren naar hen, die menen, dat zij er goed aan doen om in deze maatschappij te strijden voor een reiner en beter leven. En hoort ook eens naar de argumenten der anti-militaristen, die in dit boekje tot u spreken.

Misschien dat ge dan tot de overtuiging komt, dat hun streven een waarlijk zedelijke grondslag heeft.

Nieuwe Niedorp, October 1909.

SOLDATEN-ALMANAK, 1910.

VREDE OP AARDE.

Heerlijke droom, zult ge ooit werkelijkheid worden?

Daar is vaak twijfel in onze ziel.

En daar is een niet durven spreken van het schoon ideaal, vertolkt in die drie kleine woorden:

Vrede op aarde!

Hebben niet vele geslachten achtereen deze woorden op hunne lippen genomen, daarvan niet gesproken en gezongen? En hoe is de werkelijkheid?

En is niet voor de aandachtig luisterende scharen in de kerk en kathedraal geschilderd, dat liefelijke tafreel, waarvan het evangelie gewaagt, als het ons beschrijft, hoe eenvoudige herders hoorden een zang van engelen, toen geboren was de Christus.

En hoe is de werkelijkheid?

* * *

Overall om ons heen zien we het militairisme bloeien; we horen van oorlogen en geruchten van oorlogen; we kunnen ons geen voorstelling zelfs vormen van de reusachtige bedragen, die voor oorlogsdoeleinden worden besteed.

De ene oorlog is ternaauwernood geëindigd of de andere kondigt zich aan. We leven als op een vulkaan, die ieder ogenblik tot uitbarsting kan komen en verderf en jammer kan brengen over duizenden.

En toch.... toch zal er weer gesproken en gezongen worden van „vrede op aarde” in de dagen, die, vóór het laatste deel van het jaar tot 't verleden zal behoren, zullen worden gevierd als herinneringsdagen ter ere van hem, die de vredevorst wordt geheten, ter ere van Jezus Christus.

Zal er dan ernst leven in de harten van hen, die deze woorden op de lippen nemen?

Zullen zij, die dàn in de kerken samenkomen, zich gevoelen als een kleine, maar dappere groep mensen, die niet willen weten van het oorlogsgeweld, maar waarlijk hunkeren naar vrede en dáárom protesteren tegen de militaire geest, die nog leeft in de wereld?

Zullen zij, in hunne kerken bijeen, elkaar opwekken om uit liefde voor het vredesideaal, op die dagen sterker dan ooit door hen als groot en schoon erkend, met grote kracht te strijden tegen die geest?

Ik vrees, ik vrees.

Misschien zal een enkel woordvoerder in algemene termen wijzen op de schoonheid van de vrede en zeggen, dat ééns een tijd zal komen, dat die vrede werkelijkheid zal worden.

Maar in waarheid zal dit woord over de hoofden der hoorders heengaan en niet in hen wakker roepen zelfs maar het geringste verzet.

Ik vrees, ik vrees.

Immers de kerk durft het niet aan om zich te verklaren tegen de oorlog. Ze weet maar al te goed, dat de oorlog gewild wordt door de groten en machtigen der aarde, wanneer hun belangen hem eisen. Ze weet maar al te goed, dat, wanneer zij zich plaatsen op anti-militairistisch standpunt zij de steun van velen moest ontberen.

Wanneer we wachten moeten op de vrede, als gevolg van een krachtige actie der kerk dan.... dan kunnen we wachten tot in eeuwigheid.

En dit is te meer verwonderlijk, als we bedenken, dat die kerk beweert te komen met de prediking van het evangelie van mensenliefde en broederschap. Maar waar de kerk haar roeping verloochent en niet aandurft in deze fier en kordaat den door haar gepredikten Christus te belijden.... daar behoeven we toch niet te wanhopen.

Waar zij niet te spreken waagt, daar zal het volk spreken.
Het volk!

Want het is dat volk, dat eindelijk — hoe bitter lang heeft het geduurd — beseffen gaat dat het, als 't de vrede wil, zelf daarvoor heeft te strijden.

Het is het volk, dat eindelijk komt tot het inzicht, dat het, zelf geen belang hebbend bij de oorlog, niets anders dan de ellende daarvan mag dragen.

Het is het volk, dat in steeds breder kringen gaat begrijp-

pen, dat het nooit zal verlost worden van de duizendvoudige jammer, waaronder het gebogen gaat, tenzij het zich zelf verlost.

* * *

Ik denk hier onwillekeurig aan een treffend mooi hoofdstuk uit dat schitterende boekje van de Lamennais: Woorden van een gelovige.

Hij schrijft daarin o.a.:

Wie verdrong zich om Christus om zijn woord te horen?

Het volk.

Wie volgde hem in de bergen en de verlaten plaatsen om naar zijn onderwijzingen te luisteren?

Het volk.

Wie wilde hem tot koning kiezen?

Het volk.

Wie spreidde zijn kleren op de grond en wuifde hem toe met palmtakken, Hosanna-roepend, toen hij zijn intocht hield te Jeruzalem?

Het volk.

* * *

O! is 't niet waar, dat in het volk nog leeft, kan leven tenminste, dat idealisme, dat groot verlangen naar betere tijden!

Is 't niet waar, dat in het volk nog kan wonen brandende begeerte om los te komen uit het droeve heden en een nieuwe wereld te scheppen?

Zeker, ik wil niet idealiseren en de dingen mooier zien dan ze in werkelijkheid zijn. Ik heb óók oog voor de fouten van „het volk”; ik zie klaar en helder zijn slaafsheid, zijn domheid, zijn bekrompenheid, zijn lafheid.

Maar ik weet daarbij ook, dat 't de volksziel is, waarin kan oplaaien bijwijlen een heilig vuur voor wat recht is en goed en waar.

En omdat ik dit weet, ben ik er ook van overtuigd, dat „het volk” eens de vrede zal brengen.

Als propagandist van het anti-militairisme heb ik enige ervaring.

En het is deze ervaring, welke mij zegt dat niet de bourgeoisie, maar „het volk”, de massa, waarlijk beseft te moeten strijden voor het vredesideaal.

Deze ervaring is het ook, welke mij, mocht ik soms twijfelen, het geloof teruggeeft.

* * *

Laat het dan maar wezen, dat de officiële Christenwereld, dat de kerk niet krachtig zich waagt te verzetten tegen het afschuwelijk militarisme en zijn noodlottig aanhangsel: de oorlog.

Laat het waar zijn, dat de grootmachten der wereld de militaire geest aanwakkeren.

Wij blijven getuigen van een betere toekomst.

Eens zal het militarisme vallen en zal de oorlog tot het verleden behoren.

Wanneer?

Volk! dat hangt af van u!

Volk! dat zal gebeuren, wanneer ge eenparig waar maakt het woord van de Lamennais, hetwelk ik hierboven aanhaalde.

Gij begrijpt, wat ik daarmee bedoel, nietwaar?

Ik wil daarmee niet zeggen, dat ge in dogmatische zin Christenen moet worden, maar dat ge de ideeën, welke we in Christus belichaamd zien, verwerkelijkt.

En Christus is voor ons ook de belichaming van de vrede, van het „vrede op aarde”!

Laat dit dan uw Kerstfeest zijn, dat ge u voorneemt met grote ernst te strijden tegen het militarisme.

Waar ééns het volk geen kanonnenvlees meer zal leveren, daar zullen de kanonnen noodzakelijk moeten zwijgen.

Wanneer ééns het volk weigeren zal zijn zonen te laten opleiden tot broedermoord, daar zullen de regeerders tevergeefs trachten hunne massa-slachtingen aan te richten.

Is het niet een heerlijkheid aan de komst van die tijd te mogen, te kunnen, arbeiden?

DE WAPENS NEDER, December 1913.

HET CHRISTENDOM TEGENOVER MILITAIRISME EN OORLOG.

Als we spreken van „Christendom”, dan kunnen we dat woord opvatten in tweeërlei zin. We kunnen er mede bedoelen een levensopvatting, die aan het begin van onze jaartelling is verkondigd, maar we kunnen daarmee ook aanduiden de godsdienst zóals die in de „kerk” tot leer is geworden.

We zouden ook het onderscheid kunnen maken tussen het wezenlijke oorspronkelijke Christendom (voor zover we dit kunnen kennen) en het officiële, dat is het in zijn kerkelijke vorm optredende Christendom.

Wat nu het eerste betreft zijn we terstond geneigd tot de erkenning dat het met militarisme en oorlog onverenigbaar is. Waar het Christendom komt met de prediking van liefde als hoogste gebod, waar het durft verkondigen der mensen broederschap, uitgedrukt in het bekende „gij zult uwe naasten liefhebben als uzelf”, daar is toch waarlijk geen diepzinnig betoog nodig om duidelijk te maken, dat daarmee niet gepaard kan gaan de opleiding tot broedermoord, welke het militarisme verlangt, nòch het deelnemen aan de oorlog. Ik geloof niet, dat het één mens ooit gelukken zal tegenover het liefdesbeginsel de oorlog goed te praten. En als de oorlog wordt veroordeeld dan moet noodwendig het militarisme hetzelfde lot ondergaan.

Ik ga verder: Ik zeg, dat het militarisme op zichzelf, afgescheiden dus van de oorlog als doel, door het Christendom wordt veroordeeld. Immers, het Christendom predikt ook de ontwikkeling van de persoonlijkheid, uitgedrukt in 't bekende voorschrift: weest volmaakt! Maar volgt daaruit niet met noodwendigheid, dat de mens daartoe heeft te streven naar een leven in overeenstemming met zijn geweten, naar een leven, waarin al zijn gaven tot ontplooiing komen? De volmaakte mens is de waarachtige vrije, voor wie geen hogere wet bestaat dan de innerlijke

die heerst over zijn hartstochten en zich laat leiden door de Rede.

En wat eist het militairisme? Juist het tegenovergestelde. Begin en einde van het militairisme is: tucht, onderwerping. De wil der superieuren dat is de wet voor den militair, aan die wet heeft hij zich te onderwerpen, al zou zijn geweten nog zo luide protesteren.

Waar we alzo moeten constateren, dat het Christendom in zijn wezen onverenigbaar is met militairisme, d.i. met het georganiseerd geweld, daar is het hoogst belangrijk na te gaan, hoe de kerk, die toch altijd heeft beweerd het Christendom te prediken, zich tegenover militairisme en oorlog heeft geplaatst.

We hebben derhalve te bespreken de vraag hoe het officiële Christendom d.i. de kerk, in de loop der eeuwen zich heeft gedragen en geuit. En hierbij hebben we onderscheid te maken tussen de roomse kerk en het protestantisme met zijn verschillende kerkgenootschappen.

In dit nummer zal ik me tot de eerste, tot de roomse kerk bepalen. Het volgend nummer zal den lezer bezig houden met het protestantisme.

I.

De roomse kerk en het militairisme.

Een der beroemde kerkvaders, n.l. Tertullianus, levend in het einde der tweede eeuw, die verschillende geschriften heeft nagelaten, verklaarde zich tegen de oorlog en leerde, dat 't den Christen niet paste de uniform te dragen.

Ook Origenes pleit voor onthouding van de krijgsdienst.

De secte der Montanisten — door de kerk evenwel als ketterij veroordeeld — predikte hetzelfde.

Spoedig echter worden andere meningen verkondigd door de woordvoerders der kerk.

De heilige Augustinus, de beroemde bisschop van Hippo, neemt de oorlog in bescherming, „want”, zegt hij (in zijn werk Civ. Dei) „er zijn ook gerechtvaardigde oorlogen.”

Thomas van Aquino, de door de Roomse kerk zéér geprezen wijsgeer, is van gelijke gedachte. En hij schrijft, dat een oorlog alleen dan gerechtvaardigd is als de vorst hem verklaart en niet een privaat-persoon. En hij grondt deze uitspraak hierop, dat er voor staten en vorsten geen hogere rechtbank is, voor bijzondere personen wel.

Een besliste veroordeling van de oorlog onder alle omstandigheden durft de kerk niet aan. Ze toont doordrongen te zijn van de geest, welke wordt uitgedrukt in de woorden: „het doel heiligt de middelen”.

Dienovereenkomstig leert ook een rechtsgeleerde uit de nieuwere tijd, Theodor Meyer, een lid van de Jezuiten-orde: „daar het niet geoorloofd is, ook in geval van een rechtvaardige oorlog, een oorlog te voeren, wanneer niet tegelijkertijd de noodzakelijkheid daarvoor bestaat, is het een eis van natuurlijke plicht, dat vóór de oorlogsverklaring eerst alle vredelievende middelen aangewend en tevergeefs moeten zijn aangewend.”

Waar de kerk zo de oorlog onder bepaalde omstandigheden accepteert, moet zij noodwendig het antimilitairisme verwerpen.

En we verbazen ons daarom niet, dat een rooms-katholiek pastoor, F. J. H. Evers, lid kan wezen van de Raad van Defensie en lid van het bestuur van de vereniging „Onze Vloot”, ene vereniging, welke zich ten doel stelt om propaganda te maken voor versterking van onze oorlogsvloot.

Neen, waarlijk van de roomse kerk hebben we geen hulp te wachten in de strijd tegen het militairisme. Zij bouwt haar kathedralen en houdt hare diensten, zij staat daar in de moderne maatschappij met tartende brutaliteit zich voordoende als de macht welke wil brengen aan de wereld de zegen van het evangelie van Christus.... in waarheid wil zij van dien Christus niet weten, is zij vreemd aan zijn geest en durft de strijd tegen „de wereld” niet aan. In deze mening worden we nog meer versterkt als

we zien op enkele der vele feiten welke de geschiedenis te aanschouwen geeft.

Zo kunnen we wijzen op de Kruistochten. Op het concilie te Clermont in het jaar 1095 riep **paus Urbanus II** de christenen op voor de heilige krijg. Heilige krijg! En het is bekend hoe groot de wreedheid van de vrome strijders is geweest. Toen Jeruzalem door de kruisvaarders werd ingenomen, wierpen de veroveraars de lichamen der kinderen over de borstweringen, zij deden de hersenen der kleinen spatten op de muren, elke vrouw, waarvan men zich meester kon maken werd onteerd, mannen werden in 't vuur geroosterd, sommigen opende men de buik om te zien of ze ook goud hadden ingeslikt, de joden werden tot in hunne synagogen vervolgd en daar verbrand. In 't geheel had een moord van ongeveer 70.000 mensen plaats.

Paus Innocentius III, die in 1198 zijn hoge betrekking aanvaardde, en hoofd der kerk werd, heeft een verdelgingsoorlog op touw gezet tegen de Waldenzen in Zuid-Frankrijk. Deze Waldenzen wilden de beginselen van het christendom toepassen in de practijk en kregen steeds meer aanhangers. De paus zou er een einde aan maken. Hij beloofde volkomen aflaat voor alle zonden, ook voor die welke hij nog begaan zou, aan ieder die aan deze kruistocht zou deelnemen.

Voorts werd het gehele land met al zijn schatten aan de kruisvaarders toegezegd.

Het **pauselijke** leger trok op Toulouse af. Eerst werd Béziers ingenomen. Dit gebeurde in 1209. **Alle** bewoners werden gedood. En zo trok het leger door heel de streek, waar de Waldenzen woonden in Z.-Frankrijk. Meer dan 100.000 mensen vielen als slachtoffer.

De pausen, de stedeouders van Christus, hebben waarlijk nooit veel anti-militairistische neigingen getoond.

Het is paus Clemens VII, die zich in 1532 meester maakt van de stad Ancona.

En een paus Paulus III onderwerpt in 1550 met een leger van 13000 man de stad Perusia.

Toen de Wederdopers in Munster zich hadden gevestigd, was het de bisschop van Munster, die de stad belegerde.

In de tweede helft der 19e eeuw had de paus zelfs een minister van oorlog, „een minister van wapenen van zijne Heiligheid”.

De beroemde Pius IX houdt revue over zijne troepen en zegent de soldaten, die ten oorlog trekken. En het is niet onbelangrijk om de geest van dit leger te leren kennen door kennis te nemen van wat door een pauselijk Zouaaf werd geschreven nà de slag van Monte-Libretti.

Deze schrijft het volgende: De luitenant Guillemine, die reeds een kogel in de borst had gekregen, begon, zichzelf geheel met bloed bedekt ziende, te schreeuwen: „Leve Pius IX, hij alleen is koning!” Hij had nog de kracht, om een geweer, dat hij van een Garribaldiaan had genomen, te laden en legde aan op een Piëmonts officier, dien hij doodde; op hetzelfde ogenblik troffen hem twee kogels en hij stierf als een heilige.

Nietwaar, dat tekent de geest: hij stierf als een heilige. Heiligen op het slagveld! Heiligen die mensen doden!! En we denken onwillekeurig aan die mooie voorstelling van Christus op het slagveld, waar hij wordt voorgesteld wende.

Het is gebeurd op de 2de Juni van het jaar 1910, dat de bisschop van Montpelier, monsieur de Cabrières, in de grote basiliek van Montmartre te Parijs, welke kerk zo trots daar staat, uitstekend ver boven alles in de omgeving, een redevoering hield naar aanleiding van het feit, dat de instelling der pauselijke Zouaven haar vijftigjarig bestaan herdacht. Eerst werd de mis opgedragen. Daarna sprak hij en zeide o.a.: de oorlog, het gebruik van geweld om te wreken, om te herstellen of te handhaven de gerechtigheid is een heilige zaak in de ogen van God. En hij vermeldde daarbij dat God zichzelf daarom ook de naam van God der Heirscharen had doen geven.

Onder het handhaven van „gerechtigheid” kan natuurlijk zo ongeveer alles gerangschikt worden. Geen oorlog,

die niet door de oorlogvoerenden, d.w.z. door hen, die hem maken en er belang bij hebben, wordt goedgepraat. Zo was zeker ook de oorlog, door Italië gevoerd tegen Turkije om het bezit van Tripoli, „een handhaven of herstellen der gerechtigheid"! Hebben we niet gelezen, dat toen de troepen werden gezegend door de geestelijkheid van Rome? En we weten niet allen hoe slechts hebzucht van enkelen deze oorlog deed ontbranden?

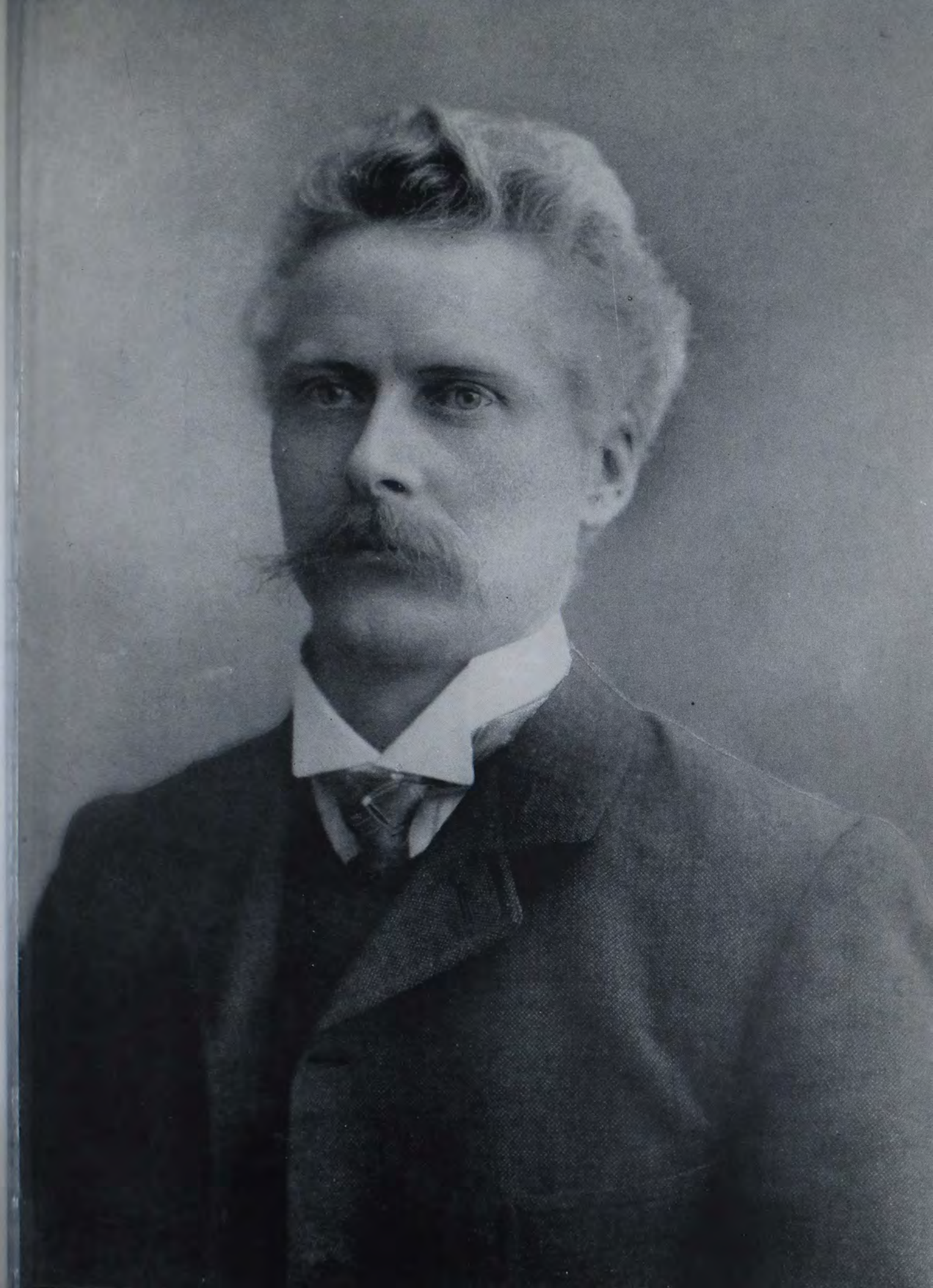
Herinneren wij ons niet, hoe in de kathedraal van Sofia vóórdat de Bulgaarse troepen hun wrede verdelgungstocht tegen de Turken begonnen, een plechtige dienst werd gehouden, waar al wat hoog en groot en machtig was, aanwezig was. En werd toen niet het kruis van den bisschop opgeheven en gezegd: in dit teken zult ge overwinnen. Wel is Bulgarije niet Rooms, maar Grieks-katholiek. In dit opzicht is er echter een roerende eenstemmigheid tussen beide kerken, dat ze 't geen van tweeën aandurven om voor de schone ideeën van den door hen gepredikten Christus te strijden.

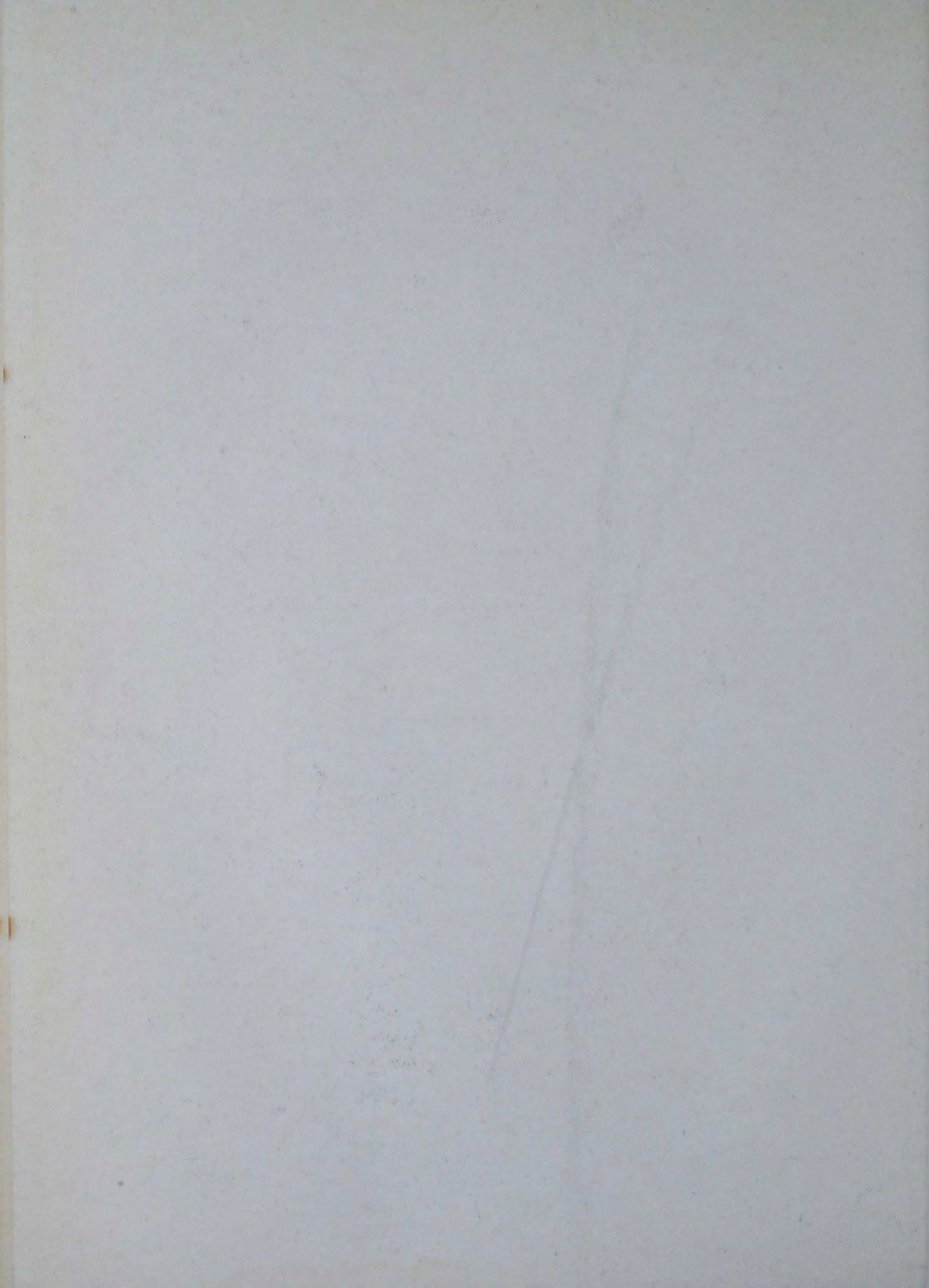
En nu moge de pauselijke huisprelaat, Dr. Alexander Giesswein, die ook het vorige jaar op het 20e congres voor de wereldvrede aanwezig was, zeggen: „Het voorbeeld van Christus en het voortdurend en onophoudelijk werken der kerk voor verbroedering der volken en voor vreedzaam verkeer, moet ons aansporen om mede te werken met woord en daad aan de grote tijdvraag, n.l. verbreiding der vredesidee." Ik zie van het werken der kerk hier niets.

Neen, juist het tegenovergestelde heeft plaats.

De roomse kerk bevordert de vredesidee niet binnen het vaderland. Zij poogt hoe langer hoe meer een wig te drijven in de eenheid des volks door de roomsen steeds meer te organiseren in afzonderlijke verenigingen en af te sluiten van de omgang met niet-roomsen. Het jongste op dit gebied is de organisatie der roomse bloembollenkwekers in één vereniging.

Waarlijk men moet spreken van werken der kerk voor

verbroedering! Als er één macht is, welke de verbroedering tegengaat, dan is zij het, zij, die het evangelie moest verkondigen van liefde en gerechtigheid, zij, die vervuld moest wezen van de geest van hem, die zalig sprak de zachtmoedigen en de vredestichters.

Daarom is van de roomse kerk geen hulp te verwachten in de strijd, die we voeren tegen militarisme en oorlog.

Als ik de catechismus opensla van het aartsbisdom Utrecht, welke is voorgeschreven ten gebruike van de Nederlandse bisdommen door den aartsbisschop van Utrecht, H. van de Wetering, dan lees ik daarin bij de behandeling van het vijfde gebod (Gij zult niet doodslaan: „Wanneer doen wij onzen naaste kwaad naar het lichaam?” En als antwoord volgt daarop: „Wij doen onzen naaste kwaad naar het lichaam, als wij zonder wettige macht of reden: 1. hem slaan, verwonden of doden; 2. zijn leven verkorten of verbitteren.”

We moeten hierbij vooral letten op de woorden „zonder wettige macht of reden”. Hiermede is de oorlog heel gemakkelijk goed te praten. Immers de „wettige” macht verklaart hem en een reden is altijd bij de hand en.... aan de overheid moet men gehoorzaam wezen!

Maar hoe is daarmee te rijmen, wat diezelfde catechismus leert over de volmaaktheid?

„Welke is de weg om tot de volmaaktheid te komen?” vraagt hij en het antwoord luidt: „De weg om tot de volmaaktheid te komen is de navolging van Christus, of het leven volgens de geest van Christus!”

En als we dan, wat de kerk doet tegenover de oorlog, vergelijken met de daad der dienstweigering, welke zo zwaar wordt gestraft, dan zeg ik van het leven volgens de geest van Christus oneindig veel meer te vinden bij onze jonge mannen, die weigeren in militaire dienst te gaan, dan bij de kerk, welke de wapenen zegent van de soldaten, die ten oorlog trekken. Maar kunnen we iets anders verwachten van een kerk, welke een Parijse bloed-

bruiloft op haar rekening heeft staan?

De lezers zullen zich misschien deze vreselijke geschiedenis herinneren. Zij had plaats op de 24ste Augustus 1572. Toen werden 70.000 Franse Hugenoten gedood. En wat deed de kerk, wat deed haar hoofd, de Paus? Slingerde hij zijn banvloek naar de moordenaren? Neen, toen hem de tijding der grote mensenslachting werd gebracht, ging Gregorius III naar de kerk van St. Marcus, dan naar de kerk van Minerva, dan naar die van de H. Lodewijk.

En daar werd God gedankt voor de overwinning op de Hugenoten behaald. In de Kroningszaal van het Vaticaan werden enige episoden uit deze mensenslachting door schilderstukken vereeuwigd.

Bovendien werd een gedenkpenning geslagen, welke aan de éne zijde te zien geeft het borstbeeld van bovengenoemde paus en aan de andere zijde ons toont een engel, die in de ene hand een kruis houdt en in de andere een uitgetrokken zwaard, waarmee hij een bende Hugenoten velt en daaromheen een randschrift: Ugonottorum Strages 1572.

Wat betekent: de slachting der Hugenoten in 1572.

Ja, wèl moet de kerk zeggen: „ecclesia non sitit sanguinem”, d.w.z. „de kerk dorst niet naar bloed!”

Voor de beschaving is van haar niets te verwachten. Is ooit een hogere cultuur door de kerk bevorderd?

Neen, dat is 't werk geweest en zal het werk blijven van hen, die ketters worden gescholden, ketters op 't gebied van heel het geestelijk en maatschappelijk leven.

In de strijd tegen het barbaarse militairisme en de afschuwelijke oorlog zal deze waarheid wederom worden bevestigd.

II.

Het protestantisme en het militairisme.

Het is wel droef te moeten erkennen, dat het protestantisme is zijn houding tegenover het militairisme en de

oorlog zo bitter weinig verschilt. Het begon zo mooi, toen het waagde te spreken van vrijheid van conscientie en toen het durfde prediken de algemene priesterschap der mensen, daarmede de doodsteek gevend aan al wat over de geesten wilde heersen.

En inderdaad was er in de aanvang van de hervormingsbeweging, in het begin van de zestiende eeuw, bij velen een streven om te protesteren niet alleen tegen de leer der roomse kerk, maar eveneens tegen de met het evangelie strijdige verhoudingen, toestanden, gebruiken. Daar leefde óp weder het reeds vroeger zich telkens openbarend verlangen om te komen tot broederschap en vrede. Er kwam verzet tegen de lijfeigenschap. Er werd gedroomd van het duizendjarig rijk. De anabaptisten traden op. Uit hen ontstond de secte der doopsgezinden, volgelingen van Menno Simonsz, die de krijgsdienst veroordeelden en weigerden de wapenen te dragen.

Maar, zó als de roomse kerk zich verzette tegen elke ketterij, zó wilde ook het protestantisme, dat zich ging vastleggen in Kerken met bepaalde geloofsbelijdenissen, niet weten van de richtingen, welke waarlijk protesteerden niet slechts tegen een verkeerde leer, maar ook tegen verkeerd leven onder de mensen.

En we zien ook bij de protestanten een samengaan van vroomheid met de aanvaarding van de meest brute uitingen van ruwheid en liefdeloosheid.

Een Luther-zelf vuurt aan tot de krijg tegen de boeren in 1525.

Een Gustaaf-Adolf knielt op het slagveld neer en vraagt God's zegen in de strijd. Napoleon noemde dezen Gustaaf-Adolf een van de acht grootste legerhoofden, die ooit hebben geleefd. En de Zweed Oxenstierna getuigt van hem: „hij was een koning, die, tot aan zijn dood, God vreesde in al zijn werken en handelen.”

Gelijk men ziet: godvrezendheid verenigt zich goed met oorlogvoeren volgens protestantse opvatting.

En om te komen tot onze tijd: is het nu wel heel veel anders?

Kunnen we constateren, dat de protestantse Christenen zich krachtig verzetten tegen het militairisme?

Verre van dien.

Dat wil zeggen: de **officiële** vertegenwoordigsters van het protestantisme, „de kerken” staan volkomen onaandoenlijk tegenover het militairisme. En we moeten erkennen, dat binnen die kerken al bitter weinig wordt gedaan om de ramp van het militairisme te bestrijden.

Ja, het pacifisme vindt genade in de ogen der kerk.

Op het laatste vredescongres in den Haag was de synode der Herv. kerk officieel vertegenwoordigd door haar voorzitter.

Maar dit is gans iets anders dan werkelijk krachtig te strijden tegen het militairisme, dan moedig zich verzetten tegen de oorlog, daarvoor op het spel zettend de gunst der groten! De „kerk” moet van het anti-militairisme niets hebben. En we vinden zelfs welbekende protestantse Christenen, die vinden, dat militairisme heel goed met Christendom kan samengaan.

De oud-minister en oud-predikant A. S. Talma laat zich over de Nat. Chr. Onderoff.-Vereniging b.v. aldus uit: „Moge onze Nat. Chr. Onderoff.-Ver. zich aangorden en met Gods zegen slagen in haar pogen om in ons leger het besef te doen doordringen, dat alle dienst eerst goed wordt verricht als een dienst Gods en zij het ervaren dat mede daardoor ons volk meer leert het leger te omringen met genegenheid en te dragen in het gebed.”

En een ander Christelijk man, Dr. J. Th. de Visser, schrijft: De roeping van soldaat is schoon en verheven. Hij treedt op als beschermer van de wetten, dat is van de zuilen, waarop het staatsgebouw rust. Men beschouwt hem ten onrechte als een geweldenaar, want hij ontleent hieraan zijn recht van bestaan, dat hij de aartsvijand en de bestrijder van alle geweld is. Niemand mag hem brandmerken als doodslager, want hij leeft om moord en dood-

slag te keren. Een wreedaard is hij niet, want hij ontbloot het zwaard, om de wreedheid tegen te gaan."

Nietwaar, hier wordt de soldaterij in Christelijke bescherming genomen.

Hij is zelfs niet wreed meer!

Ik vraag me wel eens af, of Dr. de Visser nooit een krant heeft gelezen met een oorlogsverslag.

Een treffend bewijs, dat door hen, die belang hebben bij het leger, niet gevreesd wordt voor de invloed der kerk is wel hierin gelegen, dat er tegenwoordig een vlootpredikant is!

En de volgelingen van Menno Simonsz hebben hun ruggegraat ook al lang verloren en gaan zonder aarzeling in het leger!

Het is niet alleen zo in ons land, maar eveneens in andere overwegend protestantse landen.

Ik breng in herinnering de houding der predikanten in Engeland vóór en gedurende de wrede Zuid-Afrikaanse oorlog.

Toen de scheiding kwam tussen Zweden en Noorwegen enkele jaren geleden, waren het Zweedse predikanten, die riepen om de patriottische oorlog.

In het jaar 1898 sprak een Amerikaanse dominee een vurig gebed uit in het openbaar voor honderden mensen om af te smeken de zegen Gods op de wapenen in de oorlog te voeren tegen Spanje op Cuba.

En om terug te keren tot ons land. Ik herinner me, dat in een vrijzinnige gemeente in Noord-Holland door den predikant een dankdienst in de kerk werd gehouden, toen Generaal Vetter indertijd de overwinning had behaald op den Rahjah van Lombok.

Het zal voor ieder, die waarneemt, duidelijk wezen, dat van de „kerk" als vertegenwoordiger van het protestants Christendom geen verzet is te wachten tegen het militarisme.

Gelukkig daarom, dat in de sfeer van het protestantisme de „kerk" niet meer de geesten beheerst. Zo is het ook

mogelijk geweest, dat voor enige jaren — voor een deel in de kerk — de Tolstoïaanse beweging ontstond, het Christelijk anarchisme, dat zeer sterk anti-militairistisch optrad.

Deze beweging is nagenoeg geheel verlopen, heeft zich opgelost in de anarchistische, is uitgemond in de sociaal-democratie of eenvoudig weg vervloeid en vervaagd.

Maar de anti-militairistische beweging is gebleven! En zij vraagt niet naar kerkelijke sanctie, zij beperkt zich niet tot een bepaald terrein — neen, zij neemt in zich op ieder, die doordrongen is van het besef, dat het militarisme in zijn wezen slecht is en dus onverdedigbaar, dat de oorlog een gruwel is en dat de soldaat niet anders is dan een werktuig in de handen van hen, voor wie geen middel te laag, te gemeen, te onmenselijk is om hun zelfzuchtig verlangen te bevredigen.

En als de officiële Christelijkheid het niet waagt om het Christendom in zijn moraal te verwezenlijken en het aanziet, dat dienstweigeraars in de gevangenis worden geworpen, dan zullen de revolutionairen tonen, dat zij méér voelen voor die schone beginselen en zij zullen kampen voor de toepassing daarvan en zij zullen niet ophouden met de massa te doordringen van de geest van het anti-militarisme.

DE WAPENS NEDER, 1914.

DOMELA NIEUWENHUIS ALS ANTI-MILITAIRIST.

In de maand September van het jaar 1870 konden de bewoners van Harlingen op verschillende plaatsen in de stad grote, op rood papier gedrukte biljetten aantreffen, welke niet alleen door kleur en formaat, maar bovendien door een opgeplakt wit kruis aan het hoofd, de aandacht trokken.

Deze biljetten gaven 't volgende te lezen:

Medeburgers,

Overtuigd van veler instemming roept de ondergetekende ook in naam van anderen u op hier ter stede te stichten een Vredesbond.

De samenkomst hiertoe zal plaats hebben op Donderdag 29 September, des avonds ten 8 ure in de Doopsgezinde kerk. In die vergadering zal:

1. worden voorgesteld om een adres aan te bieden aan Z.M. den Koning, waarin wordt verzocht het recht om oorlog te verklaren, over te geven in handen der volksvertegenwoordiging;
2. de nodige maatregelen worden genomen om een vredesbond te stichten.

F. DOMELA NIEUWENHUIS

Hier hebben we te doen met het eerste openbare optreden van D. Nieuwenhuis buiten de kerk en stellig zal hij zelf toen niet hebben vermoed, hoe menigmaal hij nog in vergaderingen zou spreken en hoe duizenden zouden komen luisteren naar het evangelie der ontevredenheid, hetwelk hij verkondigen ging.

Dit eerste optreden is geschied onder de invloed van de gebeurtenissen, welke toen ter tijd Europa in spanning hielden. Het was de tijd van de Fransch-Duitse oorlog. Wat bracht D. N. er toe om deze vergadering bijeen te roepen? Op deze vraag zal wel geen ander antwoord kunnen worden gegeven dan dit: zijn waarachtig medelijden met allen, die door de oorlog werden geteisterd. Hier komt

tot uiting dat diep gevoel van solidariteit, die sterke liefde voor de mensheid, welke heel 't leven van D. N. hoe langer hoe meer zou gaan beheersen.

Ontroerd door de oorlogsellende, verontwaardigd daarbij over de onverantwoordelijkheid en de harteloosheid van hen, die de oorlog bewerkten, kon hij niet rustig blijven, beseftte hij iets te moeten doen en hij richt zich tot zijn medeburgers, hopeno bij hen dezelfde gevoelens en dezelfde verlangens die zo krachtig in hem leefden, te wekken. De vredesbond, waarop gedooeld werd op 't aanplakbiljet, werd inderdaad opgericht. In een brochure „De Vredesbond” werd nader doel en streven toegelicht.

Nog is het niet de geest van het anti-militairisme, welke uit deze brochure ons tegenwaait, evenmin als uit een artikel dat hij weldra schrijft in het tijdschrift „Onze Tijd” (jaargang 1872) en waarin hij, de jonge dominé, het aandurft om een man van betekenis en autoriteit als professor Buys aan te vallen.

In dit artikel is D. N. de verdediger van het Zwitserse stelsel van een volksleger en bepleit hij bezuiniging op de uitgaven voor oorlogsdoeleinden en afschaffing der gezanten aan de buitenlandse hoven. Wat het meest treft en wat stellig in de tijd, waarin het verscheen, in vele kringen heftige verontwaardiging zal hebben gewekt is wel dat hij waagde te bepleiten de onafhankelijkheidsverklaring van onze koloniën! Natuurlijk wordt in dit artikel nogmaals aangedrongen op grondwetsherziening om het recht van oorlogsverklaring aan de volksvertegenwoordiging te brengen.

Neen, anti-militairist is D.N. hier nog lang niet. Hij is hier pacifist, maar.... een dappere! En menig pacifist uit die dagen zal hem hartgrondig hebben verketterd.

Een man als D.N. echter, die altijd heeft gezocht naar de oorzaken der verschijnselen, kon niet lang op dit standpunt blijven staan en niemand zal er zich over verbazen hem van pacifisme tot anti-militairisme te zien komen. Toch treedt hij eerst geruimen tijd later als overtuigd anti-

militairist op. Zijn aandacht richt zich weldra meer op de algemene ellende dan op de bijzondere oorlogsellende. Het is de nood des volks, de ontbering der arbeidende klasse, welke hem voortdurend pijnt en dwingt tot nadenken over het wezen, de inrichting der maatschappij. De vraag naar de opheffing van die nood houdt hem onafgebroken bezig, laat hem niet met rust. Hij gaat zich verdiepen in de geschriften der grote sociale hervormers; hij wordt socialist.

Zijn strijd voor de vredesidee eindigt met zijn aanval op prof. Buys. Alle kracht en toewijding wordt nu geschonken aan de propaganda voor de beginselen van het socialisme. Het ligt voor de hand dat bij deze propaganda ook 't militarisme niet ongenoemd bleef en menige veer moest laten, maar wij bespeuren toch niet, dat hij door-drongen is van de noodzakelijkheid om naast de strijd vóór het socialisme ook te voeren de strijd tégen het militarisme.

Dit blijkt eerst duidelijk in het jaar 1891, wanneer te Brussel het tweede internationale socialistische congres wordt gehouden.

Daar was hij het, die tegenover een resolutie van Liebknecht en Vaillant een andere verdedigde, ingediend namens de hollandse afgevaardigden.

Zij was deze:

Overwegende dat de nationale geschilpunten nooit in het belang zijn van het proletariaat, maar in dat zijner onderdrukkers;

overwegende, dat alle moderne oorlogen, uitsluitend veroorzaakt door de kapitalistische klasse in haar belang, een middel zijn in haar handen om de kracht der revolutionaire beweging te breken en de heerschappij der bourgeoisie te bevestigen door de voortzetting der meest schaamteloze uitbuiting;

overwegende dat geen regering als verontschuldiging kan aanvoeren geprovoceerd te zijn omdat de oorlog het resultaat is van de internationale wil van het kapitalisme,

besluit het Internationaal Socialistisch Arbeiderscongres van Brussel dat de socialisten van alle landen de oorlogsverklaring zullen beantwoorden met een beroep op het volk, ten einde de algemene werkstaking te proclameren.

Deze resolutie werd verworpen; slechts Frankrijk en Engeland stonden aan de zijde van de Hollandse afgevaardigden. Maar de idee was uitgesproken en zij zou haar weg hoe langer hoe meer vinden onder de massa. Hoe beslist D.N. nu het standpunt van het anti-militairisme inneemt, blijkt, duidelijker nog dan uit deze resolutie, uit wat hij schrijft in datzelfde jaar in het tijdschrift „La Question Sociale”, waar hij optreedt als de verdediger der militaire dienstweigering en waar wij de volgende woorden kunnen lezen:

Ziehier waartussen de socialisten te kiezen hebben: of zij volgen het voorbeeld van de Polsbroeken ¹⁾ waarover wij aanstonds nog zullen spreken, en in dat geval kan men ze tot gevangenen maken, en hen zelfs doden; of ze gaan in de oorlog en worden met mathematische zekerheid gedood. ²⁾ De dood is het lot van de socialist. wanneer hij gehoorzaamt, en in geval hij weigert, heeft hij de kans aan de dood te ontkomen.

En aan het einde van dit artikel uit hij zich aldus:

Wanneer de regeringen de oorlog verklaren, is dat een revolutionaire daad, en wij, socialisten, wij hebben het recht, zelfs de plicht zulks te beantwoorden met de revolutie.

Wanneer men aangevallen wordt, heeft men het recht

¹⁾ Hollandse dienstweigeraars uit de tijd van Napoleon.

²⁾ Bij ons, in Nederland, weet ik dat iedere soldaat afkomstig uit een familie die van socialisme verdacht wordt, of die zichzelf verdacht heeft gemaakt door zijn persoonlijke propaganda, gesignaleerd wordt door den burgemeester aan de militaire autoriteiten. Hun naam staat met een rood kruis genoteerd in het zwarte boek. Wellicht wordt deze methode overal toegepast. En inderdaad. Wanneer men maakt dat de socialisten van twee vijandelijke landen, zichzelf niet kennen, zullen ze elkander doden.

zich te verdedigen. En inderdaad! de oorlog is een aanval op de menselijkheid en wij verdedigen de menselijkheid tegen de kanonnen en de geweren van onze onderdrukkers.

Hier zien we voor ons den onverzoenlijken bestrijder van het kapitalisme, die geen enkel middel ongebruikt wil laten om zijn doodsvijand te vernietigen en het verwondert ons niet dat hij in Augustus 1892 aan het slot van een artikel „Le Droit à la résistance” deze woorden neerschrijft: „De l'audace, encore de l'audace, et toujours de l'audace, et le triomphe nous appartient”.

En dat D. N. van stoutmoedigheid mocht spreken ook in de strijd tegen het militarisme, dat hij volhardde, bleek spoedig weder op het internationaal congres, dat te Zürich werd gehouden. Ook hier komt het militaire vraagstuk aan de orde. Van Hollandse zijde wordt het volgende voorstel ingediend en door D. N. verdedigd:

„Het congres besluit de internationale arbeiderspartij op te vorderen zich gereed te houden, om een oorlogsverklaring van de kant der regering onmiddellijk te beantwoorden met de algemene werkstaking, overal waar de arbeiders enige invloed kunnen uitoefenen op de oorlog en in de betreffende landen met de militaire dienstweigering.”

Evenals in 1891 te Brussel wordt ook nu te Zürich het voorstel verworpen, alhoewel het een weinig meer aanhang vermag te verwerven.

Deze verwerping ontmoedigt D. N. evenwel niet. Overtuigd van het juiste zijner zienswijze, zal hij desnoods geheel alleen, als eenzaam strijder, daarvoor blijven ijveren.

En ook na het Züricher congres gaat hij onvervaard door, energiek kampend tegen oorlog en militarisme en, naarmate hij meer bewust de weg van het anarchisme opgaat en dus grotere waarde gaat toeschrijven aan de betekenis van de enkeling, naar die mate zien wij hem

ook krachtiger optreden tegen het **wezen** van het militairisme en de nadruk leggen op de tucht en de discipline, welke alle zelfstandigheid en karakter in de mens doden. Hij, die zovelen zag verloren gaan in de beweging, die opmerkte hoe karakterbedervend de politiek was, moest wel oog hebben voor de gevaren van het militaire stelsel en begrijpen dat niet alleen de oorlog, maar bovenal ook het militairisme moest worden bestreden. En hij waarschuwt b.v. ernstig tegen het doordringen van de geest van het militairisme speciaal bij de jeugd. (Zie zijn: Oorlog aan de oorlog, 1901).

Zeer goed begreep D. N. dat de bestrijding van het militairisme internationaal moest **wezen** en krachtig moest worden ter hand genomen; daarom vatte hij het plan op tot het houden van een internationaal congres te Amsterdam in 1904.

Nog herinner ik mij levendig dit congres, waaraan ik het genoeg had deel te nemen en waar een bijzonder kameraadschappelijke geest heerste. Als praktisch resultaat van dit congres mag genoemd worden de oprichting der Internationale anti-militairistische vereniging. Het was D. N., die het internationaal secretariaat aanvaardde, niet terugschrikkend voor het werk, dat daaruit kon voortvloeien.

Maar de werkkraft van dezen man is inderdaad verbazingwekkend. Zijne belezenheid grenst aan het ongeloofelijke en omdat hij beschikt over een reusachtig geheugen kan hij daarvan steeds onmiddellijk partij trekken.

Wanneer — om een voorbeeld te noemen — de eerste grote vredesconferentie, na de oproep van den Russischen czaar, wordt gehouden, verschijnt al heel spoedig zijn boek „Vredesstemmen” waarin hij de meningen van bekende personen, die voor de vredesidee hebben geijverd, wereldkundig maakt.

En ik kan gerust zeggen dat allen, die propaganda maken voor het anti-militairisme, in grote mate profiteren van zijn arbeid.

Niet onvermeld mag hier blijven dat, waar D. N. op de socialistische congressen met zijn anti-militairistische voorstellen weinig succes had, hij in 1905 op het vrijdenkerscongres te Parijs met grote meerderheid het door hem ingediende voorstel zag aangenomen.

Dit voorstel luidde aldus:

„Het vrijdenkerscongres te Parijs in September 1905, overwegende dat de vrije gedachte en het militairisme een onoplosbare tegenstelling vormen, daar de Vrije Gedachte strijdt met de argumenten der rede en het militairisme met de wapenen van het brutaal geweld,

overwegende dat men alleen de gevolgen kan bestrijden door het opheffen der oorzaken,

verklaart dat noch de verbeteringen in het leger, noch de vermindering der legers, noch de gewapende natie (het volksleger) het resultaat kunnen verschaffen dat men nastreeft, maar alleen de formule

Geen man en geen cent aan het Militairisme de wortel van het kwaad aantast,

proklameert deze formule als de uitdrukking der menselijke rede en keurt elke agitatie in die zin goed.”

Korte tijd hierna verschijnt zijn „Projet de propagande anti-militariste” 1907. Ook hierin vinden we den echten Nieuwenhuis terug, den man, die wijst op de noodzakelijkheid van de **daad** ¹⁾ de boycot, de staking, de weigering. Droef-welsprekend zijn de cijfers, welke hij hier

¹⁾ Les protestations sont de belles paroles, de belles phrases, et s'il existe une utopie au monde, c'est bien celle de croire qu'aux coups de canons et de fusils il faut répondre par des protestations, si belles qu'elles soient; ce qu'il y a de mieux encore, ce sont les gouvernements qu'ils rendent responsables „devant l'histoire et l'humanité”. Cette théorie de la responsabilité aura sans doute provoqué un rire homérique dans les milieux gouvernementaux ou l'on s'en moque pas mal; et cette déclaration prendra le même chemin que tant d'autres fumisteries dans le genre de celles que la ligue pour la paix a déjà publiées par volumes entiers.

Uit de rede van D. N. op het Züricher Congres.

opgeeft; cijfers, die aantonen de geweldige vermeerdering der oorlogsbudgetten in de grote staten, over een tijdvak van tien jaar gevend een totaalstijging van 2,595,748,446 francs! De betreffende staten zijn: Italië, Oostenr.-Hongarije, Frankrijk, Japan, Rusland, Duitsland, Groot-Brittannië en de Ver. Staten van N. Amerika.

Scherp als hij wezen kan, eindigt hij deze brochure als volgt:

Voici ce que le tsar de Russie a dit dans son invitation à une conférence des puissances:

La conférence estime que la limitation des charges militaires qui pèsent actuellement sur le monde est grandement désirable pour l'accroissement du bien-être matériel et moral de l'humanité.

La conférence émet le vœu que les gouvernements, tenant compte des propositions faites dans la Conférence, mettent à l'étude la possibilité d'une entente concernant la limitation des forces armées, de terre et de mer et des budgets de guerre."

Et voilà le résultat des études!

Est-ce hypocrisie, oui ou non?

Een man als D. N. moest wel diep getroffen worden door het uitbreken van de grote Europese oorlog in 1914. En wel groot moest wezen zijn ergernis over de houding der socialisten in de verschillende landen. Waar bleef hun verzet? Waar was nu het revolutionnair bewustzijn bij de proletariërs? Na jarenlange revolutionnaire propaganda was het proletariaat nog slechts een kudde, die gedwee zich liet drijven naar de slachtplaats. De proletariaten der verschillende landen elkaar uitmoordend ter meerdere ere van kapitalisme en imperialisme, ziedaar de treurige apotheose van de jaren 1914, '15, '16.

Wat moet er wel zijn omgegaan in 't hoofd van den grijzen strijder voor de bevrijding der arbeidende klasse, die altoos de arbeiders er op had gewezen, dat zij hunne

vijanden niet hadden te zoeken over de grenzen, maar in 't eigen land?....

Als ik ooit met eerbied heb opgezien tot D. N., dan is 't geweest in de laatste twee jaren.

Hoe grievend voor hem ook de teleurstelling moge zijn geweest over het feit, dat de volkeren van Europa de ramp van deze gruweloorlog zonder enige poging tot verzet over zich hebben laten komen, verlamd is hij er niet door geworden. Waar met name in ons land de anti-militairistische propaganda te intensiever is geworden onder de invloed des oorlogs, daar is D. N. weer een der mannen geweest, die zich niet onbetuigd hebben gelaten. In zijn orgaan „De Vrije Socialist” verschenen hoofdartikelen van anti-militairistische strekking, die uitmuntten door scherpe analyse en suggestieve kracht. Daarnaast gaf hij verschillende vlugschriften o.a. ook over oorlog en opvoeding. Op talloze vergaderingen voert hij nog steeds het woord en ieder, die naar hem luistert, zal moeten getuigen: „de ouwe” is nog niet oud.

Lichamelijk moge deze onvermoeide strijder de kentekenen vertonen van de leeftijd, die hij heeft bereikt, geestelijk is hij nog de stoere werker voor de overtuiging, voor de beginselen, die één zijn geworden met zijn ganse persoonlijkheid.

De grote Europese oorlog heeft bij tallozen een verderfelijke invloed gehad; het nationalisme is aangewakkerd, de internationale gevoelens zijn verflauwd, het vertrouwen op de brute kracht is groter geworden, de militairistische neigingen zijn versterkt.

Domela Nieuwenhuis is zich zelf gebleven. De Europese waanzin heeft hem niet aangetast. Rustig en waardig staat hij daar nog steeds met zijn onwrikbare overtuiging en zijn rotsvast geloof in mens en mensheid en hij spreekt: „De rede zal zegevieren.” (Het vredesboekje uitgave 1914, pag. 70).

Waarlijk iemand moet een buitengewoon sterk geloof hebben in zijne beginselen om dit te kunnen zeggen in

een tijd, waarin het geweld heerst en aan het kanon het laatste woord is.

Nieuwe Niedorp, Aug. 1916.

GEDENKBOEK t. gelegenheid
v. d. 70ste verjaardag van Ferd.
Domela Nieuwenhuis 31 Dec. '16.
Amsterdam 1916.

AAN HARE MAJESTEIT KONINGIN WILHELMINA.

Mevrouw!

Vergun mij, dat ik in alle bescheidenheid mij openlijk tot U richt en Uwe aandacht vraag voor wat in dit blad door Nederlandse vrouwen is geschreven en waarvan ik zo gaarne zou willen dat het ook door U werd overdacht.

Ik weet dat Gij veel belang stelt in leger en vloot; de dagbladen vertellen ons meermalen dat gij de oefeningen van het leger bijwoont; toen, op de 26ste Mei j.l. de vereniging „Onze Vloot” haar tienjarig herdenkingsfeest vierde waart Gij aanwezig.

En nu waag ik het, Uwe aandacht te vragen voor het *anti-militairisme*.

Misschien heeft het „anti-militairisme” voor U een onbehagelijke klank; toch aarzel ik niet U dringend te verzoeken kennis te nemen van de inhoud van dit blad, want Gij zijt vrouw, moeder, christin!

Gij zijt vrouw!

Als vrouw moet Gij in deze vreselijke tijd toch wel meevoelen met de duizenden, die, bewogen door de onuitsprekelijke ellende, welke de oorlog brengt over de wereld, hem willen bekampen met alle energie, waarover zij beschikken. Nietwaar, wanneer Gij leest van wat er thans geleden wordt door miljoenen Uwer medemensen, dan schreit Uw ziel, dan bloedt Uw hart, dan vraagt Gij: hoe kunnen wij van de ramp des oorlogs worden verlost?

Ook ons anti-militairisten, bloedt het hart en in ons is het onrustig geworden en wij hebben beseft, dat wij niet mochten nalaten ten strijde te trekken tegen de oorlog en tegen het militairisme, hetwelk immers alléén terwille van de oorlog er is. Wij zouden het hebben gevoeld als verraad aan het beste wat er in ons leeft, wanneer we dit nalieten. Dit „beste” is het gevoel van liefde voor de medemens en leeft dit niet het sterkst en het zuiverst in

de vrouw? Juist daarom is onze hoop op de vrouw gevestigd en verwachten wij van haar zo véél.

Gij zijt moeder!

Een moeder alléén kan gevoelen, hoe geweldig de smart moet wezen van die honderdduizenden, die hunne zonen, hunne grote kinderen, welke zij hebben opgevoed met die wonderbare, eindeloze toewijding, welke slechts de moeder in staat is te geven, zien weggevoerd naar de slagvelden, waar verminking en dood hen wacht en waar zij medemenschen het leven zullen trachten te benemen. Moet niet *eindelijk* de moeder zich verheffen en luide uitroepen: wij willen niet, dat onze kinderen worden opgeleid voor het afgrijselijke oorlogswerk; wij willen niet, dat zij worden verminkt en vermoord en gesmeten in het grote soldatengraf vèr, vèr van huis!

Is dit niet het grootste geluk voor de moeder, dat haar kind opgroeit tot een hoogstaand mens? En kan een hoogstaand mens meedoen aan moord- en vernielingswerk, kan hij ruw geweld, brute kracht stellen boven de redelijkheid? Is er voor de moeder wel èèn enkele, zuivere reden denkbaar, waardoor voor haar de oorlog zou worden gerechtvaardigd en zij dus haar kind blijmoedig aan die hel zou afstaan?

Gij zijt christin!

Eens hebt Gij gesproken het woord: „le Christ avant tout!”, Christus vóór alles! Uit Uw koninklijke mond is dit inderdaad een woord van grote durf geweest! Immers daarmede hebt Gij gesproken, dat Gij aanvaardt het beginsel des evangelies, dat Gij erkent als hoogste levenseis: heb uw naasten lief als u zelf. En dit open en eerlijk te erkennen in déze wereld is een daad van moed. Want er is zo ontzaggelijk veel, dat met het beginsel des evangelies in onverzoenlijke tegenspraak is. En U zult het met mij eens wezen, dat daaronder in de eerste plaats de oorlog moet worden gerekend. Oorlog en menschenliefde zijn onvereenigbaar. De Christen heeft te kiezen òf het een, òf het ander. Wie niet vóór mij is, die is tégen mij, sprak Christus.

Denk U Christus in deze wereld; denk U Hem getuige van de mensenslachting in Europa! Zie Hem staan op de bloedgedrenkte aarde.... Ziet Gij geen tranen in zijn ogen, voelt Gij niet de onuitsprekelijke smart, welke zijn ziel vervult? En.... hoort Gij niet zijn stem en verstaat Gij niet dat Hij zegt tot U: „Zuster, Gij hebt gesproken het woord „le Christ avant tout” waar is Uw daad?”

Mevrouw, toen Gij bijwoondet het feest van „Onze Vloot”, hebt Gij, na de pauze, gezien de levende beeldengroep, voorstellende Nederland's roem ter zee, uitgebeeld in een twaalfstal onzer zeehelden.

Ja, nóg, helaas, zijn zij, die hebben uitgeblonken in de oorlog de nationale helden, althans voor een zeer groot deel onzer medemenssen. Maar ééns zal dit niet meer zo zijn. Eens zal er komen een tijdperk van hogere beschaving: dan zal de mensheid zijn uitgestegen boven het heden en met afschuw terugdenken aan wat thans nog gebeurt, dan zal zij het diep onzedelijke van militarisme en oorlog hebben ingezien.

Dan zal zij de *zedelijk* groten als helden vereren. En als dan de geslachten, welke na ons komen, zich zullen verdiepen in de geschiedenis en zullen lezen van de strijd, gevoerd om uit de greep van het barbarisme zich te onttworstelen.... moge dan in de boeken der historie één naam met gouden letteren staan geschreven: de naam van *Wilhelmina, Koningin der Nederlanden*, omdat zij de moed had open en eerlijk als vrouw, als moeder, als Christin zich te verklaren tégen de oorlog en tégen militarisme; omdat zij, toen gans Europa in oorlogsgroes verkeerde, durfde zeggen: onder een oorlogsverklaring zal ik **nooit** mijn naam plaatsen.

In een speciaal „VROUWEN-NUMMER”
van de „Wapens Neder”, Aug. 1916.

ALS IK U ZIE

Als ik u zie, soldaten, zonen des volks, gestoken in de uniform van de staat, dan worden verschillende gevoelens in mij wakker en dan komen ver-uiteenlopende gedachten en neigingen bij mij op.

Als ik u zie . . . dan gebeurt het dat er in mij beeft een onbegrensd medelijden met u. Met u, die zijt weggerukt uit uw huis, uit uw werkkring en heengevoerd naar de kazerne of naar de depôts, waar men met u doet, gelijk een boer doet met zijn paard dat hij de wagen leert trekken of een jager met zijn hond, die hij dresseert om het wild te speuren. Of neen, die vergelijking is ónjuist, want paard en hond worden geoefend voor goed, nuttig, productief werk, maar gij, waarvoor wordt gij afgericht? Is het niet voor de vernieling, verminking, moord?

Als ik u zie . . . dan denk ik aan de vernedering der discipline en ik vraag me af, wat moet er omgaan in die mannen, welke domweg gehoorzamen moeten aan de eerste, de beste, die in rang boven hem staat. Dan kan ik walgen van u, omdat ge die vernedering aanvaardt en daarmee dat heilige recht van de mens om zichzelf te zijn, prijsgeeft.

Als ik u zie . . . dan schreit in mij diepe deernis met u en de tranen kunnen mij in de ogen komen als ik denk aan de bloed-gekleurde slagvelden, aan de vreselijke loopgraven, die ook u misschien wachten. Zult ook gij reeds spoedig naar het grote mensenabattoir worden vervoerd? Zal dit uw lot worden, dat gij eens zult neerliggen, gij mannen in de kracht uws levens met uw hoop en verwachtingen, neerliggen ver van de uwen met verminkt lichaam, met ondragelijke pijn hunkerend naar de dood, die u uit uw lijden verlossen zal?

Als ik u zie . . . dan denk ik aan die arme moeder, dien troostelozen vader, die vereenzaamde vrouw, die verweesde kinderen, die het bericht zullen ontvangen dat hun zoon, hun echtgenoot, hun vader ver weg de dood heeft

gevonden. En ik weet, dat de smart blijven zal hun levensgezellin zólang totdat ook zij hun leven beëindigen.

Als ik u zie.... dan kan een grote, onweerstaanbare ergernis in mij opstijgen, want dan bedenk ik dat gij toch eigenlijk lafaards zijt. Zijt gij niet als slaven opgekomen, toen de overheid u weg riep uit uw huis, uw stad, uw dorp? Hebt gij niet gewillig u laten onderzoeken, opdat door nauwgezette keuring zou worden uitgemaakt of gij wel voor het moordbedrijf geschikt waart en in staat om de vermoeienissen van de oorlog te doorstaan?

Als ik u zie.... dan dringt zich de vraag aan mij op: waarom is er zo weinig solidariteit in die soldaten, zo weinig onderling vertrouwen, waarom verheffen zij zich niet tezamen, terwijl ze toch allen de dienst verfoeien?

Als ik u zie.... dan kan ik u soms haten, omdat gij wel altijd mort en vloekt en afgeeft op de „rotzooi”, maar niettemin onderdanig aanslaat voor hem, die zich uw meerdere waant en die in zijn ziel u veracht.

Als ik u zie.... dan heb ik vaag neiging u toe te bulderen: weet gij dan niet, dat uwe vijanden niet wonen aan de overzijde der grenzen? Weet gij dan niet, dat uw grote vijand is het Kapitalisme? Zult gij dan eeuwig ziende blind blijven?

Als ik u zie.... dan kan ik u verachten, omdat gij wel strijden wilt voor de belangen der kapitalisten, maar te dom en te laf zijt om te strijden voor uw eigen verlossing.

Als ik u zie.... dan denk ik aan die weinige, moedige mannen, die liever maanden lang hunne vrijheid missen, dan dat zij voor het gemene oorlogswerk zich laten opleiden, aan de dienstweigeraars en ik wijs u op hen als op de durvers en ik vraag mijzelf af, hoe klein gij u tegenover hen moet gevoelen.

Als ik u zie.... dan leeft toch óók in mij op de hoop, dat gij eenmaal in diep besef uwer menselijkheid uit de waan der machteloosheid zult ontwaken en dat ook in u zal opsteigeren het verzet.

Als ik u zie.... dan kan ik mij niet losmaken van de

gedachte, dat er toch eens een tijd zal komen, waarin gij begrijpen zult uw menselijke roeping, uw plicht tegenover de samenleving.

Als ik u zie.... dan stroomt er uit mijn ziel u tegen afkeer en walging maar toch bovenal erbarmen, deernis, liefde.

En om liefdeswille het meest roep ik u toe: ontwaakt, ontwaakt en vergeet nooit het bekende woord: „de roeping van de mens is mens te zijn!”

SOLDATEN-ALMANAK, 1918.

KERSTEVANGELIE.

1. En het geschiedde in de dagen, dat een edele vrouwe regeerde over het volk, hetwelk woont aan de lage kusten van de Noordzee, dat er een gebod werd gegeven om gans het volk te beschrijven.
2. Want deze vrouwe wilde kennen haar volk; niet slechts het aantal wilde zij kennen van allen, die hare onderdanen waren, maar ook verlangde zij te weten op welke wijze deze leefden en voorzagen in hun onderhoud en van welk geloof zij waren.
3. Daartoe werden vele dienaren opgeroepen, die rondgingen door het land om overal de mensen, onder wie er zeer vele onnozelen en onwetenden waren, te helpen bij het invullen der kaarten.
4. En dit werd genoemd de 10-jaarlijkse volkstelling.
5. En het geschiedde bij deze volkstelling dat daar was een mensenpaar, dat hoopte op de geboorte van een kind.
6. En zie, juist bij deze volkstelling werd hun een zoon geboren en zij verheugden zich zeer en hunne harten waren van dankbaarheid vervuld.
7. En de moeder zag op het kindeke neer met blijde verrukking en haar ziel was vol van hemelse zaligheid en zij beloofde zich zelf met diepe ernst, dat zij over dit kind zou waken met grote tederheid.
8. Maar de moeder was zeer arm, want de vader kon ternauwernood voldoende verdienen om in het nodige te voorzien.
9. Daarom was er geen donzen bedje, noch sierlijk wiegje voor den jonggeborene en legde de moeder hem in een simpele kribbe.
10. In diezelfde nacht, waarin dit kindeke geboren werd, waren enige mannen in de fabriek werkzaam.
11. Deze fabriek was zéér groot en er werd dag en nacht doorgewerkt en deze mannen hadden de dienst in deze nacht.

12. En zij zeiden tot elkaar: de tijden, waarin wij leven, zijn ernstig en groot en het is ons of er machtige dingen gebeuren zullen.
13. En enkelen onder hen werden bewogen en aangedaan en zeiden: de tijden zijn rijp voor het nieuwe leven.
14. En onder deze enkelen waren er zelfs, die in goddelijke vervoering uitriepen, dat het niet lang meer kon duren of dit nieuwe leven zou zich openbaren: ja, dat de nieuwe mens, die dit leven brengen zou op de wereld, reeds geboren was.
15. En zij hoorden in hunne extase hemelse koren en goddelijke stemmen en zij verstonden een zang als van engelen: „Vrede, vrede, vrede op aarde”.
16. En hunne harten werden ontroerd en zij knielden neder om te danken.
17. Toen vernamen zij dat een kindeke was geboren en een geheime stem verzekerde hun dat dit zou worden de verwachte prediker, de drager van het nieuwe leven, waarop de wereld hoopte.
18. En zij gingen naar de schamele woning en vonden de moeder en het kindeke liggende in de kribbe.
19. Aan de moeder vertelden zij, wat zij gevoelden en zij zeiden haar, dat zij was begenadigd boven duizenden en dat dit kindeke zou opgroeien in wijsheid en kracht en zou worden groot en goed en zou brengen aan de wereld de vrede als het hoogste goed.
20. En de moeder bewaarde al deze woorden in haar hart en overdacht ze.
21. En het kindeke kreeg de naam van „Homo”, want zeide de moeder, een „mens” is mij geboren.
22. En zij waakte over de ziel van „Homo” en zij leerde hem het hoogste lief te hebben.
23. En „Homo” groeide op tot vreugde zijner ouders en allen, met wie hij in aanraking kwam waren één in lof over zijn beminnelijkheid en hulpvaardigheid, over zijn trouw aan de waarheid en zijn zin voor rechtvaardigheid.

24. Het gebeurde soms dat „Homo” onrecht zag en dan kon hij toornen in edele verontwaardiging. Maar wanneer hij mensen ontmoette, die leden, dan troostte hij hen en hielp met grote liefde.
25. „Homo” werd ouder en wijzer en werd zich telkens meer bewust van wat er om hem heen geschiedde.
26. Daar kwamen dagen, dat hij de eenzaamheid zocht om te treuren over wat hij waarnam en dan was zijn ziel bedroefd ten dode toe.
27. En hij zeide tot zich zelf: waarom is er zoveel leed op de aarde en zoveel onrecht?
28. En in hem rijpte het voornemen om tot de mensen te gaan en hun te zeggen, dat het leven zo goed en schoon zou kunnen wezen, wanneer zij zich één gevoelden en elkaar niet bestreden; maar hielpen en steunden.
29. En dit voornemen werd tot een onweerstaanbaar verlangen. En „Homo” ging tot de mensen overal waar hij deze ontmoette, om het leven, dat in hem tot volle ontplooiing was gekomen, ook bij hen te wekken.
30. Velen lachten om „Homo” en bespotten hem en scholden hem een dwaas en een dweper, zeggende: hij is uitzinnig.
31. Maar weinigen kwamen onder de betovering zijner liefdevolle persoonlijkheid en gevoelden de waarheid der woorden, die hij sprak.
32. En zij schaarden zich om „Homo”, hem belovende om met hem te arbeiden in de wereld.
33. En „Homo” noemde hen „apostelen” en vaak ook sprak hij van vrienden en kameraden.
34. En met deze kameraden ging hij 't land door, predikende en goeddoende.
35. En de mensen kwamen en luisterden. En sommigen werden ontroerd door de toon, waarop „Homo” sprak en zij voelden hoe goed hij het meende en hoe hij de wereld wilde gelukkig maken door in het hart der mensen de liefde te wekken.
36. Maar andere mensen werden vertoornd. Daar waren

groten en machtigen, rijken en aanzienlijken, maar ook armen en verdrukten, die hem een opruier noemden en hem haatten.

37. „Homo” echter ging zijns weegs kalm en vastberaden en sprak maar altijd door van het nieuwe leven, waarvan hijzelf vervuld was en dat hij in de wereld wilde brengen en zijn oog bleef glanzen van stille, trouwe liefde.
38. Toen „Homo” de volle mannelijke leeftijd had bereikt, werd hem door de overheid aangezegd, dat hij zich moest stellen in de dienst van de Staat.
39. Maar „Homo” zeide: heb ik niet altoos geleerd: „hebuwe naasten lief als u zelf” en zal ik dan nu leven om mijn naasten te doden?
40. En de dienaar van de Staat zeide tot hem: De Staat eist dat gij gehoorzaamt. Het is u geoorloofd liefde te prediken en het gebeurt ook geregeld in door de Staat gesteunde kerken — maar gij hebt niet het recht om u tegen de wetten te verzetten.
41. En „Homo” antwoordde: wanneer ik liefde mag prediken, waarom mag ik dan geen liefde beoefenen?
42. En de dienaar van de Staat antwoordende, sprak: gij moogt *denken* wat gij wilt en *geloven* wat gij wilt, maar de Staat, die machtig is en groot, zal u zeggen wat gij moet *doen*. En de Staat wil vóór alles dat gij soldaat wordt.
43. „Homo” stond een ogenblik sprakeloos — toen richtte hij zijn edel gelaat naar den dienaar van de Staat, opende zijn mond en zeide: voorwaar, voorwaar zeg ik u, het is den mens niet geoorloofd om tegen de wet der liefde te handelen;
44. en tegen de wet der liefde handelt een iegelijk, die de wapenen opneemt om zijn broeder te treffen.
45. Maar — zo sprak de dienaar des Staats — hebt gij dan uw vaderland niet lief en wilt gij daarvoor uw leven niet offeren?
46. En „Homo” zeide! Wat is mijn Vaderland? Is het niet

- heel de schone aarde, welke ons mensen tot woonplaats is aangewezen? Zoudt gij dan willen, dat ik iets anders gevoelde dan liefde voor mensen die niet tot hetzelfde volk behoren als ik-zelf? Overal waar ik ben onder mensen, ben ik onder broeders.
47. En wederom zeide hem de staatsdienaar dat hij moest gehoorzamen en als „Homo” weigert om soldaat te worden, wordt hij van zijn vrijheid beroofd en opgesloten in een gevangenis.
 48. En als hij wordt weggeleid, richt hij het hoofd fier op, maar niettemin is er in zijn oog een traan.
 49. Want hij bedroefde er zich over dat hij werd uitgebannen uit de maatschappij, terwijl hij niet anders dan haar geluk wilde en wenste haar vrede te brengen.
 50. En vele maanden lang bracht „Homo” in gevangenschap door, maar dit brak zijn geest niet.
 51. En als hij terugkeerde predikte hij krachtiger dan voorheen onder de mensen en zijne kameraden, gezegd apostelen, groeiden in tal en trokken met hem mede het land door.
 52. Wel kon „Homo” in de gevangenis worden gezet, maar zijn geest konden zijne vele vijanden niet doden.
 53. Zelfs de Staat stond daar machteloos tegenover. En alle hare dienaren waren niet bekwaam „Homo” te doen zwijgen.
 54. En „Homo” bleef maar altijd door van vrede en liefde spreken en telkens waren er weer nieuwe mensen die door de geest van „Homo” werden bezielde.
 55. En deze allen weigerden om de Staat te gehoorzamen en als hun werd gevraagd, waarom zij zich in zo grote moeilijkheden brachten, dan zeiden zij: wij willen tegen de geest van „Homo” ons niet verzetten. „Homo” is in ons geboren en wij kennen geen grotere vreugde dan hem trouw te zijn.
 56. En zij, voor wie de opperste God was de „Staat”, waren wanhopig. Wat moest het einde wezen? Zou ten slotte „Homo” triumferen en de Staat te gronde gaan?

57. Maar „Homo” glimlachte en zijn gelaat blonk als een meer bij stille avondstond. Want hij wist, dat hij eens overwinnen zou. Zijn geest was onweerstaanbaar en waar hij zijn woning koos, daar werd de liefde geboren, de liefde, die zacht is en teder en tranen droogt en wonden heelt, maar die ook opstandig is en revolutionair; die neen! durft zeggen, neen, ook dan waar zij staat tegenover machten van geweld.
58. En telken jare werd het grote feit herdacht van de geboorte van „Homo”. En de machthebbers zagen het met angst en ergernis.
59. Maar de kleinen en geringen en de idealisten werden er door bezielde en gesterkt. En zij vormden tezamen een groot leger. En de naam van dit leger was het „leger des Vredes”.
60. en hunne wapenen waren: gewetenstrouw, zedelijkheid, broederzin, liefde. En tegenover deze wapenen waren kanonnen en geweren volkomen nutteloos.
61. En zo gebeurde het dat, na vele jaren van beginseltrouwe strijd, eindelijk de vrienden van „Homo” de vrede op aarde brachten.
62. En toen werd een dankoffer gebracht aan „Homo”. En dit offer was: het slechten van alle verdedigingswerken en de vernietiging van alle moordwerktuigen.
63. En over de aarde klonk een zang, gelijk nimmer was gehoord: de psalm der verbroedering aller mensen.

DE WAPENS NEDER, Kerstnummer 1920.

DE VRIJDENKER EN HET ANTI-MILITAIRISME.

De gelovige christenen staan bij de anti-militairisten in een kwade reuk. Hun wordt verweten dat zij, volkomen in strijd met hun leer, de trouwe verdedigers zijn van het militarisme; dat hun woordvoerders in tijden van oorlog zelfs de wapenen zegenen en bidden om de „hulpe Gods”. In deze is geen onderscheid tussen roomse en protestantse christenen. Broederlijk nemen zij naast elkander dienst in het leger en als de oorlog woedt, leven zij als kameraden in de loopgraven en de aalmoezenier en de protestantse veldprediker houden er de goede geest in wakker.

En toch zeggen deze christenen, dat zij belijders zijn van het evangelie van hem, die predikte: hebt uwe naasten, hebt zelfs uwe vijanden lief!

Alsof ook maar het allergeeringste van dit verheven gebod in en door het militarisme zou kunnen worden verwezenlijkt!

En heftig klinken de verwijten en beschuldigingen den christenen in de oren en zij moeten heel wat spitsvondigheden gebruiken en vooral buitengewoon handig met de bijbelteksten manoeuvreren om hun houding d.i. hun verloochening van het christelijk gebod zoveel mogelijk goed te praten.

Dit alles is zeer begrijpelijk en verklaarbaar. En als men zegt dat die arme christenen het tegenwoordig hard hebben te verduren van wege hun vijanden, dan zeg ik: zij hebben het er naar gemaakt en zij maken het er nog naar.

Maar zijn de het-militarisme-aanvaardende-en-verdedigende christenen alléén beginselverloochenaars? Zijn zij de enigen, die de consequentie van hun beginsel niet aandurven?

In de volgende bladzijden zal ik spreken over de vrijdenker en het anti-militarisme; de lezer zal daarin vinden het antwoord op deze vragen.

Voorop ga — tot recht begrip — de bepaling wat wij onder vrij-denken hebben te verstaan. Velen hebben de

neiging om zich hiervan heel gemakkelijk af te maken. Zij stellen eenvoudig tegenover elkander „vrij-denken en geloven” en.... zijn er mee klaar.

De Jan Rapse opvatting — en Jan Rap weet alles buitengewoon goed! — is: je bent een gelovige en dus een domme duisterling of je bent een vrijdenker en dus een ongelovige en een verlichte! Met alle eerbied voor de wijsgerige aanleg van Jan Rap, dien wij in alle kringen der maatschappij aantreffen, veroorloven wij ons een afwijkende mening te verkondigen.

Ik wil al terstond de opmerking maken dat er ook nog een soort van mensen bestaat, die we zouden kunnen noemen gelovige vrijdenkers of, zo ge wilt, vrijdenkende gelovigen. Het hangt er maar van af wat men onder „vrij-denken” en „geloven” verstaat. Er is een dom geloven op gezag, er is een dwaas geloven van dogma's, die van jongs af aan zijn ingeprent. Maar er is ook een geloven als gevolg van eerlijk, onbevangen, onbevooroordeeld denken en zoeken en overpeinzen. Zo is er eveneens een vrijdenken, dat belachelijk is en verachtelijk en een vrijdenken van grote ernst en zuiver gehalte.

Het zuivere vrijdenken nu is denken zonder door dogma's gebonden te zijn, door leerstellingen, die als onaanastbare waarheden boven onderzoek en kritiek verheven zijn en moeten worden aanvaard.

Voor den waarachtigen vrijdenker is niets heilig in dien zin, dat het niet zou mogen worden onderzocht. Hij moet de durf bezitten om alles te onderzoeken, waarvoor hij als geestelijk wezen wordt geplaatst en alleen dat als waarheid te aanvaarden, wat niet door de rede wordt verworpen.

Ieder waarlijk levend, tot bewustzijn gekomen mens heeft behoefte aan een levensbeschouwing, een eigen levensbeschouwing. Wie tevreden is met de rang van kudde-dier heeft zulk een eigen levensbeschouwing niet nodig; hij laat zich leiden; hij volgt de stroom; hij is als een kind, dat de slippers van vaders jas vasthoudt en deze heel

zoetjes natrippelt. Hij loopt achter zijn dominé, zijn pastoor, zijn partijleider; hij praat een boekje na, een catechismus, een geloofsbelijdenis (misschien al eeuwen oud!).

Wien het echter mishaaft „kuddedier” te zijn; in wie de drang naar eigen leven, naar persoonlijkheid is ontwaakt, die verbreekt de ban der geestelijke knechtschap en wil zelf denken en zelf zoeken.

Hem is niets verhevener dan de „Waarheid”.

Haar zoekt hij als zijn enige betrouwbare leidsvrouw.

Al wat was idool voor het kuddedier verwerpt hij.

En al de kracht van zijn geest gebruikt hij om zich vrij te maken van de overheersing der dogma's, waarmee de kudde tot geestelijke slavernij en daarom tot zedelijke impotentie, tot dorheid van leven werd gedoemd.

Wij mogen hierbij niet vergeten dat er altijd een zekere neiging bestaat bij de mens om te geloven wat hij hoopt. Tallozen zijn er die liever leven bij een mooie leugen dan bij een harde waarheid. Vandaar de bekoring, welke voor zeer velen uitgaat van de roomse kerk met haar mooie gebouwen, haar uitgebreid ceremonieel, haar lichtglanzende altaren en haar mystieke schemeringen en verdoovende wierookluchten. En begrijpelijk is, dat er zijn die thans coquetteren met de roomse kerk. Daar is toch veel moois in en schoon is immers de gedachte van een hemels leven, van zaligheid, voor het trouwe kind der kerk weggelegd. En wonderbaar is de muziek en aangrijpend de zang, die arme, vermoeide zielen verkwikt en mensen ontvoert aan de harde werkelijkheid van het zware leven.

En toch — toch is diezelfde roomse kerk de fnuikster van het leven, omdat zij de mensen in geestelijke boeien slaat. En alle poëzie, welke er is in haar vormen en gebruiken, is niet in staat om dit grote kwaad goed te maken. Ik beschouw het dan ook als een uiting van geestelijke verslapping in onze tijd van decadentie, waarin een oude beschaving sterven gaat, dat er een neiging is te bespeuren zoal niet om in groten getale rooms te worden, dan toch wel om minder beslist tegenover de roomse kerk

en haar geest zich te stellen. De waarlijk vrij-denkende mens laat zich door 't zoet gefluit der vogelaars niet in hun netten lokken. En geen mooi ceremonieel en mysterieuse poëzie, geen schitterende dromen van hemelse gelukzaligheid zijn in staat om hem afstand te laten doen, van wat voor hem is geworden het eerste recht, nl. het recht om zich-zelf te zijn.

Want de behoefte om vrij te denken is geboren uit de drang naar zelfheid, d.i. de drang naar zelfverwezenlijking.

En zelfverwezenlijking is het bewuste streven om te komen tot volle wasdom van de persoonlijkheid. Dit sluit in zich de mogelijkheid van vrije ontwikkeling en ontplooiing der geestelijke gaven. Intellectueel, moreel (ook fysiek, maar daarover spreken wij hier niet) moet die ontwikkelingsmogelijkheid zo groot mogelijk zijn. Daarom dient bestreden te worden alles, wat die mogelijkheid beperkt. Terwille van die zelfverwezenlijking moeten alle belemmeringen vernietigd worden. Dit beduidt: de grootst mogelijke vrijheid moet worden verzekerd!

Ik twijfel er niet aan of allen, die niet in dogma's vastzitten, zullen dit alles met mij eens zijn; tenminste op 't terrein van kerk en religie.

Niettemin heb ik een sterk vermoeden, dat er nog menig terrein des levens is, waar deze eenheid verre te zoeken is en dat er aardig wat zich-noemende-vrijdenkers zijn, die in hun logisch-doordenken belemmerd worden door zedelijke en maatschappelijke dogma's, die zich nog niet hebben kunnen opwerken tot een volkomen vrij onderzoek van de begrippen omtrent goed en kwaad, ja, die zich zelfs verzetten tegen het streng doorgevoerde bestrijden van elke autoriteit.

Dit getuigt van ongelooft in eigen beginsel.

Wie echter een beginsel huldigt, moet daarvan de consequenties aandurven. Ook dan wanneer de overmacht der omstandigheden of eigen zwakheid en gebrek aan lijdensdurf hem bij de uitleving dezer consequenties in de weg staan, moet hij ze toch eerlijk wagen te belijden. Daaruit

en daaruit alleen zal blijken dat dit beginsel hem is geworden tot heilige, levende waarheid.

Zonder mij verder bij algemene beschouwingen te bepalen, wens ik thans bij een bijzondere vraag stil te staan: Hoe moet iemand, die het beginsel der vrije gedachte aanvaardt, staan tegenover het militarisme?

Zo ooit, dan is het thans van buitengewoon groot belang om deze vraag aan de orde te stellen. Want het militarisme neemt schrikbarende afmetingen aan. Het slurpt de beste volkskrachten op. Het voert de maatschappij economisch naar de afgrond. (Men denke hierbij aan de geweldige schuldenlasten. Het totaal der staatschulden over de gehele wereld is gestegen tot het fantastische bedrag van 293.651.000.000 dollars d.i. 634.127.500.000 gulden zeggen: zeshonderd vier en dertig duizend, honderd zeven en twintig keer miljoen en vijf honderd duizend gulden!! Men berekene eens het bedrag aan rente, dat jaarlijks hiervan moet worden opgebracht door de volken). Het schept door zijn geweldige uitbreiding reeds oorlogsdreiging.

Wie dit alles waarneemt en met angst en huivering opmerkt kan niet ontkomen aan de noodzakelijkheid om, indien hij tenminste een ernstig mens is, zijn houding tegenover dit militarisme te bepalen.

Daar mogen er zijn, die zeggen „wat de heren wijzen, moeten de gekken prijzen”, die dus het militarisme aanvaarden omdat het er nu eenmaal is en van hoger hand, van overheidswege wordt beschermd en gecultiveerd, de vrijdenker is uit hoofde van zijn beginsel aan zichzelf verplicht om te vragen of hij krachtens dat beginsel der vrije gedachte het militarisme moet verdedigen of bestrijden.

Ik begin met hierbij in herinnering te brengen wat Domela Nieuwenhuis heeft gesproken op het Vrijdenkerscongres in Parijs ten jare 1905. Op dit congres werd door hem de volgende resolutie ingediend:

Het vrijdenkerscongres te Parijs in September 1905,

overwegende dat de vrije gedachte en het militarisme onoplosbare tegenstelling vormen daar de vrije gedachte strijdt met de argumenten der rede en het militarisme met de wapenen van het brutaal geweld,

overwegende dat men alleen de gevolgen kan bestrijden door het opheffen der oorzaken; verklaart dat noch de verbeteringen in het leger, noch de vermindering der legers, noch de gewapende natie (het volksleger) het resultaat kunnen verschaffen dat men nastreeft, maar alleen de formule: „Geen man en geen cent aan het militarisme” de wortel van het kwaad aantast,

proklameert deze formule als de uitdrukking der menselijke rede en keurt elke agitatie in die zin goed.

Hieruit blijkt wel heel duidelijk de opvatting van onzen groten voorganger. Als vrijdenker komt hij tot de absolute veroordeling van het militarisme.

En nu denk ik er niet aan om, gelijk de leerlingen van Pythagoras deden, te zeggen „autos epha” d.w.z. hij zelf heeft het gezegd en dus is het waar. Dat zou een belediging wezen aan zijn nagedachtenis.

Trouwens is hij niet de enige geweest, die gewezen heeft op de onverzoenlijke tegenstrijdigheid tussen vrije gedachte en militarisme.

Bij gelegenheid van het nationaal congres van „De Dageraad” in 1916 werd op voorstel van B. Reyndorp de volgende motie aangenomen:

„Overwegende, dat de Vrije Gedachte en het militarisme een onoplosbare tegenstelling vormen, daar de Vrije Gedachte de geestelijke en zedelijke verheffing van de mens beoogt en derhalve strijdt met de argumenten der rede en van de wetenschap, en het militarisme daarentegen met de wapenen van het brutaal geweld;

overwegende, dat het militarisme de vrije persoonlijkheid van de mens, zijn denken en handelen uit eigen

innige overtuiging, door blinde onderwerping tracht te vernietigen en aldus de zelfopvoeding van de mens tot vrij-denkende en vrij-handelende persoonlijkheid in de weg staat,

overwegende, dat het militarisme door de macht der traditie voortlevende als overblijfsel uit een lagere, meer barbaarse toestand der mensheid, volkomen in strijd is met de opvattingen der meest geavanceerde richtingen der moderne wetenschap en wijsbegeerte omtrent redelijk, humaan overleg en vrije overeenkomst tussen volken en individuen, omdat het elk geschil slechts met wapengeweld tracht op te lossen;

overwegende ten slotte, dat het militarisme in de praktijk van deze wereldoorlog meer dan ooit een middel is gebleken om de geestelijke en sociale kultuur der volken te vernietigen en het machtigste middel om de heerszucht en machtsbegeerte en de gewelddadige verovering van het land van naburige volken en koloniale gebieden beoogt;

besluit de vereniging „De Dageraad”, deze uit een lagere toestand overgebleven organisatie van het geweld met alle wapenen van de geest met woord en geschrift te bestrijden. Zij stelt zich echter als wijsgerige en ethische vereniging in haar geestelijke strijd tegen het militarisme geen partij omtrent de politieke middelen, waarmede het bestreden moet worden, dit terrein geheel overlatende aan de politieke partijen of verenigingen, die het militarisme bekampen.”

Wanneer wij vragen naar het wezen van het militarisme, wordt het ons duidelijk, dat bovenstaande resolutie en motie moesten worden aangenomen. Immers het wezen van het militarisme is de absolute ontkenning van het recht der persoonlijkheid, van het recht in algemene zin en van de rede. De absolute ontkenning van het recht der persoonlijkheid, want het verdrukt het geweten, houdt geen rekening met het zedelijk kunnen en willen van de

enkeling, die wordt opgenomen in de legerkudde en gedwongen om te gehoorzamen aan den „superieur”; het maakt van een mens een werktuig, een machine, vernedert hem tot levend materiaal, het vermoordt alle individualisme.

De ontkenning van het recht in algemene zin, want het beschouwt het geweld als de beslissende factor. Niet hij is de overwinnaar, die het „recht” aan zijn zijde heeft, maar hij, die beschikt over het beste vechtmateriaal, de meeste troepen, de knapste bevelhebbers. De ontkenning van de rede, want bij het militarisme is het eerste en laatste woord „tucht”. Blinde onderwerping wordt van den militair geëist. De soldaat behoeft niet te denken, hij heeft slechts te doen, niet wat redelijk is, maar wat is voorgeschreven. Een redelijk mens aanvaardt de gulden stelregel „denk aleer gij doende zijt en doende denk dan nog”. Voor een soldaat is dit uitgesloten.

Nu kan de opmerking worden gemaakt, dat het toch den militair vrijstaat te denken, wat hij wil. Geen enkele levensbeschouwing is hem verboden. Hij mag rooms wezen en orthodox protestant, hij mag ongelovig zijn of theosoof, hij mag zelfs Tolstoyaan wezen en anarchist, wanneer hij er lust in heeft. Niemand denkt er immers aan hem geestelijk te knechten! Buitendien: zijn niet de gedachten tolvrij? Als hij zich maar onderwerpt aan de voorschriften en bevelen, wordt hij door geen enkelen superieur bemoeilijkt, heus, dan zijn de barse snorrebaarden conciliant genoeg.

Tegen deze redenering heb ik toch wel het een en ander in te brengen.

Wanneer het den gelovigen Christenen als een verwijt wordt aangerekend, dat hun leven zo weinig harmonieert met hun leer, dan komt daar tot uiting de gedachte, dat er harmonie moet zijn tussen leer en leven.

Maar geldt zij niet evenzeer voor de vrijdenkers?

Zonder twijfel! De waarachtige vrijdenker zal en moet krachtens zijn beginsel streven naar een leven in over-

eenstemming met wat hij als het hoogste eerbiedigt: de rede! De logische konsekwentie van het vrije denken is het vrije doen.

En het vrije doen is niet bandeloosheid; het is doen in overeenstemming met wat de rede voorschrijft, dus redelijk doen.

En redelijk doen is handelen, zich gedragen in overeenstemming met eigen diepste weten d.i. overeenkomstig het geweten.

Aldus worden voor den waarachtigen vrijdenker rede en geweten de al-enige autoriteit en wanneer hij geplaatst wordt voor de keuze tusschen deze autoriteit en enig uitwendig gezag, dat hem wil dwingen tot wat voor hem onredelijk is, dan zal hij niet aarzelen, dan weet hij, wat hij krachtens zijn beginsel heeft te doen en het is slechts afhankelijk van zijn persoonlijke moed, van zijn offervardigheid of hij 't zal doen.

Want de onverbiddelijke logika voert hem tot de weigering van alle steun aan het militarisme, tot de dienstweigering.

Dit klemmt te meer, wanneer wij niet alleen onze aandacht vestigen op het wezen van het militarisme, maar ook vragen naar het doel van het militarisme.

Het militarisme is er voor de oorlog!

En wie ter wereld kan in de oorlog iets redelijks zien?

Het lust mij niet, om nader in te gaan op de krankzinnigheid van de oorlog. Hij voert de mens op tot bloedwaanzen, hij verlaagt hem tot een monster, hij vermoordt in hem alle gevoel van hoogheid, hij breekt in hem elk ethisch besef.

Wanneer de vrijdenker Multatuli gelijk heeft, wanneer hij zegt, dat de roeping van de mens is „mens” te zijn, daarmee zelfverwezenlijking als het hoogste doel proclamerend, dan volgt daaruit, dat hij de oorlog niet wil, nog het oorlogsinstrument, d.i. het leger.

Of zal de vrijdenker de veel gesmade leer van zijn felle tegenstanders, de Jezuiten, overnemen en zeggen, dat het

doel de middelen heiligt?

Ook al zou hij dit doen, dan nog loopt hij hier vast. Want alleen een waarlijk groot en verheven doel zou dan voor hem de oorlog en het militarisme kunnen rechtvaardigen. Maar dit groot en verheven doel bestaat niet!

Er wordt niet geoorloofd voor beschavingsdoeleinden.

De bevelhebbers en soldaten hebben nooit die doeleinden gediend. Zij hebben steeds gestreden en zij strijden nog altoos voor de materiële belangen van grotere of kleinere groepen van mensen in wier dienst zij staan en die de staat beheersen.

Hierop verder in te gaan acht ik volkomen overbodig. Dat weet nu toch wel iedereen. En dat het zelfs openlijk erkend wordt moge blijken uit wat de Amerikaanse president Wilson sprak op een bijeenkomst te St. Louis in het jaar 1919. Want toen uitte hij de volgende merkwaardige woorden: „Wel mijn medeburgers, is er hier één man of één vrouw, laat mij zelfs zeggen, is hier een kind, die niet weet, dat de oorsprong van de oorlog in de moderne wereld industrie en handelswedijver is? De ware reden, waarom de oorlog, die wij zoeven beëindigd hebben, plaats vond, was, dat Duitsland bang was, dat zijn handelsconcurrenten het winnen zouden en de reden waarom sommige naties tegen Duitsland in de oorlog gingen, was, dat zij dachten, dat Duitsland hun op handelsgebied de baas zou worden. De oorsprong van de afgunst en van de diepgewortelde haat was gloeiende, succesvolle, commerciële en industriële naijver”.

Vroeger streden de legers voor de belangen van de vorsten van den bloede en hun aanhang, thans strijden zij voor de belangen van de geldvorsten en hun aanhang!

Is dat het offer van de persoonlijkheid en nog wel het gedwongen offer waard? Of zal de vrijdenker zich nog beroepen op de vaderlandsliefde? Ik beschouw het haast als een belediging aan hun adres, om hierover te spreken. Want niet alleen, dat ik dan weder de vraag zou kunnen stellen of zij de Jezuiten-moraal aanvaarden, maar ik

zou óók hun kunnen vragen of zij dan nog niet boven het bijgeloof zijn uitgekomen. Want vaderlandsliefde in de zin van staatsliefde, zoals zij thans wordt opgevat en gepredikt, is bijgeloof, kunstmatig aangekweekt, onredelijk bijgeloof. Reeds het blote feit, dat die vaderlandsliefde wordt aangekweekt, moest den vrijdenker tot denken brengen. (Die vaderlandsliefde had men vroeger niet nodig, toen waren er de huurlegers van beroepssoldaten, die in dienst kwamen van hen, die ze tegen soldij aanwierven). En als hij er over gáát denken, dan zal hij tot de conclusie komen, dat dit bijgeloof wordt geëxploiteerd om honderden en duizenden in de dood te jagen ten bate van hen, die zoeken naar eigen macht en glorie. Het oude bijgeloof (waarvan de vrijdenker rilt) deed offers van menslevens brengen aan den Moloch. Maar meer dan aan den ouden Moloch worden in de moderne tijd offers gebracht aan den afgod „Vaderland”. Wordt het geen tijd, dat ook deze afgod wordt onttroond en zou dat niet de dure plicht zijn van allen, die vrij durven denken? Inderdaad ik zoek tevergeefs naar één argument, waarop de vrijdenker zich zou kunnen beroepen om het militairisme te verdedigen.

Neen, als hij zijn taak als vrijdenker begrijpt, is er iets anders voor hem te doen. In plaats van het systeem van knechting en ontmenselijking te steunen heeft hij te begrijpen, dat hij heeft te strijden tegen alles, wat de mens in zijn groei, in zijn geestelijke wasdom belemmert. En hij heeft te verstaan, dat hij daartoe andere middelen behoeft dan dwang, geweld, tucht, discipline, gewetensverkrachting. Hij heeft zich te herinneren, dat de mensheid in dit opzicht niets heeft te danken aan de generaals en de maarschalken, aan de mannen van bloed en ijzer, maar alles aan de geestelijke werkers, aan de denkers en zoekers, aan de heroën der wetenschap, aan de wijsgeren, aan de zieners en profeten. En hun spoor zal hij volgen en geduldig en volhardend zal hij arbeiden aan de algemene geestelijke ontwikkeling en hij zal vragen, steeds

dringender, om ruimte, om vrijheid voor de „mens”, voor de koningsmens, die de wereld zal herscheppen. Hem zweeft voor de geest het beeld van de maatschappij van vrije mensen, die naar de rede willen leven in een redelijk geordende gemeenschap. En de weg naar die nieuwe wereld wordt gebaad niet door de geweldsmensen, maar door hen, die redelijk, onbevooroordeeld durven denken en doen! En deze mensen dragen geen uniform als teken hunner onderworpenheid.

Deze mensen zijn geen gedisciplineerde knechten, maar vrije persoonlijkheden!

„DE VRIJDENKER EN HET ANTI-MILITAIRISME.”

Den Haag (± 1921)

VADERLANDSLIEFDE.

„Vaderlandsliefde! Zij wordt in de tegenwoordige tijd vaak ontkend, men drijft met haar de spot, men scheldt haar uit voor volksbedrog. Ik ken een man, een eerlijk man, die er ook zo over dacht en om mijn bekrompen gevoelens lachte, wanneer ik het bestaan van vaderlandsliefde niet alleen verdedigde, maar haar een van de edele en grote zedelijke krachten noemde, die een volk voorwaarts brengen. Deze man moest om gezondheidsredenen naar een badplaats in den vreemde. Toen daar op 31 Augustus, uit beleefdheid tegenover de Nederlandsche „Kurgasten” het oude Wilhelmus gespeeld werd, greep dat hem zo machtig aan, dat hij daar stond, onbewegelijk, nog te luisteren, toen reeds de muziek lang had gezwegen, twee grote tranen rolden langs zijn wangen en later erkende hij ronduit: „Toen heb ik gevoeld, onweerstaanbaar gevoeld, dat er vaderlandsliefde bestaat en dat het een leugen is haar te ontkennen. Zij bestaat niettegenstaande alle verstandelijke redenering, ik heb haar grote kracht en heerlijkheid ondervonden.” Hoe kwam die man tot deze grote verandering van zienswijze? Ik kan daarop geen ander antwoord geven dan dat in iedere mensenziel die liefde sluimert, soms onbewust door het verstand miskend en slechts de een of andere oorzaak van binnen of van buitenaf behoevende, om onweerstaanbaar te voorschijn te komen.”

't Bovenstaande werd geschreven door den heer A. E. Dudok van Heel in het orgaan „Allen Weerbaar”.

Het is niet mijn bedoeling om, waar ik reeds gastvrijheid vond in zijn orgaan, met hem te gaan polemiseren. Ik wil alleen maar naar aanleiding van het bovenstaande eens rustig en kalm dat begrip vaderlandsliefde voor de lezers van „De Wapens Neder” bespreken.

Er is omtrent dat begrip heel wat verwarring.

Het zal menigeen kunnen gaan als de „Kurgast”, die bij 't zingen van het Wilhelmus in den vreemde werd aange-

daan en bewogen tot tranen toe, en daaruit gaat concluderen, dat vaderlandsliefde toch maar diep in de mens verborgen, aanwezig is en ieder ogenblik naar buiten zich kan openbaren. Wat nu die bewogenheid betreft, geloof ik dat de meesten van ons haar zullen ondervinden, maar of zij — bij dieper nadenken eveneens tot dezelfde conclusie zullen komen dat meen ik te moeten betwijfelen.

Op de volgende grond: toen die mijnheer 't Wilhelmus aanhoorde wat gebeurde er toen in hem? Hij ging denken aan zijn huisgenoten, aan zijn eigen omgeving, aan de gezonde dagen in eigen gezin doorgebracht, aan de werkring waarin hij zijn bezigheid vond; een zoet verlangen naar dat alles, geïdealiseerd door de beschouwing op een afstand, komt in hem op; o, hij voelt juist nu in den vreemde zo wat hij mist, de hartelijkheid der zijnen, het begrijpen, het meeleven; dat stemt hem week, dat doet hem schreien!

En nu gaat hij dat verlangen naar huis gelijkstellen met het verlangen naar het vaderland, waar zijn thuis is. Dit is de fout bij de redenering.

Laat ik eens een ander geval noemen.

Gesteld ik word ziek en ik moet voor mijn gezondheid naar Limburg. Ik verlaat mijn gezin, mijn gemeente, mijn werk. Op de plaats waar ik ben worden door de een of andere oorzaak gedachten bij mij opgewekt aan mijn woonplaats — een Noord-Hollands wijsje wordt gezongen of iets dergelijks — dan zal over mij komen dezelfde ontroering, welke bovengenoemde heer heeft gehad — en ik zal gaan verlangen naar mijn gezin, mijn huis; ik zie alles in gedachten voor mij en heimwee komt een ogenblik in me op! Is dat vaderlandsliefde? Maar Limburg is toch ook mijn vaderland!

Neen, dat is wat de Duitsers in tegenstelling met *Vaterlandsliebe*, *Heimatliebe* plegen te noemen.

Ik leg hier alle nadruk op, omdat we hier juist staan voor de bron en oorzaak van alle verwarring op dit gebied.

Als iets zeer natuurlijks bestaat bij allen de gehechtheid aan het ouderlijk huis, aan de plaats waar men geboren is, waar men jaren lang heeft geleefd en gewerkt, waar men zijn jeugdherinneringen heeft.

Deze liefde voor de geboortegrond (Heimatliebe) is volgens prof. Nicolai een overblijfsel van ons dier-zijn. Zij is geboren, ontstaan uit de angst van de wilde voor het onbekende. Het is de veilige plek in een vreemde, gevaarvolle wereld. In ieder geval kennen wij allen deze „Heimatliebe” als iets heel gewoons en natuurlijks.

Maar deze natuurlijke „Heimatliebe” is iets anders dan wat wij als vaderlandsliefde kennen en wat men als vaderlandsliefde wil prediken en opwekken, iets anders dan liefde voor een staatkundige mensengroep. En dat wil ik in dit artikel trachten aan te tonen.

Ik zal pogen te bewijzen dat die vaderlandsliefde, d.i. dat bijzondere gevoel voor een bepaalde begrensde streek, voor een staat, voor een gebied onder één regering, onder één vlag verenigd, *natuurlijk ongerechtvaardigd* is. Het vaderland in den zin, gelijk de verdedigers der vaderlandsliefde het opvatten, bestaat niet; is iets zinledigs; aan dat hol begrip wordt een schijninhoud gegeven doordat 't wordt gelijk gesteld met de „Heimatliebe”.

Ik begin met deze opmerking: wat men tegenwoordig als vaderlandsliefde (patriottisme, nationalisme) propageert, is betrekkelijk nog van jonge datum. Men had het voorheen niet nodig. De vorsten, graven, hertogen, baronnen die elkaar beoorloogden en elkaar gebieden trachten te ontroven hadden hunne huurlegers gewapende horigen. Die huurlegers bestonden uit beroepsvechters, die vandaag voor deze, morgen voor een ander vochten. Toen bestond er alleen nog maar de echte zuivere vaderlandsliefde in den zin van liefde voor de streek, waar de vaders hadden gewoond en gewerkt en waar men zelf was grootgebracht en zich thuis gevoelde.

Eerst wanneer de moderne staten zich gaan vormen en consolideren, komt ook de behoefte op om de oeroude

„Heimatliebe” uit te breiden buiten haar natuurlijke grenzen tot liefde voor de Staat als vaderlandsliefde te propageren.

Dan wordt die vaderlandsliefde tot de hoogste deugd geproclameerd en hoe langer hoe meer is het streven merkbaar om haar een religieuze sanctie te geven. Spreekt men niet hier van de drie-eenheid „God, Nederland en Oranje”?

En geleerd wordt dat het zelfs een zaligheid is, zo nodig, voor dit vaderland te sterven.

Terecht merkt Tolstoy in zijn werk „Patriottisme en Regering” op, dat de oorlog niet sterven zal, zolang het patriottisme d.i. de vaderlandsliefde nog leeft.

En de Franse schrijver Guy de Maupassant in zijn „Mon oncle Sosthène” noemt ditzelfde patriottisme het „ei” van de oorlogen. En de ervaring heeft ons geleerd en leert ons nog dat die vaderlandsliefde — systematisch aangekweekt — inderdaad mogelijk maakt dat duizenden en nog eens duizenden geraken kunnen in een oorlogsstemming, ja zelfs in oorlogsextase, dat zij voor dat ideële goed „Vaderland” alles willen offeren.

Omdat zij in hun onwetendheid Vaderland (in de zin van Heimat) met Staat vereenzelvigen en er zich geen rekschap van geven dat deze twee begrippen elkaar niet dekken. Wanneer wij eens kritisch gaan beschouwen wat er omtrent het vaderland (d.i. omtrent de Staat waartoe wij behoren) wordt gezegd en op grond waarvan ons speciale liefde wordt gevraagd voor die Staat, dan blijft er waarlijk niet veel van over.

Allereerst treft het ons dat haast iedere Staat een samenvoeging is van verschillende volken. Staat en volk zijn twee verschillende grootheden. Dit speuren we zelfs in een zo klein gebied als de Nederlandse Staat. Hollanders en Friezen zijn twee volken met ieder hun eigen taal. De Groningers en de Limburgers zijn anders dan de Utrechtenaren en verstaan elkander ternauwernood.

Zien we naar België, dan merken we daar op hoe fel

de twee-talen sprekende „natie” is verdeeld.

Zien we naar Oostenrijk, het thans nieuw-opgebouwde Tsjecho-Slowakije, naar Rusland, kortom naar alle Europese landen en we zullen steeds weer tot dezelfde conclusie komen. Alle Staten worden gevormd door verschillende volken. Heel sterk komt dit in Amerika uit, waar een Staat is gevormd, uit de meest uiteenlopende volken en rassen.

Hoe ter wereld kan men dan spreken van „Vaderland” als van één volk, saamgevoegd door het bestaan van wezenlijke eenheid!

Binnen het gebied van één Staat wonen de meest heterogene mensen, die niets met elkaar gemeen hebben wat betreft taal, gewoonten, zeden — het enige, wat zij gemeen hebben is hun „mens-zijn”, maar dat juist is het wat zij ook gemeen hebben met allen, die in ander Staatsverband leven.

Wanneer op de taaleenheid gewezen wordt met de bekende uitspraak „de taal is het volk” dan geldt dit zeker nooit van de Staat.

Maar, wordt er gezegd: wij hebben zoveel aan ons vaderland te danken — onze eigen cultuur, onze eigen geestelijke beschaving is toch iets wat we hebben te waarderen en wat we moeten hoog houden. Ook dat klinkt heel mooi, maar wat blijft er bij nadere beschouwing van over. Zeker ik erken heel graag, dat ik veel aan mijn volk te danken heb. Wij hebben onze eigen geleerden en dichters en kunstenaars gehad en wij hebben ze nog. Maar waarom moet ik daarvoor vergeten, dat ik minstens evenveel heb te danken aan buitenlanders? Zouden de Nederlanders niet meer op kunstgebied van vreemden genieten dan van landgenoten. Als onze Hollandse patriotten een concert bijwonen, bedenken zij dan wel dat de coryfeeën der Kunst Beethoven, Mozart, Wagner, Mahler, Bach enz., *Duitsers* zijn geweest?

En hebben wij onze litteraire ontwikkeling niet verkregen eveneens voor een goed deel uit den vreemde? Hebben

Goethe en Shakespeare, hebben Zola en Dante niet mede onze geest beïnvloed en hebben we niet ondergaan de ontroering van de Noorse literatuur. Hebben de Russen Tolstoy en Dostojewski ons denken niet gericht? Heeft Ibsen ons niet mee geestelijk gevormd?

En als er gesproken wordt van de grote betekenis der klassieke opvoeding en van de vorming, welke van de oude klassieken uitgaat — gaan we dan niet terug naar Hellas en Rome en herinneren we ons dan niet de figuren van Homerus, Plato en Aristoteles, van Cicero en Seneca?

Is het dan niet belachelijk om van nationale cultuur te spreken en wordt dit niet nog belachelijker, wanneer wij ons bewegen op een ander cultureel terrein, op dat der wetenschap. Wat hebben alle volken niet te danken aan Copernicus en Newton, Darwin en Spinoza, aan Van 't Hof?

Had Richard Dehmelt niet gelijk toen hij zeide, „aan tien volken heb ik mijn weinigje hersenen te danken,” daarmede bedoelende dat wat hij bezat aan geestelijke rijkdom hem was geschonken uit alle landen. Vor Wissenschaft und Kunst verschwinden die Schranken der Nationalitäten.

Daarom is 't een dwaasheid van 't Vaderland te spreken als een kulturele eenheid.

Nog scherper springt ons de dwaasheid van het idee Vaderland met de daaraan verbonden gedachte van onderlinge eenheid en saamhorigheid in het oog als we denken aan de godsdienst.

Ik ken maar één volk (en dat is juist een volk zonder vaderland) dat als volk een godsdienstige gemeenschap vormt n.l. het Joodse volk. Maar overigens zien we dat het vaderland in genen dele een religieuze gemeenschap beïnvloedt. Heel sterk komt dit uit in ons eigen land. Krasser dan ooit zien wij het streven der roomse kerk om de roomse bevolking zo veel mogelijk van de protestanten geïsoleerd te houden. En als het zo doorgaat, kan men gerust beweren, dat binnen niet al te lange tijd het roomse Nederland nagenoeg geheel afgezonderd zal zijn van het

anders-denkende en anders-gelovende Nederland.

Op 't gebied van 't verenigingsleven wordt de scheidingslijn voortdurend duidelijker en scherper getrokken en zien wij hoe de roomse kerk bezig is de idee „nationale eenheid” tot een belachelijke leuze te transformeren.

Maar „leuzen”, ook inhoudloze leuzen, slepen de niet-critisch-aangelegde mensen zo licht mede. Heeft niet een scherpzinnig man als mr. P. J. Troelstra bij de aanvang van de grote oorlog in 1914 dit bewezen? Sprak ook hij niet van nationale gedachte, waarvoor nationale geschillen moesten wijken?

Hij, die toch beter dan een onzer zal weten, hoe er ook op economisch gebied niet gesproken kan worden van éénheid bij enig volk. Hij, die weet hoe er allereerst is de botsing der belangen tussen de twee klassen die onze maatschappij vormen: de bourgeoisie en het proletariaat!

En zien we niet juist nu, hoe de arbeidersbeweging er zich steeds meer van bewust wordt, dat zij de grenzen der nationaliteit heeft te overschrijden om te komen tot internationale samenwerking?

De bewuste revolutionair, d.i. hij die uit diepe overtuiging wil arbeiden aan de bouw ener nieuwe maatschappij op andere grondslagen, n.l. op die van gemeenschappelijke eigendom inplaats van privaat-eigendom, weet dat er geen sprake kan zijn van liefde voor het vaderland, van eenheidsgevoel met hen, die met hem leven in 't zelfde staatsverband.

Hij voelt zich één met allen over de ganse wereld die een zelfde ideaal koesteren en nastreven.

Hij weet dat in ieder land de bourgeoisie de werkers uitbuit, het kapitalisme de levens versombert en de zielen vergiftigt en de fijnste gevoelens afstompt.

Het is eenvoudig belachelijk te spreken van nationale eenheid en saamhorigheid! Worden wij niet door onze eigen O.W.-ers en woekeraars dag in, dag uit bestolen?

En zullen we ons dan nog laten misleiden door het ideaal „Vaderland”?

Vaderlandsliefde is geen eigenlijke liefde, maar een agitatie-middel!

En als zodanig kan het, helaas, nog steeds goede diensten bewijzen aan hen, die de leuze „voor 't vaderland” gebruiken ter bereiking van eigen zelfzuchtige oogmerken. En stelselmatig wordt reeds bij de kinderen die idee „vaderland” aangekweekt en hun geleerd dat vaderland d.i. de Staat als iets groots en heiligs te beschouwen.

We weten hoe b.v. ook in Duitsland vooral sedert de oorlog van 1870 met taaie volharding in dezelfde richting is gewerkt en hoe heel diep die 70 millioenen tellende bevolking is opgevoed in nationalistische geest. Hoe ook daar voortdurend naast het nationalisme het militairisme is aangekweekt! Het was een medisch doctor (Dr. W. Tuchs) die in een artikel „Psychiatrie und Politik” in 1912 dit durfde schrijven: „welke mannen nemen de eerste plaats in in de geschiedenis des volks, voor wie koestert het hart der Duitsers de grootste liefde? Misschien voor Goethe, Schiller, Wagner, Marx? O, neen, maar voor Barbarossa, voor Frederik den Grote, Blücher, v. Moltke, Bismarck; voor de harde bloed-mensen!”

Tot welk idiotisme het nationalisme voert moge blijken uit enkele uitspraken van Duitse zijde.

Professor Sombart — een op de voorgrond tredend Duits geleerde schrijft in „Händler und Helden”: „Zo als de Duitse vogel, de adelaar, zich verheft boven al de schepselen der aarde, zó behoort ook de Duitser te gevoelen dat hij is gestegen hoog boven alle andere volken rondom hem en die hij ziet in de grenzenloze diepte beneden zich.” En een man van internationale vermaardheid als prof. E. Haeckel uit zich aldus „Een enkele hoog-ontwikkelde Germaanse strijder van wie er, helaas, duizenden vallen, vertegenwoordigt een hoger intellectuele en morele levenswaarde dan honderden van de ruwe natuurmensen die Engeland, Frankrijk, Rusland en Italië tegenover hem stellen.”

Een ander beroemd man prof. Adolf van Harnack zegt:

„Indien wij worden verslagen — hetgeen God en onze sterke arm mogen verhoeden! — zinkt alle hogere beschaving op ons halfrond, welke wij hadden te beschermen, met ons in het graf.”

Ik zou deze aanhalingen met vele andere kunnen vermeerderen. Laat 't echter genoeg zijn om te tonen tot welk een verblinding en gevoelsverenging de traditionele vaderlandsliefde voert. Dat is haar veroordeling!

Ik mag niet nalaten op nog iets te wijzen, wat, als wij spreken over vaderlandsliefde, niet onvermeld mag blijven. Er is bij hen die „blaken” van vaderlandsliefde vaak zoveel partijdigheid en daardoor zoveel oneerlijke veroordeling van anderen.

Waarom, als het zo schoon is en verheven om voor de onafhankelijkheid van zijn vaderland te strijden, heeft men geen eerbied voor de Atjehers die zich niet onderwerpen willen aan het Nederlandse gezag? Waarom spreekt men van rebellen, van misdadigers, wanneer volken, die eeuwen lang zijn onderdrukt en uitgemergd door de Christen-barbaren van Europa, in opstand komen? Hebben deze volken dan minder recht op onafhankelijkheid? Is bij hen die hooggeroemde vaderlandsliefde dan géén deugd?

Mij dacht, dat zij die altijd zo hoog opgaven over de deugd der vaderlandsliefde dan toch zo eerlijk moesten wezen om te erkennen dat deze ook moet worden gerespecteerd bij anderen!

Ik krijg steeds de indruk dat de vaderlandsliefde buitengewoon verwant is aan brandkastliefde.

Als er niets te halen is bij de „onbeschaafde” volken, dan laat men ze aan hun lot over en gaat er niet heen om ze te beschaven.

En als de kapitalistische belangen het niet medebrengen, dan is er geen behoefte aan uitbreiding van gebied, aan expansie, aan uitwegen naar de zee, aan concessies ten bate van het „vaderland” van de nationale eer enz.

Maar nauwelijks staan deze belangen op het spel of „het Vaderland” roept om offers.

En duizenden arme misleiden gaan de dood in voor een leugen! Zij verlaten hun liefste plekken; hun eigen, vertrouwde omgeving om te sterven ver van huis, ver van hun gezin ten bate van hen, die voor hun grof-materiële belangen zelfs voor massamoord niet terugdeinzen! Dit is mogelijk alléén omdat „voor het Vaderland” nog voor duizenden niet is geworden tot een leugen!

En toch kunnen zij het weten, als ze maar nadenken en de verschijnselen leren begrijpen. Ja, zelfs als zij luisteren naar wat met openhartige brutaliteit gezegd wordt soms door mensen, die 't oor van gans de wereld hebben.

Of moet 't nog duidelijker worden gezegd, dan is geschied door den Amerikaansen president Wilson (meegedeeld door B. de Ligt in „Oorlog en Revolutie”) met de volgende woorden, uitgesproken te St. Louis op 5 September 1919: „Wel mijn medeburgers, is er hier één man of één vrouw, laat mij zelfs zeggen: is er hier één kind, die niet weet, dat de oorsprong van de oorlog in de moderne industrie- en handelswedijver is? De ware reden, waarom de oorlog, die wij zoëven beëindigd hebben plaats vond was, dat Duitsland bang was, dat zijn handelsconcurrenten het winnen zouden; en de reden waarom sommige naties tegen Duitsland in de oorlog gingen was, dat zij dachten, dat Duitsland hun op handelsgebied de baas zou worden. De oorsprong van de afgunst en van de diepgewortelde haat was gloeiende, succesvolle, commerciële en industriële naijver.... De oorlog was in beginsel een handels- en industrieoorlog. Het was geen politieke oorlog.”

Kan 't duidelijker?

Ja, de machtige imperialisten die nog altoos de heersers zijn in de wereld kunnen tevreden zijn. Ze hebben maar de leuze „voor 't Vaderland” aan te heffen en het bijgelovige volk komt in beweging en 't zal voor den valschen afgod „Vaderland” zich offeren. En zij, de heersers, maken hun winsten en lachen, lachen, om het stomme, redeloze, laffe volk!

DE WAPENS NEDER
Januari 1921.

HERMAN GROENENDAAL.

Er is misschien geen enkel Nederlands blad, geen groot en geen klein, waarin niet min of meer uitvoerig over de zaak-Groenendaal is geschreven. Ieder inwoner van het koninkrijk der Nederlanden weet thans dat er een Herman Groenendaal bestaat en dat hij niet alleen de militaire dienst heeft geweigerd, maar daarenboven door voedselweigering heeft geprotesteerd tegen de miskenning van het anti-militairisme en tegen de vrijheidsberoving van hen, die aan het militairisme onder geen voorwaarde willen meedoen, als strijdig met hun beste gevoelens. Terwijl ik deze regelen schrijf, is het juist de dag, waarop onze kameraad voor de krijgsraad verschijnt en met spanning wachten wij allen de uitslag af. Elders in dit nummer zal een objectief verslag worden gegeven van de rechtszitting. Bijzonderheden over het wedervaren van Groenendaal zijn door andere bladen vermeld. Ik wens in dit artikel in ons orgaan nog eens te wijzen op de grote betekenis van de daad der militaire dienstweigering.

We zien daarin een protest van de mens tegen de machten, welke hem willen dwingen juist zijn mens-zijn te verloochenen.

Ik heb een buitengewone eerbied voor de dienstweigeraars in 't algemeen en voor den dapperen Herman Groenendaal in 't bijzonder, omdat ik in hun daad zie de strijd van de enkeling, die alléén steunend op de overtuiging, op innerlijke kracht de kamp aanvaardt tegen een macht zó geweldig als de Staat, welke beschikt over alle mogelijke materiële onderdrukkingsmiddelen, die in zijn dienst heeft: politie, leger, justitie enz.

Men denke zich eens goed in wat 't beduidt, dat héél die staatsmacht — verdedigd ook nog door de heersende moraal en de heersende godsdiensten — door 'een *enkeling* wordt getrotseerd; dat daar is een jong mens, die 't aandurft tot die geweldige staat te zeggen, ik weiger me te onderwerpen aan wat gij van me eist!

Nietwaar, als we dit bedenken, dan voelen wij bewondering voor zo veel zedelijke moed! Dan beseffen we dat iemand als H. Gr. en zijn mededienstweigeraars in dit opzicht torenhoog staat boven de massa, die laf is en slaafs en geen zuivere levensdrift kent.

Maar dan ergert 't ons tevens dat zovelen pogen de daad van H. Gr. te kleineren door, zoals in een rooms blad geschreven werd, te vertellen dat hij de voedselweigerings toepaste als gevolg van een weddenschap.... dan zijn we met afschuw vervuld als we lezen dat een zekere heer K. Vos (ik vermoed dat we hier met een doopsgezinden predikant te doen hebben!!) de brutaliteit heeft om te schrijven dat H. Gr. wel een ijdelruit zal wezen. En dan durft deze mijnheer Vos nog te zeggen dat hij in zijn hart (let wel: *in zijn hart!*) anti-militairist is.

Ik vraag, welk recht hebben die mensen om, zonder dat zij H. Gr. kennen, zoiets te zeggen? Waarom doen zij het?

Ik geloof we hebben hier te doen met een psychologisch verschijnsel van vrij algemene aard. Dit verschijnsel n.l. dat de mens, die een daad waarneemt van een ander, welke goed en verheven is, maar waartoe hij zelf zich niet in staat weet, onwillekeurig (en dat is gevolg van ijdelheid!) de neiging heeft om die daad aan minder nobele motieven toe te schrijven. In zijn hart heeft hij er bewondering voor, maar tegelijkertijd hindert 't hem te moeten erkennen dat die ander durft, wat hij niet waagt te doen, daarom gaat hij zoeken naar middelen om de mooie daad als minderwaardig voor te stellen. Dan wordt 't verschil tusschen hem en dien ander immers minder groot!

Van ergernis gesproken. Hier dient ook gewezen te worden op de houding der officiële vertegenwoordigers van het kerkelijk Christendom zowel als op de houding der S.D.A.P. welke zich anti-militairistisch noemt en ontwapening tot haar strijdleuze heeft verheven.

Van optreden ten gunste van de vrijheid van consciëntie, waarvoor H. Gr. een zwaar offer brengt geen sprake!

Waar betoogd wordt en gedemonstreerd, daar blijft de

kerk en de S.D.A.P. afzijdig.

De kerk, die trots is op hare martelaren, de kerk die beweert dat zij de draagster en verkondigster is van het evangelie der liefde, mist de moed om openlijk van haar sympathie blijk te geven tegen een jongen man, die in alle waardigheid dat beginsel der liefde wil uitleven en dus niet bij machte is om het soldatenwerk te leren. Welk een dappere, fiere daad zou het zijn geweest, wanneer de Synode der Ned. Herv. Kerk een bezadigd woord van protest had laten horen tegen het feit, dat nu nog, na zoveel eeuwen van Christendom, iemand, die weigert soldaat te wezen, wordt gestraft!

En de roomse kerk moge zich thans wel eens herinneren de naam van den *Heiligen Maximilianus*, die reeds eeuwen geleden aan de machtige Romeinse Staat de krijgsdienst weigerde. En zij schame zich over de schandelijke verloochening van de beginselen van hem, dien zij als God vereert, maar dien zij in waarheid hoont en smaadt!

En waar blijft 't nu met de ernst van de ontwapeningsleuze der S.D.A.P.? Of is 't zover met deze politieke partij gekomen dat zij de individuele daad niet meer kan appreciëren? Eist de discipline dat de leden slechts kudde-dieren zijn? De leiders der S.D.A.P. wijzen ons altijd op de lessen der historie. Zijn zij 't dan vergeten dat de historie ons leert dat elke massabeweging is voorafgegaan door het optreden der enkelingen, der dappere durvers? Of is zij bang voor 't ontwaken van de drang der zelfactie bij de arbeiders en vraagt zij meer naar behoud der macht dan naar de triomf der beginselen? Welnu, zij zal te eniger tijd ervaren dat de arbeiders haar over 't hoofd groeien en ondanks de wil der S.D.A.P.-se priesters, zelf hun bevrijdingsstrijd zullen voeren. En zij zullen daarbij niet geïnspireerd worden door weloverwogen en bedachtzame woorden van hun leiders, maar wel door de bezielende daden van mannen als Herman Groenendaal. Daarom is deze daad van heel wat meer betekenis dan een

congres-motie, die met donderend applaus wordt begroet. Waar wij zien dat de kerken en de S.D.A.P. — die volgens hun beginselen aan de zijde van H. Gr. moesten staan en zich verheugen omdat er zijn die de daad bij het woord voegen — een treurige houding aannemen daar kan 't ons niet verbazen dat de grote massa — voor een deel onder haar invloed — betrekkelijk nog zo weinig belangstelling toont en niet in scharen van tienduizenden meedoet met de actie, die wordt gevoerd terwille van H. Gr. en de dienstweigeraars in 't algemeen, actie, waarvoor reeds mannen als De Ligt en De Jong van hun vrijheid zijn beroofd.

Diep-treurig doet het aan dat die brede schare van proletariërs zich zo weinig bekommert om wat dezen mannen wordt aangedaan, want dit beduidt dat zij zich niet bewust is van haar eigen lot, van het lot der ganse mensheid.

Ook hier weer bespeuren wij dat 't betrekkelijk een klein aantal is, dat waarlijk leeft en de drang in zich heeft om de wereld te verlossen van het afschuwelijk militairisme, van het verderfelijke kapitalisme, van de oorlog, die is als een chronische ziekte, die telkens moet wederkeren om de arme mensheid te folteren en te pijnigen.

Dit evenwel ontnemt ons de moed *niet* en wij zijn H. Gr. dankbaar, omdat hij door zijn daad ongetwijfeld de strijdersschare heeft vergroot en de gelederen heeft versterkt met nieuwe jonge krachten.

Het is een dwaasheid om te zeggen (zoals menigeen doet!) dat het lijden van onzen jongen kameraad voor niets zou wezen. Dit te zeggen is de miskenning van de ontzaglijke betekenis van het voorbeeld. En onomstotelijk staat vast, dat nu reeds merkbaar is, dat er iets is bereikt.

De volle aandacht van het volk is weer gericht geworden op het militairisme, op het dreigend oorlogsgevaar. En zelfs de regering wordt genoodzaakt om met de dienstweigeraars rekening te houden.

Er is een begin van erkenning van gewetensvrijheid! Op het wereld-vrouwen-congres te Wenen is ten gunste

van dienstweigering gesproken! Verblijdend is het in dit verband te kunnen wijzen op de groep van Haagse protestanten, die een comité hebben gevormd om aan te dringen op de erkenning van deze gewetensvrijheid. En wat is de eis van gewetensvrijheid anders dan de eis van erkenning der rechten van de mens? De mens staat op. Dit beduidt het eerste luiden van de doodsklok over 't militarisme!

Ziet! een van beiden zal gebeuren: òf het militarisme zal het volk (materieel, fysiek, moreel) vernietigen, òf het volk het militarisme!

Het is een keerpunt in de geschiedenis.

Het militarisme zal zich handhaven, nieuwe oorlogen zullen er 't gevolg van wezen, de beschaving zal vernietigd worden, het barbarisme zal triomferen, het geweld zal het recht vernietigen, de haat zal de liefde vermoorden, d.i. de mensheid zal neerstorten in een zwarte afgrond van ellende, zal ondergaan aan haar eigen krankzinnigheid, òf: het militarisme zal worden gebroken, het kapitalisme zal sterven.... de geweldheerschappij zal plaats maken voor redelijk overleg, de volken zullen in onderlinge samenwerking voorzien in al de menselijke behoeften en niet meer hunne sublieme gaven misbruiken voor verderfelijke doeleinden en hunne krachten verspillen voor verwoesting en vernieling.

Wij hebben te kiezen.

Welke zal onze keuze zijn?....

Herman Groenendaal, de dienstweigeraars over de hele wereld staan voor ons als lichtende baken, die de weg wijzen, welke de volken hebben te betreden!

DE WAPENS NEDER
Augustus 1921.

GIJ ZIJT GEWAARSCHUWD!

AAN HET NEDERLANDSE VOLK

Voor wie nadenkt, zijn de tijden, welke wij doorleven, vol van benauwenis.

En angstig vraagt zich de ernstige mens thans gedurig af wat de toekomst, misschien zelfs reeds de naaste toekomst, brengen zal.

Letten wij op de tekenen der tijden, dan begrijpen we dat er mensen zijn, gevangen nog in de oude meningen en dogma's, die zeggen dat de ondergang der wereld nabij is en dat nadert de grote dag des gericht's. Want daar zijn oorlogen en geruchten van oorlogen.

En desondanks zijn er duizenden en tienduizenden, die, aan alle levensernst vreemd, onbekommerd voortleven en doen alsof er geen gevaren dreigen en zij laten zich opnieuw in slaap sussen door hen, die vóór alles er belang bij hebben, dat de grote volksmassa niet ontwaakt tot bewust leven, maar blijft wat ze tot dusver is geweest: een gedweë, volgzaam kudde, die zich zonder verzet laat scheren en slachten.

Het is bijwijken om wanhopig te worden, wanneer wij denken aan de geest van lauwheid, laksheid en onverschilligheid ten opzichte van de ernstigste vragen bij het volk, vooral als wij daarnaast zien de geweldige belangstelling, het buitengewone enthousiasme voor al wat maar sensationeel is. Motor-, rijwiel-, voetbal-, bokswedstrijden, feesten en vermakelijkheden, gewaagde vertoningen trekken duizenden, ja, tienduizenden tot zich... maar wanneer de mensen worden opgeroepen om te protesteren tegen onrecht, om te luisteren naar hen, die menen een weg te kunnen aanwijzen om te ontkomen aan de dreigende gevaren, dan zijn er de tientallen, en, als 't heel mooi is, de honderdtallen!

Een gevoel van afkeer komt in ons op van die laffe volksmassa, welke zich elke dag opnieuw laat trappen en honen, uitbuiten en uitmergelen en nochtans er niet aan

denkt om, door één machtig besef van solidariteit gedragen, zich op te maken om het slavenjuk te verbreken en de ellende van zich te weren. Want die massa is vóór alles laf. Zij heeft geen fierheid, geen lijdensdurf. En zij is dom! Daarom laat zij zich steeds opnieuw misleiden door politieke eierzuchtelingen en avonturiers, door bedriegelijke geestelijke leiders.

En toch kunnen wij niet ophouden ons telkens weder tot het volk te richten om het te waarschuwen tegen het naderend gevaar en wij zullen het *blijven* doen.

Wij, dat zijn de anti-militairisten, dat zijn de jeugdige durvers, die liever in de gevangenis gaan dan dat zij zich tot soldaat laten misvormen.... wij, dat zijn de Groenendaals en hunne geestverwanten. Wij hebben gewaarschuwd al vele jaren lang en wij doen het nòg.

Volk van Nederland, open toch uw ogen en zie het dreigende gevaar van de naderende oorlog. En gij, arbeiders in 't bijzonder, blijft niet langer blind en denkt na! Die oorlog komt zèker, wanneer gij u daartegen niet verzet, wanneer gij hem niet onmogelijk maakt! *Want die oorlog kan niet voorbereid, noch gevoerd worden zonder uw hulp en medewerking!* De mens vergeet over het algemeen heel vlug en zelfs diepe indrukken verflauwen spoedig en laten ternauwernood een merk in de ziel na. Maar ge zijt toch nog niet vergeten wat er in u is omgegaan, toen gij gedurende de oorlogsjaren dag in dag uit in de bladen laast wat er voorviel op de slagvelden van Europa. Toen.... toen hebt ge niet alleen gehuiverd bij de gedachte aan het lijden uwer medemensen, maar ge hebt tevens in u voelen opkomen iets van de begeerte om, naar de mate uwer krachten, mede te werken aan de bestrijding van oorlog en militarisme, opdat een herhaling van zulk een vreselijk gebeuren niet meer mogelijk zou wezen.

En ge zijt immers evenmin vergeten de rampzalige gevolgen van de oorlog, — de economische ineenstorting der maatschappij, de honger, de ziekten, de degeneratie, de

verwildering — en wederom leefde er in uw hart iets op en gij hebt in gedachten gestaan naast onze dienstweigeraars met uw volle sympathie. En toch.... toch zijt ge weer ingedommeld.... toch zijn de mooie, zuiver-menselijke gevoelens in u verflauwd en de lust om u te verzetten tegen het militarisme en alles waardoor dit verdoemelijk stelsel wordt geschraagd, is verstoven. Gij behandelt de dienstweigeraars als vergetenen, gij ijvert niet met onweerstaanbaar élan tegen de behandeling hun en in 't bijzonder Herman Groenendaal aangedaan! Gij past u aan bij de ellende en gij bekommert u slechts om de vraag, hoe ge u zo goed mogelijk er door zult slaan, wellicht zelfs hoe gij van die ellende zult profiteren door er winst uit te beuken. En waar gij vroeger nog wel eens wildet luisteren naar ons woord.... daar wordt gij daarvoor langzamerhand onverschillig.

En gij laat u voor de zoveelste maal bedriegen door mooie Hardingse frasen.

Wij waarschuwen u! Wanneer gij in deze houding blijft volharden, dan, weest er van verzekerd, zult gij te eniger tijd op een vreselijke wijze uit uwe rust worden opgeschrikt.... dan zult gij verrast worden, zoals de wereld in 1914 werd verrast door het uitbreken van de oorlog. Maar dan zullen wij tot u zeggen: Gij zijt gewaarschuwd — ge hebt niet geluisterd — welnu, aanvaardt thans wat over u komt. Dan zullen wij tot u zeggen: ge zijt te laf en te lauw geweest om te strijden tegen het militarisme.... wordt nu de slachtoffers van het militarisme. Gij hebt niet durven lijden voor het welzijn der mensheid — welnu, thans kunt gij lijden voor het welzijn der kapitalisten. Gij, moeders, gij hebt uwen zonen niet geleerd te leven voor het ideaal des vredes — staat die zonen nu af, opdat zij sterven voor de brandkasten der wereldregerende schurken.

Dan zullen wij tot u zeggen: Gij zelf, o arbeiders, gij zelf hebt de kanonnen gemaakt en de mitrailleurs, gij zelf hebt uw krachten gegeven voor een Judaspenning aan de bereiding van ammunitie, van gifgassen, gij zelf hebt de

onderzeeër gebouwd en de kruisers en de torpedojagers.... welnu, plukt thans de vruchten van uw werk.... gebruikt nu, als gehoorzame knechten uwer meesters, wat door uw kracht is tot stand gekomen. Het is toch voor 't gebruik gemaakt, is 't niet? Welnu, gebruikt het thans. Aanvaardt nu de gevolgen van uw eigen gebrek aan idealisme, van uw eigen onaandoenlijkheid. Durft te maaïen, wat gij zelf gezaaid hebt! En de bourgeoisie, welke in de ure der benauwenis altijd humanitaire bevliegingen krijgt en pacifistische aanvechtingen, zullen we toeroepen: nooit hebt ge iets gevoeld voor de strijd tegen het militarisme; integendeel, gij hebt het militarisme als steunsel van uw roofstelsel altoos verdedigd, recht tegen de door u gehuichelde moraal in — wordt nu door uw eigen militarisme vernietigd en als ge in uwe ellende troost nodig hebt, welnu, zoek die troost bij de brandkast, welke gij gevuld hebt ten koste van de uitgebuite werkers, want die brandkast is altijd uw God geweest, de enige, dien gij ooit hebt vereerd en gediend.

Misschien zijn er nog, die zich zelf misleiden door de gedachte, dat, evenals de oorlog van 1914, ook de komende oorlog aan ons land voorbij zal gaan. Hun hoop zal ijdel blijken. In de naderende oorlog zal ook Nederland van de partij zijn. Dat staat onomstotelijk vast. Daaraan twijfelt niemand meer, die iets begrijpt van de tegenwoordige internationale verhoudingen. Het is overbodig hier verder over uit te wijden. Ik heb slechts het woord „petroleum” te noemen, en dan weet ieder, dat daarmee de oorlogs-oorzaak is aangeduid ook voor Nederland.

En dat de heersers zich er volkomen van bewust zijn, dat de oorlog komt, komen moèt als gevolg van de strijd om de petroleum, blijkt wel zonneklaar uit alles wat gedaan wordt om zich er materieel en geestelijk op voor te bereiden. Materieel door de geweldige toerusting, vooral wat betreft de marine, ondanks alle ontwapeningsleuzen; geestelijk door de beïnvloeding van de volksgeest, door de versterking van het nationalisme, door de bevordering

van de cultuur van het heroïsme langs de weg van lichamelijke oefening, sport en wedstrijd.

Wanneer wij letten op wat in ons eigen land geschiedt, letten op ons vlootprogram, dan behoeven we hier geen woord meer aan toe te voegen.

Gij zijt gewaarschuwd, volk van Nederland.

Gij zult u niet meer kunnen verschuilen achter uwe onwetendheid wanneer de nieuwe oorlog, mede tengevolge van uwe lamlendigheid, losbreekt en als een verscheurend beest zijn slachtoffers zal maken.

En weet, dat die slachtoffers velen zullen zijn, want de wetenschap gaat vooruit! Knappe kerels met heldere koppen, die zich hebben verkocht aan de Staat, d.i. aan de bourgeoisie, bepeinzen nu reeds dag aan dag hoe zij de moord- en verdelgingswerktuigen zullen verbeteren.

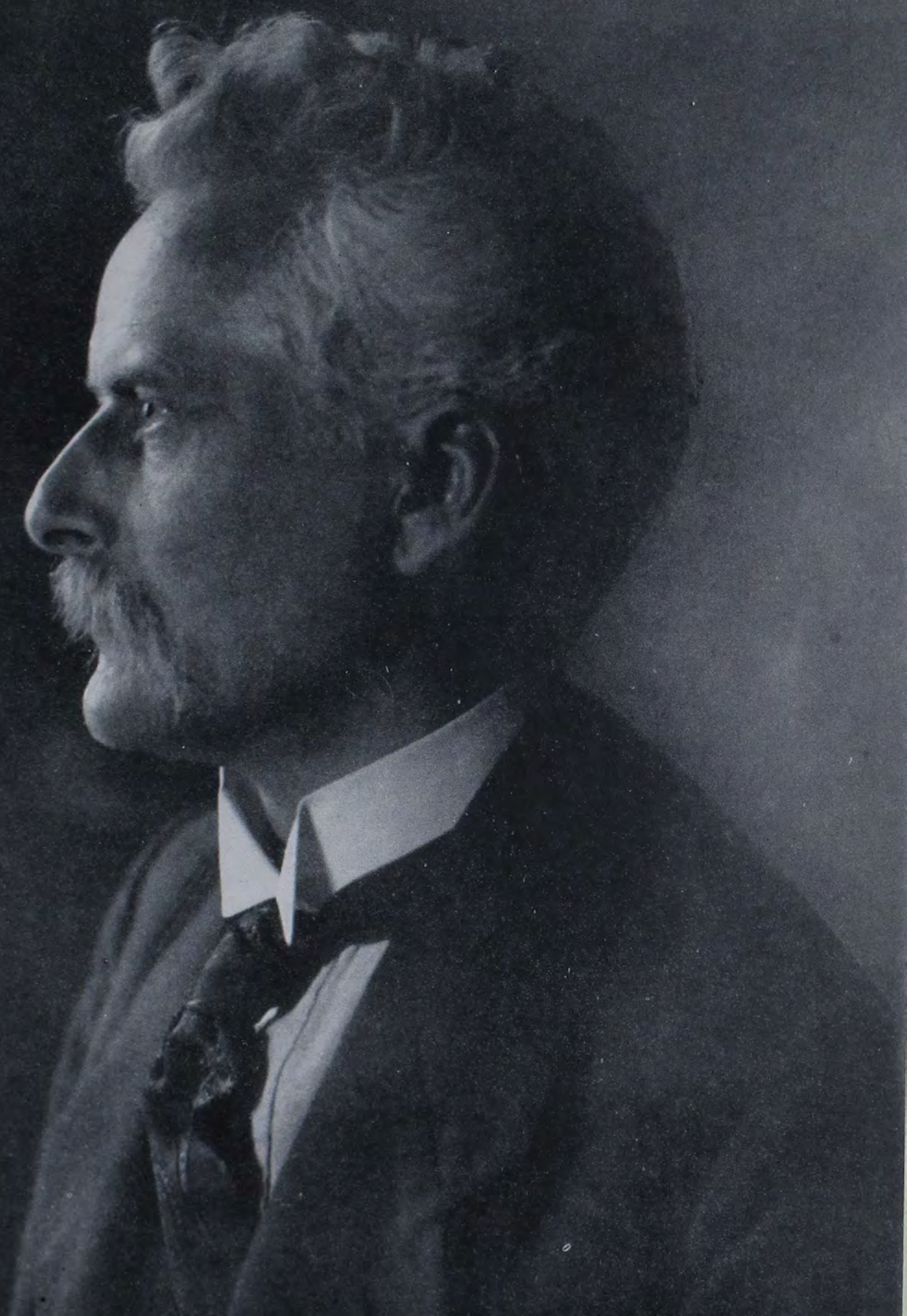
De komende oorlog zal vreselijk zijn, ook waar hij voor een groot deel op zee zal worden gevoerd.... hij zal in afschuwelijke, geraffineerde gemeenheid al zijn voorgangers overtreffen.

Maar gij zijt gewaarschuwd, volk van Nederland.

Wanneer die oorlog als een gesel over de mensheid zal komen, wanneer die mensheid in vertwijfeling zal neerliggen, wanneer ook gij, volk van Nederland, in wanhoop zult neerzitten bij de graven uwer kinderen, bij uw verwoeste akkers en vernielde steden, wanneer de honger zal knagen in uwe ingewanden, dan zullen wij u nog eens toeroepen:

GIJ ZIJT GEWAARSCHUWD!

DE WAPENS NEDER
September 1921.

DIENSTWEIGERING.

*Redevoering gehouden
op het nationaal congres voor de weerkracht
van het Nederlandse volk, te Arnhem
op 23 September 1921.*

„Heeft de overheid recht op onvoorwaardelijke gehoorzaamheid en moet de individu, de enkeling zich daarom onderwerpen aan de wetten van de staat, waartoe hij behoort?”

Dit is, naar het mij voorkomt, de vraag, waarvoor wij ons allereerst hebben te plaatsen, wanneer wij over het vraagstuk der militaire dienstweigering zullen spreken.

Voor hen, die op deze vraag uit volle overtuiging een bevestigend antwoord geven, bestaat eigenlijk het vraagstuk niet; is het in ieder geval onmiddellijk opgelost. Zij kunnen niet anders dan de dienstweigering afkeuren en veroordeelen. Menselijke gevoelens kunnen hen tot een billijke behandeling van de ongehoorzamen voeren, tot een erkenning van hun recht, laat staan een eerbiediging van dit recht komen zij nooit.

Dit is dan ook 't geval bij hen, die aan het gezag een bovennatuurlijke oorsprong en een goddelijke sanctie geven, zoals b.v. de roomsen en de schriftgelovige protestanten doen.

Mannen als de roomse schrijver Jos. Schrijnen en de protestanten dr. de Moor en ds. Wisse, die over de militaire dienstweigering zich hebben uitgesproken, verwerpen haar dan ook volledig.

„Wie zich tegen de macht der overheid verzet, weerstaat de orde Gods. En wie zich verzetten, berokkenen zich zelf hun vonnis,” aldus Schrijnen.

En dr. de Moor verzekert, „dat een Christen verplicht is der overheid onderdanig te zijn om des Heren wil.”

Ds. Wisse schrijft: „Dienstweigering is als zodanig een

zonde tegen de natie en tegen de staat en tegen de overheid en feitelijk ook tegen God, die deze natiën-splitsing en ontplooiing heeft geordineerd; en is deswege, formeel beoordeeld, ook strafbaar."

Ook anderen, ofschoon zij de bijbelautoriteit verwerpen, delen — hoewel op andere gronden — deze opvatting en leraren dat de wetten van de Staat absolute geldigheid hebben. Een rechtsgeleerd hoogleraar aan een onzer universiteiten voegde in een debat over militaire dienstweigering mij eens toe: „wij moeten zijn de slaven der wet". Ik zag dezen professor in gedachten afglijden langs het hellend vlak en terecht komen bij den Duitsen schrijver Adolf Lasson, die in zijn werk „Das Kulturideal und der Krieg" de stelling verdedigt, dat de burgers er zijn voor de staat en niet omgekeerd.

Het is onze Leidse rechtsfilosoof prof. Krabbe, die in zijn mooie werk „De moderne staatsidee" afrekent met de oude opvatting omtrent de oorsprong der overheid. „De overheid", zo zegt hij, „ontstaat eerst, nadat, waarschijnlijk uit militaire behoeften, een hoofd door de stam wordt erkend en aan deze gehoorzaamheid betoond wordt".

Hij maakt onderscheid tussen Overheidsstaat en Rechtsstaat en schrijft in overeenstemming daarmee: „Niet de wil ener denkbeeldige overheid, maar de rechtsovertuiging der natie geeft aan de wet verbindende kracht, zodat de wet geldt uit kracht van het recht, dat daarin is belichaamd".

Wie de oude Paulinische theorie verwerpt en het gezag niet afleidt uit God; wie tot het inzicht is geraakt, dat de staat niet is opgekomen uit de maatschappij, maar aan de maatschappij is opgelegd en opgedrongen en derhalve van mening is, dat wij leven in wat prof. Krabbe de overheidsstaat noemt, die kan toch heel moeilijk de staatssouvereiniteit aanvaarden.

Hij zal noodwendig komen tot de erkenning van het recht van den enkeling om onder bepaalde omstandigheden en onder zekere voorwaarden aan de wetten van de staat ongehoorzaam te zijn.

Het zal wel overbodig zijn te zeggen, dat *ik* dit recht verdedig als heilig en onaantastbaar. En wanneer men mij vraagt, waarop ik deze heiligheid en onaantastbaarheid grond, dan luidt mijn antwoord: op het mens-zijn zèlf! En ik wil dit aldus motiveren: in de mens is de drang naar zelfverwezenlijking; de ernstige mens tracht te komen tot een zelfbepaald leven; zijn persoonlijkheid is hem 't hoogste en het geweten wordt hem tot een opperste wet; als redelijk wezen met besef van verantwoordelijkheid aanvaardt hij de rede als zijn leidsvrouw.

Indien er een conflict ontstaat, doordat rede en geweten hem iets anders voorschrijven dan de overheid van hem verlangt, dan gevoelt hij het als zelfverminking, als krenking zijner persoonlijkheid, als — om in christelijke termen te spreken — schade aan de ziel, wanneer hij, uit vrees voor straf of om welke andere reden dan ook — tegen dieper weten en gevoelen in — zich aan de wet onderwerpt.

Het is alleszins merkwaardig om hier er aan te herinneren, dat zelfs zij, die de zoeven genoemde Paulinische theorie omtrent het gezag aanvaarden, toch ook dit blijken te gevoelen en er toe komen om aan te dringen op eerbied voor de conscientie. We denken aan den bekenden anti-revolutionairen staatsman Dr. A. Kuyper, om van mindere goden maar niet te spreken. Ook bij hem komt voor de dag de eerbied voor de persoonlijkheid en hij deinst er voor terug om de absolute gehoorzaamheid onder alle omstandigheden te eisen. En het lijkt hem zelfs aannemelijker, om liever nodeloos tienmaal voor een verkeerde conscientie uit de weg te gaan, dan ook slechts één enkele maal een goede conscientie te onderdrukken. Tienmaal beter een staat, waarin enkele zonderlingen een tijdlang door misbruik van de conscientie-vrijheid zichzelf belachelijk maken dan zulk een, waarin men, om deze excentriciteiten te voorkomen, de conscientie dorst aan te randen; daarom zodra een onderdaan zich op zijn conscientie beroept, wijke de overheid terug; dan dwinge ze nooit. Noch tot eeds-

aflegging, noch tot krijgsdienst.

Ik maak me sterk, dat toch eigenlijk ieder ernstig, levensdriftig mens in zijn ziel dit recht op ongehoorzaamheid erkent.... maar dit verbergt en verzwijgt uit utilistische overwegingen.

Ik wil dit niet verzwijgen en open en eerlijk uitspreken dat ik ook tegenover de Staat verdedig het recht van de individu, het recht om zich zelf als zedelijke persoonlijkheid te handhaven en mitsdien om zijn conscientie te volgen, ook al zal hem dit tot ongehoorzaamheid aan de staatswetten voeren.

Na deze meer algemene beschouwing kunnen we overgaan tot de bijzondere vraag der militaire dienstweigering.

Deze vraag, hoewel thans als zéér urgent beschouwd, hetgeen 't best blijkt uit de jongste troonrede, is reeds heel oud. Minstens zo oud als het Christendom. Wanneer we ons bepalen tot de geschiedenis der laatste 20 eeuwen, dan bespeuren wij daarin gedurig, dat een deel der denkende Christenheid zich bezig houdt met de vraag of een belijder van den Christus in militaire dienst kan treden.

Ons wordt melding gemaakt van dienstweigeraars. De geschiedenis van de door de Kerk heilig-verklaarden Maximiliaan is vrij uitvoerig bekend en zelfs een verslag van de zitting, waarin hij ter dood werd veroordeeld, is ons overgeleverd.

De geëerde kerkvader Tertullianus schrijft zijn „De Corona”, een geschrift van fel antimilitairistisch karakter. Ook bij andere kerkvaders kunnen we uitingen van afkeer tegen militairisme en vooral tegen oorlog vinden.

Toch zien we hoe het Christendom in zijn officiële vorm zich gaat aanpassen aan de wereld.

Reeds een Augustinus noemt de krijgsmansstand een goddelijk beroep. Luther en Calvijn verdedigen de oorlogvoering.

Niettemin blijft telkens de gedachte opduiken, dat het geweld uit den boze is en de Christen niet mag dienst nemen.... de volgelingen van Menno Simonsz doen van zich

spreeken.... De Polsbroekers trekken zelfs de Koninklijke aandacht.

Aan onze tijd evenwel was het voorbehouden het vraagstuk van de militaire dienstweigering weer te plaatsen onder de volle aandacht en nu niet meer als een specifiek Christelijk probleem, maar als een van meer algemene aard. Want onder de honderden, die zowel hier in Nederland als buiten onze grenzen de dienst hebben geweigerd, vinden we zowel Christenen, die door zuiver godsdienstige motieven worden gedreven, als niet-Christenen, als ongelovigen.

Verschillende oorzaken hebben de dienstweigeringskwestie akuit gemaakt. De legers zijn uitgebreid, bijna ieder wordt gesteld voor de keuze: „al of niet soldaat worden”, de oorlog heeft velen tot ernstig nadenken gebracht. Dat dienstweigering vroeger slechts sporadisch voorkwam is mede een gevolg van het feit, dat de grote menigte in 't algemeen weinig dacht.

In zijn „Der Weltkrieg” zegt Zurlinden met alle recht: „Absolutistische, militaristische und imperialistische Herrschsucht und Herrschergewalt wird begünstigt und gefördert durch den Servilismus der Massen”.

En Josephus Jitta in zijn gidsartikel „Gewetensbezwaren tegen de krijgsdienst” zegt volkomen naar waarheid: „De grote menigte volgt het gebod der overheid zonder dat aan haar geweten te toetsen”.

Nu zijn wij, wat het niet-denken der massa en haar „Servilismus” betreft, ongetwijfeld gedurende de laatste jaren er op vooruitgegaan en het gevolg is geweest, dat ook daardoor de dienstweigeringsvraag ernstiger en veelvuldiger wordt overwogen. En 't lijkt mij volkomen logisch om aan te nemen, dat deze vraag aan de orde zal blijven. Dat steeds meerderen zullen vragen: waarom toch verlangt men van mij dat ik soldaat zal worden, waartoe dient toch het leger en zo meer!

In het zoeven gememoreerde Gidsartikel spreekt Josephus Jitta een waarheid uit, groot als een koe, maar niettemin waard om telkens opnieuw te worden uitgesproken, als hij

zegt dat er „een treffende tegenstelling bestaat tussen de algemeen verkondigde zedeleer — veelal als de bij uitstek Christelijke aangeduide — en de in het maatschappelijk leven geldende gedragsregelen”.

Dit wordt in buitengewoon sterken mate gevoeld door talloos velen ten opzichte van het militairisme.

Vandaar dan ook, dat Josephus Jitta niet aarzelt om zich aldus te uiten: „Het meest aangrijpende in dat vraagstuk (bedoeld wordt de dienstweigering), de oorzaak waarom het dengene, die er zich eenmaal heeft ingedacht, niet meer loslaat, is toch, dat de bezwaren, die de principiële dienstweigeraars koesteren, welbeschouwd schuilen in het geweten van ieder mens”.

Maar dan, zou ik zeggen, is er alleszins reden voor dienstweigering, wanneer wij het menselijk geweten als hoogste autoriteit erkennen.

Want het menselijk geweten veroordeelt het moedwillig vernietigen van het mensenleven. Dit wordt algemeen erkend. Het oude gebod: „Gij zult niet doden” vindt weerklank in ieder mensenhart. Daarover bestaat feitelijk eenstemmigheid over, ik mag wel zeggen, de ganse wereld. En toch — zonderlinge inconsequentie — nauwelijks wordt dit moedwillige levensvernietigen massaal, d.i. wordt het tot oorlog of de meningen veranderen en de massa-moord wordt in bescherming genomen.

Er worden boeken geschreven als dat van prof. Steinmetz: „Die Philosophie des Krieges”, waarin verkondigd wordt, dat „Völker wie Individuen brauchen Not, Leid und Gefahr zu ihrer Erziehung, wie zu ihrem Leben. Man soll es ihnen nicht aus falschem Mitleid nehmen”. En waarin het goed recht van de oorlog wordt verdedigd en zijn culturele waarden uiteengezet.

Welnu: wij hebben de oorlog van nabij gadeslagen.... wij hebben ons een voorstelling kunnen vormen van de wijze, waarop hij op de mensen inwerkt.... wij hebben gezien, hoe hij gevoerd wordt en.... van de oude romantiek is letterlijk niets overgebleven: de oorlog is een slach-

ting zonder meer, een slachting waarbij ieder, die er aan mede doet, moèt ontaarden.

Ik heb er over gedacht een der vele beschrijvingen van de oorlog en zijn gruwelen te citeren. Ze zijn legio en ik had slechts een der vele boeken, die tijdens en kort nà de oorlog verschenen, open te slaan om ze te vinden. Er is een ware bibliotheek van gruwellectuur. Ik besloot evenwel dit niet te doen, uitgaande van de zeker wel gerechtvaardigde veronderstelling, dat het overbodig is, omdat zeker ieder uwer althans een enkele van die ontroerende beschrijvingen onder de ogen heeft gehad.

Ik neem zelfs aan, dat hier wel niemand zal zijn, die niet met afschuw tegen de oorlog is vervuld en diens vreselijke werking in physiek, moreel en cultureel opzicht ontkent.

Oorlogsmaniakken als een Von Moltke of een Bernhardi zullen onder ons stellig niet of heel sporadisch voorkomen.

Ja, ik meen verder te kunnen gaan en durf zelfs deze uitspraak voor mijn rekening te nemen: iedereen, óók de militairen onder ons, zijn van oordeel, dat het een zegen zou zijn voor de mensheid, indien de oorlog voor goed uit de samenleving verdween, omdat hij in strijd is met alle begrip van waarachtige beschaving. Maar is 't dan te verwonderen, dat er zijn, die nu reeds zó sterk dit gevoelen dat ze onmiddellijk met de daadwerkelijke bestrijding van de oorlog willen beginnen door niet langer oorlogsinstrument te willen zijn?

Is 't dan te verwonderen, dat er zijn die het immorele van de oorlog zó diep gevoelen, dat 't hun onmogelijk wordt zich tot die oorlog te laten opleiden. Is 't dan te verwonderen, dat de conscienties ontwaken?

Heeft de laatste tijd niet bevestigd de oude waarheid: „niets wekt meer het geweten dan het weten”?

En wij weten nu wat oorlog is....

Maar waarom dan worden deze ontwaakten gestraft? Waarom wil men hen dwingen om tòch in dienst te gaan? Waarom erkent men niet hun recht om trouw te blijven aan het geweten?

Het is een bewijs van de groei der ideeën, dat we bij de verdedigers van 't militarisme kunnen opmerken het goedpraten niet van oorlog in 't algemeen, maar van oorlog slechts in bijzondere gevallen. Er wordt onderscheid gemaakt tussen rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen. En, hoe ook het menselijk gevoel er tegen protestere, een rechtvaardige oorlog kan onvermijdelijk wezen, derhalve moet men zich hierop voorbereiden, hoe zwaar de lasten ook mogen zijn, daardoor aan een natie opgelegd.

Zó acht de Savornin Lohman, blijkens hetgeen hij sprak op 17 Februari 1920, bij de kwestie van toetreding tot het Volkenbondverdrag: „Voor Nederland oorlog alleen geoorloofd ter verdediging van het land of tot handhaving van het Recht”.

Een oorlog kàn, zo wordt geredeneerd, aan een volk worden opgedrongen, kan een daad van nationale zelfhandhaving zijn, een daad van gerechtigheid en dan moèt hij worden aanvaard. Wanneer een enkeling het recht van zelfhandhaving en derhalve dat van zelfverdediging heeft, zou dan een volk, een staat dit recht niet bezitten? Moèt niet een volk zich handhaven en is niet ieder afzonderlijk verplicht daaraan mede te werken? Moet dit niet het grote ideaal wezen, voor de natie in haar geheel zowel als voor de enkeling afzonderlijk om voor het onafhankelijk bestaan zelfs de zwaarste offers te brengen?

Ongetwijfeld klinkt dit alles zeer schoon, misschien zelfs verheven, het gaat uit boven het plat-egoïsme en richt zich tot het beste in de mens.... maar toch stellen wij de vraag, of inderdaad voor verheven doeleinden wordt gestreden.

Dit wòrdt gezegd en niet zonder succes terwille van de oorlogsstemming, welke moet worden gemaakt.... maar de nuchtere werkelijkheid is toch heus een weinig anders.

Van idealen, waard om er voor te vechten en te sterven, werd ook gesproken in 1914. Toen Europa zich opmaakte tot de vreselijke strijd. Ze daverden door de lucht als schetterende fanfaronnades, de idealistische leuzen. „Vóór

de democratie!" „Tegen de autocratie!" „Tegen het Pruisisch militarisme!" „Vóór het zelfbeschikkingsrecht der volken!" enz. enz.

Maar het was alles bedrog en leugen.

Dat wisten velen reeds lang — nu weet iedereen het.

Heeft niet de Amerikaanse president Wilson op 5 Sept. 1919 in St. Louis deze woorden gesproken: „Wel, mijn medeburgers, is er hier één man of één vrouw, laat mij zelfs zeggen, is er hier één kind, die niet weet dat de oorsprong van de oorlog in de moderne wereld-industrie een handelswedijver is? De ware reden, waarom de oorlog, die wij zoeven beëindigd hebben, plaats vond, was dat Duitsland bang was, dat zijn handelsconcurrenten het winnen zouden en de reden, waarom sommige naties tegen Duitsland in de oorlog gingen, was dat zij dachten dat Duitsland hun op handelsgebied de baas worden zou. De oorsprong van de afgunst en van de diepgewortelde haat was gloeiende, succesvolle, commerciële en industriële naijver. De oorlog was in beginsel een handels- en industrie-oorlog. Het was geen politieke oorlog."

En schreef niet „De Nederlander" in Aug. 1918 bij de vierjarige herdenking van de internationale mensenslachting: „En waarvoor dit alles? Is er een groot, aanwijsbaar ideaal doel, waarvoor dezen modernen Jaggernauts offers worden gebracht? Is het voor een nobele zaak, dat millioenen uit de kring der hunnen zijn weggerukt, tienduizenden bij tienduizenden om nooit weder te keren? Wie durft het nog beweren? Wie *gelooft* nog aan de idealen, waarvoor de een na de ander voorgaf zich in de strijd te begeven?"

En was het niet de roomse „Voorhoede", welke bij dezelfde gelegenheid een harer artikelen eindigde met deze woorden: „De volkeren hebben de oorlog niet gewild, zij verfoeien hem, zij smachten diep in hun hart naar de zegeningen van de louterende vrede".

En toch gingen die volkeren in de oorlog. Toch was er geen massaal verzet.

Waarom niet? Waarom gingen zij de dood in, waarom

was er zelfs oorlogsenthoustiasme bij duizenden?

Het „N. v. d. D.” heeft m.i. het juiste antwoord hier gegeven, wanneer het schrijft: „Aan de oorlogsfurie gaat gewoonlijk een nationalistische furie vooraf, die bij de massa de rede en het verstand dooft”.

Het is juist die nationalistische furie, welke zo verderfelijik is. De valse leuze, dat het gaat om het vaderland, d.i. om de belangen, stoffelijk en geestelijk, van de totaliteit, welke in één staatsverband is saamgevoegd. En gepredikt wordt, dat men voor dat vaderland zelfs zijn leven moet veil hebben, zo nodig met terzijdestelling van alle gevoelens, die zich tegen het bloedvergieten en het vernielen verzetten.

Zo oordeelde ook keizer Wilhelm in zijn Koningsberger rede van 25 Aug. 1910 toen hij orakelde: „Sie sollen Kindern und Kindeskindern klar machen dass es heute nicht darauf ankommt sich aus zu leben auf Kosten anderer sondern einzig und allein das Vaterland im Auge halten, einzig und allein alle Kräfte für das Wohl des Vaterlandes einzusetzen”.

Aangenomen voor een ogenblik, dat 't in de oorlog ging om het vaderland, dan nog zou daar ernstig bezwaar tegen kunnen worden gemaakt door hen, die niet wensen te aanvaarden de leer dat 't doel de middelen, ook de wreedste en gemeenste en daaronder behoort toch stellig de oorlog, zou heiligen. En dan diende men te erkennen het goed recht van hen, welke deze leer als onzedelijk verwerpen en daarom weigeren in dienst te gaan.

Maar buitendien: wanneer wij ons rustig bezinnen, blijft er toch van die vaderlandslievende leuzen zo bitter weinig over en dan wordt het mij onmogelijk om te geloven aan de heiligheid van de plicht, die door den dienstweigeraar wordt verzaakt. Want bij nadere beschouwing blijkt die „heilige” plicht hierin te bestaan, dat er gestreden moet worden voor de belangen, de grof-materiële belangen van hen die de oorlog willen en wie dat zijn? Wel, aan wie het nog wisten, heeft president Wilson het verklapt!

En al had hij het niet gedaan, dan nog zouden goede waarnemers het in onze dagen heel duidelijk kunnen zien, waarom het gaat en waarom thans de nieuwe oorlog wordt voorbereid. Ik heb het woord „petroleum” te noemen om aan te duiden, waar in hoofdzaak de aanleiding van het komende wereldconflict is gelegen.

Maar dan is toch begrijpelijk dat er zijn, die, ook al zouden ze voor een ideaal doel misschien nog willen strijden met de stoffelijke wapenen, toch aan de moderne oorlog niet kunnen meedoen. En wij vragen om erkenning van hun goed recht in deze, wij vragen erkenning van hen, die wel voor een ideaal kampen, voor de dienstweigeraars, die dromen van wereldvrede en wier geweten in opstand komt tegen levensvernietiging en waardenverwoesting.

Maar toegegeven, zo zegt gij wellicht, dat om commerciële, d.i. om zuiver materiële, kapitalistische belangen oorlog wordt gevoerd, dan hebben wij niettemin te erkennen, dat daarnaast — wanneer eenmaal de strijd is ontbrand — ook andere belangen op het spel komen te staan en soms zelfs zeer ideeële belangen, zoals b.v. de onafhankelijkheid, de volkseenheid, enz. Ik zou me hiervan af kunnen maken door te zeggen: welnu, laten dan zij, die dit te goeder trouw menen, daarvoor strijden, wanneer zij dit met hun geweten in overeenstemming kunnen brengen.... maar dwingt nooit tot die strijd hen, die dit niet inzien of die er van overtuigd zijn dat die belangen fictief zijn.

Maar buitendien, ook de ideeële belangen, welke naast de kapitalistische op het spel zouden staan, moeten we kritisch beschouwen.

Zo wordt gesproken van de nationale cultuur, welke moet worden beschermd. Bestaat er echter wel een nationale cultuur? Ik ontken dit. Alle cultuur is internationaal. Het is bezijden de waarheid, wanneer beweerd wordt dat wij onze cultuur, d.i. de som onzer geestelijke goederen, aan ons-zelf, aan aard en arbeid van ons eigen volk

zouden te danken hebben. De wetenschappelijke hoogte, waartoe wij zijn gestegen, is bereikt door het werken van de intellectuelen uit alle landen. Of heeft niet Darwin hier zijn invloed geoefend en Kant en Hegel. Hebben we niet ter schole gegaan bij Nietzsche en geluisterd naar Ibsen? Is het weg te cijferen, dat we hebben gezeten aan de voeten van Tolstoy en dat duizenden nog steeds hun geestelijke horizon verruimen door kennis te nemen van wat de Oosterling Tagore en de Amerikaanse Annie Besant leren?

Zegt het niet veel dat gans de beschaafde wereld in onze dagen een Dante heeft herdacht?

Zijn onze Hugo de Groot met zijn „mare liberum,” zijn „de jure belli ac pacis” en Spinoza met zijn ethica, wereldbeïnvloedende figuren geweest?

Is ook niet de godsdienst internationaal, katholiek in de zuivere zin des woords, ook al zijn de kerken tot nationalisme verengd?

Ik loochen niet dat er zijn zeden en gebruiken, dat er is iets ondefinieerbaars, hetwelk aan volksgroepen eigen is, dat in de historie, in het samenleven onder gelijke geografische, klimatische, historische, politieke invloeden is geworden tot karaktereigenschap. Maar juist dit kan aan een volk niet ontnomen worden, omdat 't zijn onvervreemdbaar eigendom is. Er is iets dat we een *volksziel* kunnen noemen, maar dat is geen *staatsziel* en deze vergissing wordt gewoonlijk gemaakt. Volk en staat is niet hetzelfde. Deze begrippen dekken elkaar niet. Een volk is een aardrijkskundige, natuurlijke eenheid. Een staat is een *politieke* eenheid, die verschillende volken omvat.

Wat nu de volken betreft, zien wij een juist steeds sterker wordende beïnvloeding en groter wordende onderlinge afhankelijkheid en waar verschillende volken in één staatsverband zijn saamgevoegd, treedt de assimilatie met kracht op.

Maar ook, waar we het oog vestigen op de staten, waar we, het spraakgebruik volgend, spreken van het Nederlandse, het Duitse, het Franse volk enz., daar mogen we

niet voorbijzien dat zij elkander behoeven met het oog op algemene culturele belangen en niet minder in economisch opzicht. Geen volk is in staat om op zich zelf te staan. Dan echter is ook de oorlog uit den boze, niet alleen, omdat hij een zee van ellende brengt, maar omdat hij de volken, die elkaar voor hun ontwikkeling nodig hebben, van elkaar verwijdt door het wakker roepen van vijandschap en haat, door 't ontwikkelen van dwaas chauvinisme. De wetenschap, de kunst, de religie kennen geen grenzen meer, de tijd worde voorbereid dat de algemene economische belangen deze grenzen uitwissen, dat worde ingezien dat de belangen der wereldhuishoudkunde moeten worden behartigd.

De behartiging van deze belangen wordt niet bevorderd door militarisme en oorlog. Het tegendeel is waar!

Geen verenging van het gemeenschapsgevoel, maar volle ontplooiing daarvan is nodig, deze wijst heen naar een stralende toekomst van volkerenverbroedering. Is het daarom toch eigenlijk geen zegen, dat over heel de wereld de idee der dienstweigering opkomt bij de volkeren?

Moeten wij, ons plaatsend op zuiver standpunt en dat is: op algemeen menselijk standpunt, het niet toejuichen dat er zijn die niet meer willen meedoen aan oorlogsvoorbereiding en oorlogswerk?

De laatste oorlog is een harde, een vreselijke les geweest.

Zal een nog vreselijker les nodig zijn?

Ik zeg: nog vreselijker, want nu reeds wordt ons profeteerd dat de komende oorlog in monsterachtigheid zijn voorganger zal overtreffen. Onmenselijker, wreder, geraffineerder worden de middelen, waarmede gestreden zal worden. Immers, zo wordt ter vergoelijking door generaal Malcolm op 1 September 1921 in de vergadering van het „Maritime law committee” gezegd, immers „hoe wreder de oorlog is, hoe spoediger zal hij geëindigd zijn!” Bacillen, gifgassen, vloeibaar vuur.... ons hart krimpt inéén wanneer we aan dit alles denken. Wij huiveren, als wij ons

trachten voor te stellen wat de nieuwe oorlog beduidt.... een zwarte afgrond gaat voor ons open.... Een nieuwe wereldoorlog, dat is de ondergang, dat is de zelfmoord der mensheid.

En wanneer de machthebbers dezer wereld, de ware heersers, de geldvorsten voor die oorlog niet terugdeinzen, hem voorbereiden met een cynisme van ijzige kilheid, moeten dan niet, mogen dan niet de volken zelf daaraan een einde maken? Is dat dan *niet* hun recht van zelfhandhaving? En is niet hun heilig goddelijk recht om eindelijk het fiere neen! te spreken? Neen! omdat een nieuwe geest in hen geboren is, de geest van wereldomspannende solidariteit, van over alle grenzen uitgaande broederliefde? Welnu, het is dit neen! dat door de dienstweigeraars gesproken wordt.

En voor deze mensen opent de beschaafde maatschappij de gevangenis!

Wij anti-militairisten, die niet anders kunnen wezen dan wij zijn, stellen de vraag of één weldenkend mens, die zich van het streven der anti-militairisten goed bewust is, dat kan billijken.

Of zal men den anti-militairisten er een verwijt van maken, dat zij door hun propaganda jonge mensen tot slachtoffers maken? Inderdaad gebeurt het, dat ons in dit opzicht gebrek aan verantwoordelijkheid wordt verweten. Ik wens hiertegenover op te merken, dat wij nooit tot dienstweigering dwingen, zoals de staat tot dienstdoen dwingt. Ons leger, ons vredesleger bestaat alléén uit vrijwilligers, die uit eigen vrije keuze met het militarisme breken. Dat zij daarvoor lijden, is niet onze schuld, maar de schuld van hen, die nog niet hebben doorvoeld de grote waarheid van het bekende: „het is den mens niet geoorloofd om tegen zijn conscientie te handelen.”

En het is een verblijdend teken, dat die schuld langzamerhand gevoeld gaat worden als een last en dat er gezocht wordt naar tegemoetkoming aan de gewetensbezwaren der dienstweigeraars, thans ook in ons land. Daarin

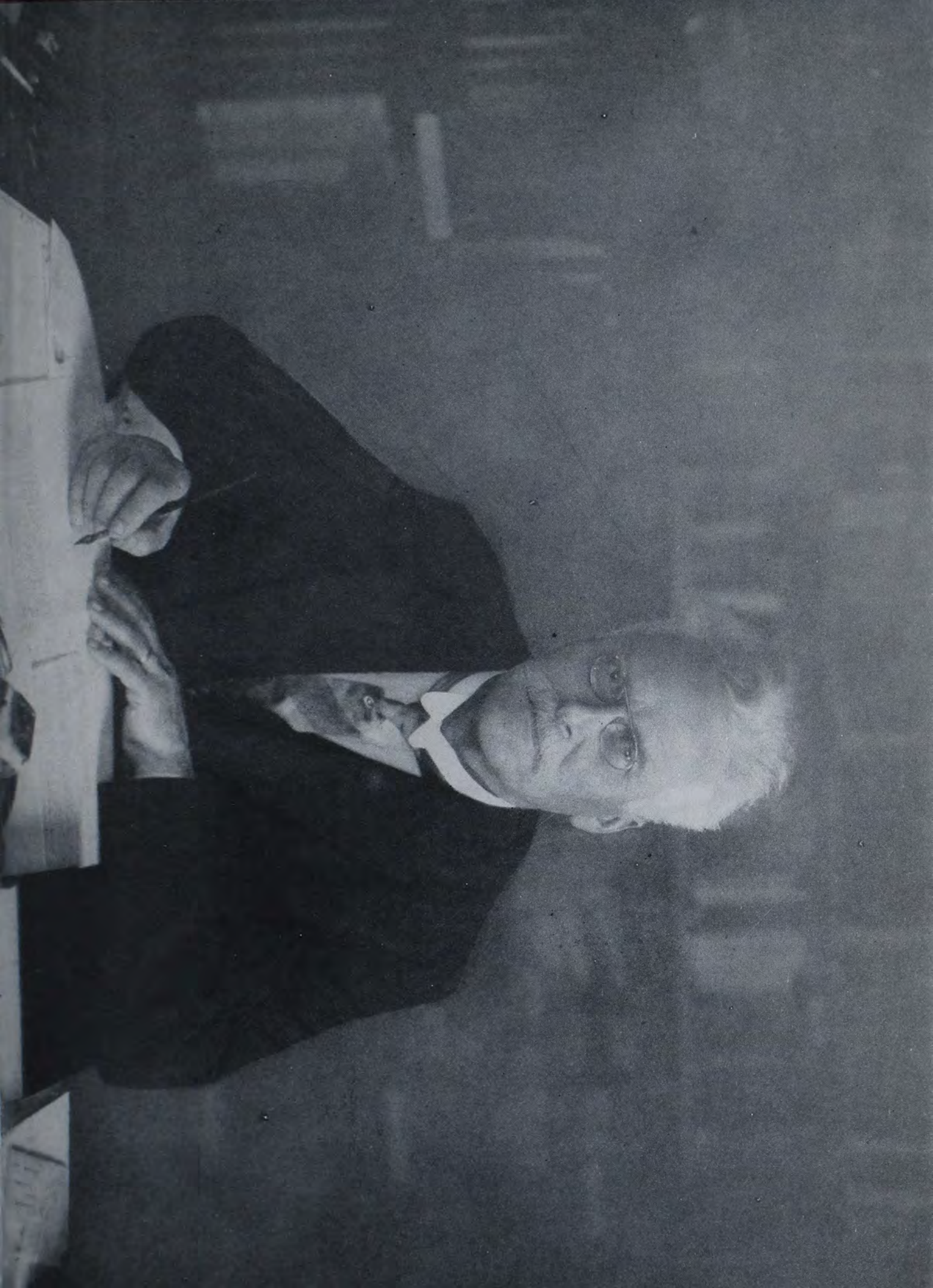
schuilt een erkenning van hun recht.

„En toch beweegt zij zich,” sprak Galileï, omdat hij er van overtuigd was, dat de aarde draaide om de zon, hetwelk in zijn dagen een ongehoorde ketterij was.

Zo zou ik willen zeggen, dat ondanks alles de dienstweigering zal moeten toenemen omdat zij in haar wezen goed is. Nog is het een maatschappelijke ketterij in veler oog.... maar zij zal triomferen omdat zij beoogt het waarachtige heil der mensheid, de realisering van het hoogste verlangen dat opgestegen is in het hart van dichters en profeten en zieners; van hen, die hebben gearbeid aan de geestelijke verheffing der mensheid.

Want de geest, die zich in de dienstweigering manifesteert, is de geest van waarachtige humaniteit. En in de richting van steeds groter humaniteit beweegt zich de wereld, niet krachtens de wetten van de staat, maar krachtens de wet der evolutie.

DE WAPENS NEDER
Maart en April 1922.

AAN DE NEDERLANDSE DOKTOREN.

Reeds enige tijd loop ik rond met een gedachte, welke mij maar niet wil loslaten. Het is de gedachte aan U, mannen en vrouwen van de medische wetenschap, en aan de houding, welke gij aanneemt tegenover het militairisme en de oorlog.

Wanneer ik verslagen lees van congressen en vergaderingen, door u gehouden, dan gebeurt het dikwijls, dat mij uit het gesprokene een geest van grote humaniteit tegemoet komt. Dan voel ik het ideeële van uw werk. Wat is het toch een heerlijke taak voor de dienaren der medische wetenschap om te zoeken naar de middelen, welke het menselijk lijden verzachten, de gezondheid bevorderen en daardoor het levensgeluk verhogen en misschien is het nog veel heerlijker om praktisch als medicus werkzaam te wezen. Ik stel me zo voor, dat er een groot gevoel van dankbaarheid moet opleven in 't gemoed van den geneesheer, als hij ziet, dat hij een mensenleven heeft gered, of dat hij vreselijke pijnen kan stillen of hinderlijke gebreken vermag te herstellen. Juist omdat ik uw werk als zo mooi en betekenisvol beschouw, verbaast het me altoos weer opnieuw dat zo weinigen onder u zich interesseren voor onze strijd tegen het militairisme. Ik ken slechts één medicus, die lid is van een afdeling der I.A.M.V., ik ken een paar die finantieel wel eens steunen en van hun sympathie blijk geven. Van de duizenden anderen bespeuren wij, anti-militairisten, niets, niets, niets! Hoe komt dit toch zo?

Ik mag toch niet aannemen dat het idealistische, wat op de congressen naar voren wordt gebracht, slechts franje is, slechts hol gefraseer! Gij allen zoudt het toch als een grove belediging beschouwen, wanneer ik ook maar één enkel ogenblik zou denken, dat de mooie woorden over de verhevenheid van de medische wetenschap en over het humanitaire van de arbeid van den geneesheer niet anders zouden zijn dan traditionele termen, uit

sleur herhaald en uit sleur toegejuicht, maar overigens zonder betekenis en zin.

Gij allen zoudt verontwaardigd zijn, wanneer ik waagde te veronderstellen dat de uitoefening der praktijk en de beoefening der wetenschap voor u niet *anders* is dan een middel om in uw onderhoud te voorzien en geld te verdienen en dat ge dus evengoed — wat uw ziel betreft — kruidenier had kunnen worden.

Ik weet dat het overgrote deel onder u geen tijd disponibel heeft om zich te bemoeien met veel dat buiten de medische sfeer ligt. Ik verwacht daarom ook niet van u dat gij in 't openbaar optreedt, dat gij uw krachten geeft aan de propaganda tegen het militairisme.

Maar is het teveel van u gevergd, wanneer wij *openlijke* sympathie van u vragen voor onze strijd? Is het teveel gevergd wanneer wij een beroep doen op uw morele en financiële steun? Hebben wij daartoe eigenlijk niet het recht, wanneer wij geloven dat uw werkkring u méér is dan een broodwinning?

Begrijpt u wat het betekenen zou voor onze beweging, wanneer de medici naast ons stonden, wanneer wij ons op hen konden beroepen tegenover al die lauwen en lamelendigen, welke het in onbewogenheid en onaandoenlijkheid aanzien, dat de mensheid (tenminste dat deel dat zich „beschaafd” noemt) zichzelf vernietigt? Ik mag en kan niet veronderstellen, dat gij onbekend zoudt wezen met de ontzettende gevolgen van de oorlog, met de verwoestingen, welke hij aanricht; met het harde feit, dat hij is een krachtig werkzame factor voor de psychische en physische degeneratie.

Staat mij toe dat ik op enkele dingen uwe aandacht vestig. Gij allen werkt mede aan de bestrijding der tuberculose, deze algemeen voorkomende ziekte, waaraan zovele duizenden te gronde gaan. En wat doet de oorlog? Op een onrustbarende wijze bevordert hij de uitbreiding der t.b.c. De statistieken spreken hierover zó duidelijk, dat misverstand is buitengesloten. Maar voelt ge dan niet

hoe een oorlog in één slag uw moeitevolle arbeid van jaren ongedaan maakt?

Ik behoef u niet te wijzen op de funeste invloed van de syphilis; maar is het u bekend hoe deze gluiperige ziekte door de oorlog wordt bevorderd, omdat de oorlog in hoge mate de sexuele uitpattingen in de hand werkt? Ditzelfde is het geval met het gevangenisleven. Hierover schreef Dr. A. L. Vischer uit Bazel een boekje: „Die Stacheldrahtkrankheit, Beiträge zur Psychologie des Kriegsgefangenen”.

Onnodig is het stellig ook om uw aandacht te richten op de uitbreiding van het zenuwlijden.

En nu zal ik maar zwijgen over de morele gevolgen, over de *noodzakelijke* daling van het zedelijk peil in *alle* lagen der bevolking, als de oorlog heerst, — dit ligt wellicht niet direct binnen de grenzen van het terrein van uw arbeid.

Gij zult mij moeten toegeven dat ik zeer sober ben in mijn opsomming van het kwaad, dat de oorlog over de mensheid brengt. Ik wil mij inderdaad ook angstvallig wachten voor overdrijving. Dit éne echter moet ik nog zeggen: als vaste regel geldt voor de doktoren in hun praktijk, dat zij ernaar moeten streven het leven van de patiënt zo lang mogelijk te behouden. Is hiermede het *wezen* van de oorlog niet volslagen in tegenspraak? Komt het er bij de oorlog niet op aan zoveel mogelijk te doden? En dan nog wel op de gruwelijkste wijze! Welnu, als ge deze dingen overdenkt, voelt ge dan niet de noodzakelijkheid om mede te werken aan het onmogelijk maken van de oorlog? Of zult gij de oorlog onder sommige omstandigheden toelaatbaar achten en aanvaarden? Ik denk te goed over u, dan dat ik dat zou kunnen aannemen. Gij zijt mannen die geleerd hebt onafhankelijk te denken en aan u behoef ik toch niet meer duidelijk te maken dat de oorlog alleen nog maar bestaansrecht heeft voor hen, die zich laten bedriegen door leuzen. Gij zijt te verstandig om misleid te worden door hen, die de oorlog ensce-

neren en hem een ideëel doel willen geven. Gij allen weet evengoed als ik, dat de moderne oorlogen commerciële oorlogen zijn, gelijk ook president Wilson erkent!

Daarom doe ik een beroep op u, vertrouwende, dat er onder u zullen zijn, die begrijpen gaan, dat zij niet langer onzijdig mogen blijven, maar moeten medewerken met hen, die de oorlog als een gevaar voor de mensheid beschouwen. Wanneer gij inderdaad het ideeële van uw werk *gevoelt*, zal het hiertoe moeten komen. En ik houd er mij diep van overtuigd dat er zo grote kracht zou uitgaan van de daad der doktoren. Wanneer zij, wier woord, wier voorbeeld zo buitengewoon veel invloed heeft, zich krachtig tegen de oorlog uitspreken, als zij wijzen op de noodzakelijkheid, dat hij van de aarde moet verdwijnen terwille van het menselijk ras, van diens bloei, diens behoud, dan zal dit wezen van een propagandistische waarde, welke wij niet hoog genoeg kunnen aanslaan.

Wij leven in een hoogst ernstig tijdsgewricht. Terwijl de wonden, in de vorige oorlog geslagen, nog niet zijn geheeld, worden de toebereidselen voor de komende oorlog gemaakt. Wij huiveren bij de gedachte, hoe vreselijk die oorlog zal zijn, want wij weten dat sedert 1918 de wetenschap — de chemische vooral, maar ook de medische; denk aan het feit, dat overwogen wordt in de oorlog typhus-, pest- en cholerabacillen over de vijandelijke steden te strooien! Waarom ook niet? De konsekwentie der oorlogvoering vereist de aanvaarding van *alle* middelen — weer nieuwe vorderingen heeft gemaakt.

Die oorlog moet voorkomen worden.

Daartoe kunt gij krachtig medewerken. Laat gij. doktoren, ook uw stem horen in het koor van hen, die zich verzetten tegen het voortwoekerend militairisme, tegen alle oorlogsvoorbereiding en oorlogvoering. Geeft gij ons uw morele, uw financiële steun. Durft gij op uw vergaderingen en congressen stelling te nemen tegen de oorlog, hem absoluut te verwerpen.

Zou het geen schande zijn wanneer gij, juist gij, vertegenwoordigers van de schone medische wetenschap, juist gij, die zegt de heerlijke taak te hebben om de mensheid gezonder, krachtiger te maken naar lichaam en geest.... zou het geen schande zijn, wanneer gij niet alles deedt, wat in uw vermogen is om de dreigende wereldramp te voorkomen? Zoudt gij dan niet feitelijk u zelf in het aanzicht slaan?

DE WAPENS NEDER
April 1923.

VOOR DE EERSTE MEI.

De zon schijnt in mijn werkkamer. Ik zie naar buiten. De heesters in mijn tuin zijn reeds groen en ik kan bemerken, dat de knoppen der bomen zwellen. Het voorjaar kondigt zich aan. De meimaand is in aantocht. De voorboden zijn er om aan te melden, dat hij komt, de machtige levenswekker, die geur en kleur zal te voorschijn toveren. In de wondervolle natuur zal de mens weer aanschouwen het machtig mysterie van de groei. Uit de schijndood zal het leven in volle schoonheid herrijzen. En 't zal wezen als een jonge Hercules, groot en sterk, en in zijn oog zijn de blijde glansen van de triomfator.

Daar is iets heerlijks in 't voorjaar. Ik geloof dat ik het heel ellendig zou vinden in deze tijd van het jaar te sterven. Ik hoop in 't najaar dood te gaan. Dan zijn de luchten grauw en er is geen licht en geen blijdschap in de natuur, dan is 't huiverig en kil en vol van vochtige koude, dan vergelen de bladen en ze worden vertreden tot vieze brij, dan zwijgen de vogelen, maar nu.... nu is 't al levenslust om mij heen. Nu is er gisting in boom en plant en de levenssappen dwingen tot vorming van blad en knop en bloem. Nu voelt het dier die machtige drang om te paren en nieuw leven te scheppen. Geheimzinnige instincten ontwaken en de dieren tooien zich op hun schoonst en er wordt gepronkt en gecoquetteerd door 't mannetje om 't vrouwtje voor zich te winnen en het bos weergalmt van de bronstige roep der dieren en de wijfjes worden gedreven tot bouw van nest en leger, waarin zij straks de moederweelde zullen smaken. Neen, nu niet sterven! Nu mee gevoelen het bruisende leven, nu óók kennen de weelde van het „zijn”, nu ook kennen de felle slag van het machtige hart, dat in het universum klopt, het hart van het eeuwige scheppende Leven zelf.

* * *

Zó voel ik het voorjaar aan. Daarom verheug ik mij er

in dat tot de dag, de feestdag der arbeiders is gekozen de eerste dag van Mei. Dat heeft zulk een heerlijke symbolische betekenis. Immers op deze dag wordt ook getuigd van nieuw leven dat ontwaakt is in het hart des volks, van nieuw leven, dat vol is van rijke beloften voor de toekomst. Daarom is mij de Meiviering zo lief en zelden ga ik met zoveel opgewektheid ter vergadering, dan wanneer ik mij daarvoor op weg begeef. Daarom mag ook in „De Wapens Neder” een Mei-artikel niet ontbreken. Hoe zou het mogelijk zijn? Beduidt de strijd tegen het militarisme niet een uiting van dat nieuwe leven, dat geboren is en groeien wil? Komt daarin niet naar voren de geest, welke breken wil met het oude, dat niet meer kan voldoen aan de mens, omdat nieuwe inzichten zijn deel zijn geworden, omdat een hogere moraal in hem is gegroeid, omdat reiner idealen zijn gaan schitteren voor zijn ogen?

En wij willen allen, die op de eerste dag van Mei zich verzamelen als ten wapenschouw, het toeroepen met heldere, klare stem: Vergeet de strijd tegen het militarisme niet. Of sterker nog, wij aarzelen niet te zeggen: mannen en vrouwen, jonge arbeiders en arbeidsters vooral, maar ook gij ouden van dagen die nog jonge harten hebt, gij allen die uw Meifeest viert, denkt er aan dat gij een schandelijk verzuim pleegt op deze dag, wanneer niet getuigd wordt tegen het militarisme, wanneer niet uw vloek wordt vernomen tegen dat machtig stuk barbarisme, dat nog steeds leeft in onze maatschappij als een bespotting der beschaving. Waarom? Waarom is uw Meidag een verloren dag wanneer dit niet gebeurt?

Omdat het militarisme de grootste macht is, welke tegenover u staat.

Omdat het militarisme een slagboom is op de weg, die gij moet opgaan om te komen tot dragelijker, menswaardiger bestaan.

Omdat het militarisme een belemmering is voor de groei der beschaving.

Omdat.... ik zou heel lang kunnen voortgaan op deze

wijze. Want het zonden-register van het militairisme is groot, buitengewoon groot. Maar waartoe meer?

Laten wij ons oordeel over het militairisme aldus samenvatten: het militairisme is in zijn wezen en in zijn bedoeling zó gemeen, zó mensonterend, dat wij het nooit genoeg kunnen haten, dat wij nooit scherp genoeg onze afkeer daartegen kunnen uiten.

En wij zouden, samengekomen om onze Meidag te vieren, het militairisme onbestreden laten? Neen, vrienden, die mogelijkheid bestaat niet.

Er bestaat nog een bijzondere reden waarom wij thans, krachtiger dan ooit, aandringen op hardnekkige, onverzoenlijke strijd tegen het militairisme. Wij leven in een hoogst ernstig en gevaarlijk tijdperk. De regeringen, d.w.z. de regerende klassen of nog beter gezegd: de machtige kapitalistische groepen, welke de staat en het economisch leven beheersen, de Loucheurs en de Stinnessen en de Krupps en de Colijns, enz. drijven naar versterking der legers, naar opvoering van 't militairisme. Hieruit komt voort een onderling wantrouwen der volken, een wassen van het nationalisme en daarin schuilt een groot gevaar n.l. dat evenals in 1914 de volksmassa's zich weer in de dood zullen laten voeren voor de belangen der kapitalisten, welke elkaar de mijnen en de spoorwegen en de oliebronnen betwisten.

En wat dit betekent, daaraan kunnen wij slechts met huivering denken.

Wanneer wij ons rustig bezinnen en kalm de dingen bezien, dan wordt het ons vaak bang te moede en dan zijn er ogenblikken van vertwijfeling. Dan slaan wij de handen ineen en roepen uit: zal het volk dan eeuwig dom blijven, zal het zich altijd maar weer opnieuw laten bedriegen en bedonderen? Immers: het volk, d.w.z. de werkende productieve massa, heeft nooit enig belang bij het militairisme, het heeft daarvan alleen maar de zware lasten en de ellende te dragen, toch.... toch duldt het dit militairisme. Toch gaat het naar de kazernes om zich

daar te laten omvormen, misvormen tot soldaat. Toch laat het zich africhten, dressereren voor het vuile moordwerk, dat het eens zal moeten uitvoeren ten bate van de kapitalisten.

Maar wij willen niet vertwijfelen. En zeer zeker op die heerlijke dag van Mei, op de dag des levens, willen wij ons opnieuw doordringen van de grote waarheid, dat er groei is, een eeuwig worden, overal. En waar groei is, daar is ook het afwerpen van het verouderde en dode en niet meer bruikbare. Zo zal ook het militairisme eens afgeworpen worden als waardeloos. Want de leugens, welke nu nog voor velen dit satanische stelsel handhaven en verdedigen, zullen als leugens steeds meer worden doorzien. En daartoe moeten wij meewerken met alle kracht. En is er één dag beter geschikt hiervoor dan de dag van Mei?

Ik heb meer dan 25 keer de Meidag meegevierd en ik heb me zo dikwijls verkwikt aan de enthousiaste stemming, die er op de bijeenkomsten kon wezen. Daar is ontvankelijkheid op deze dag bij de vergaderden. Maar dan moet er ook voor gezorgd worden, dat van die ontvankelijkheid wordt geprofiteerd voor de anti-militairistische propaganda.

* * *

Kameraden, gij, die uw Meifeest vieren gaat, verzuimt niet uw groten vijand te bekampen.

Ik sprak zoeven van een „gevaarlijk tijdperk” waarin wij leven.

Vergeet dit niet, nooit, geen ogenblik.

Nieuwe oorlogen worden voorbereid. En zij zullen verschrikkelijk zijn. Mij lust het niet om thans daarbij uitvoerig stil te staan. Daarnaast zien wij het opkomend wereldfascisme. Vraagt u zelf af, wat gij daartegen moet doen. En als gij een antwoord op die vraag zoekt, richt dan uw blik naar het Roergebied en sla gade de worsteling tussen de geestelijke kracht, welke zich openbaart in staking, lijdelijk verzet, sabotage. En nu gaat 't er niet om of de

Duitse arbeiders deze houding allen aannemen uit zuivere motieven en met volkomen bewustheid, of ze hierbij werktuigen zijn der regering in Berlijn of niet.

Neen, waar het op aankomt, dat is, dat hier twee geheel verschillende machten met elkaar worstelen. De macht van het verleden en de macht der toekomst. De oude wapenen der barbaren en de nieuwe wapenen der groeiende beschaving!

* * *

De tijden zijn ernstig. Wij kunnen de vraag niet ontlopen, hoe wij daartegenover staan, moeten staan! En als wij de moed bezitten om op onze Mei-bijeenkomsten het uit te zeggen, dat wij willen wezen de brengers ener nieuwe cultuur, dat wij willen inluiden de toekomst ener hogere beschaving, dat wij willen wezen de strijders voor broederschap en gerechtigheid, dan mogen wij wel bedenken, dat de consequentie daarvan is, dat wij onze oude leuze „geen man en geen cent voor het militarisme” krachtiger dan ooit aanheffen niet alleen, maar dat wij er voor werken, dat het niet blijve bij de leuze, maar komen tot de daad, de heerlijke bevrijdende daad der weigering. Indien dit gebeurt, dan zal de Meiviering een zegen worden, onuitsprekelijk groot. Dan zal in de tijden, die komen iets merkbaar wezen van die Meiviering in het werken en streven van hen, welke de zegen hebben ervaren als groei van hun geloof in de toekomst, als stijging van hun geestdrift, als verdieping van hun inzichten.

DE WAPENS NEDER, Mei 1923.

ANARCHISTISCHE STRIJDWIJZEN.

Tot mij kwam het verzoek om over het hierboven aangegeven onderwerp een kleine verhandeling te schrijven. Daar zit ik eigenlijk wat mee verlegen. Wat is de bedoeling? Moet ik iets vertellen over de verschillende wijzen, waarop de anarchisten strijden, of moet ik het hebben over de manier, of de manieren, waarop gestreden dient te worden, in het belang van de doordringing van de geest van het anarchisme en van de benadering en verwezenlijking der anarchie? En moet ik een karakteristiek van die manieren geven?

Waar ik er zó voorsta, voel ik me geheel verantwoord, wanneer ik iets ga zeggen in dit artikeltje over mijne opvatting aangaande de anarchistische propaganda.

Het wezen van het anarchisme bepaalt m.i. geheel de aard dezer propaganda. Het anarchisme beoogt de vrijmaking van de individu; het anarchisme is de leer, welke in vrijheid de voorwaarde ziet voor de hoogste ontwikkeling en voor het grootst denkbare geluk tevens, van de maatschappij en die haar vormen.

Wanneer wij dit in het oog houden, wordt het ons onmiddellijk duidelijk, dat er een principieel verschil is tussen alle vooruitstrevende en zogenaamd revolutionaire propaganda en de specifiek-anarchistische.

En dit verschil is hierin gelegen, dat de zuiver-anarchistische propaganda nooit machtsverovering kan beogen en partijvorming met de daaraan verbonden ledenwerving; zij beoogt alleen de geestelijke revolutionering der mensen en grijpt daartoe elke gelegenheid aan; zij laat zich niet door schijnsucces verblinden en verleiden tot tegen haar principe indruisende taktiek.

De anarchistische strijdwijze draagt een overwegend negatief karakter, want de anarchistische strijder is er zich allereerst van bewust, dat hij slopers- en vernielerswerk te verrichten heeft. Hij weet, dat hij steeds zich verzetten moet tegen alles, wat naar zijn overtuiging een belem-

mering is voor de vrijwording der mensen; hij is daarom de verklaarde vijand van elk dogma op wijsgerig, religieus, maatschappelijk gebied; niets is hem heilig boven waarheid en persoonlijkheid, en hij wil de vrijheid dezer persoonlijkheid slechts vrijwillig beperken door de eerbied voor de vrijheid van anderen.

Het werkterrein van de anarchist is dus in de eerste plaats het terrein van het geestelijk leven. Wel is hij er zich van bewust, dat hij niet uit 't oog mag verliezen, dat de economische verhoudingen een machtige invloed oefenen en zal hij daarom ook pogen deze economische verhoudingen te wijzigen, maar hoofdzaak blijft voor hem de geestelijke vrijmaking van de mens te bevorderen en daarom zal hij ieder geestelijk gezag bekampen, onverschillig of dit gezag belichaamd is in een heilig verklaard boek, in een organisatie of in een persoon.

Volkomen logisch sluit zich daarbij aan de bestrijding van het uiterlijk gezag, gelijk we dit kennen in zijn moderne vorm als staatsgezag. En waar wij zien, dat de staat de tendenz heeft om steeds meer het leven in al zijn uitingen te beheersen en te reglementeren en de mens tot „burger” te kleineren, daar is het vanzelfsprekend, dat de anarchistische strijdwijze met zich medebrengt een voortdurend ondermijnen van de bij de „kudde” nog altijd aanwezige eerbied voor het gezag en van het aan haar eigen geloof in de staat als alregelaar.

Die eerbied moet gebroken, dat geloof uitgeroeid worden en daartegenover gepredikt de eerbied voor eigen persoonlijkheid en vertrouwen op eigen initiatief, op zèlfdoen.

De grootste vijand van deze maatschappij is de zich bewustwordende mens. Daarom is ieder overtuigd anarchist door zijn leven reeds een strijder, waar hij lacht om de conventies, om het fatsoen, om heel de burgerlijke moraal, welke in wezen heersersmoraal is, waar hij de wetten negeert (denk aan de dienstweigeraars) als deze hem het hoogste wat hij heeft, n.l. zijn persoonlijkheid, schaden.

ZAKKALENDER VOOR 1924 Uitg. S.A.V.

DE DRIE FASEN IN HET LEVEN VAN DE MENS, DIE „MENS” WIL WORDEN.

De gedachte van de drie fasen heb ik ontleend aan den wijsgeer Nietzsche, van wien zijn bewonderaar Frits Heinemans zegt, dat in hem (d.i. in Nietzsche) zich in duizendvoudige breking aankondigt het morgenrood van de nieuwe dag.

Het optreden van dezen Duitsen wijsgeer heeft grote beïroering gewekt, ook om de wijze, waarop hij zich tot de wereld richtte, met de nieuwe boodschap: „ziet, ik leer u de Bovenmens”. Hij deed het met hartstocht, met felheid en niets en niemand ontziende, liet hij zijn mokerslagen neerkomen op al wat in zijn ogen verouderd, voos en hol was. Daarom moest het deel van Nietzsche wel zijn aan de éne zijde: tegenstand, bittere, laaiende vijandschap (vooral bij hen, wier heilige huisjes werden ingetrapt) en aan de andere zijde: diepe verering en extatische bewondering zowel om wat hij leerde als om de nieuwe, poëtische en originele wijze, waarop hij dit deed.

Ongetwijfeld echter zal de Nietzscheaanse boodschap allen, die belangstellen in de mens en zijn groei, dwingen tot denken, tot nadenken en dóórdenken over de vraag of de oude geestelijke waarden kunnen blijven voldoen; of, met andere woorden gezegd, de mens van heden, die zoekt naar een hem volkomen bevredigende levensbeschouwing en levenshouding, aan die waarden nog iets heeft.

Wat heeft Nietzsche gedreven om de wereld op te schrikken? Wat is er in hem gebeurd, welk drama heeft zich in hem afgespeeld, in hem, die toch christelijk-gelovig werd opgevoed? Want het zal bij enig nadenken wel voor ieder duidelijk zijn, dat aan zulk een optreden een innerlijk proces moet voorafgegaan zijn.

Welnu, hij zelf geeft hierop antwoord in de eerste rede, welke hij in zijn wereldberoemde boek „Aldus sprak Zarathustra” aan zijn held in de mond legt:

„Drie veranderingen noem ik des geestes: hoe de geest

tot een kameel wordt, en tot een leeuw de kameel en tot een kind ten laatste de leeuw”.

In dit éne zinnetje is samengevat de ganse ontwikkelingsgeschiedenis van den filosoof, van den trotsen waarheidszoeker, van den groten levenskunstenaar, wien het voor en boven alles te doen was om de sterke persoonlijkheid. Maar in ditzelfde zinnetje is tevens uitgezegd, wat er moet gebeuren met elk mens, die komen wil tot waarachtige zelfstandigheid, die leven wil met bewustheid en intensiteit.

Ongetwijfeld zijn er, welke dit niet gevoelen. En hun aantal is legio. Immers, dat zijn allen, die over het kameel-zijn niet heenkomen, omdat 't hun ontbreekt aan levensdrift, omdat zij niet voelen het heftig begeren naar eigen leven, als iets waaraan zij geen weerstand kunnen bieden. Heel dikwijls is dit het gevolg van een opvoeding, welke niet veel anders is geweest dan het beteugelen van alle drang naar individualiteit. Daarom blijven zij hun ganse leven lang, wat wij allen beginnen te zijn: lastdier. Want hieraan kan geen sterveling ontkomen.

Het beeld van de kameel is door Nietzsche prachtig gevonden. De kameel is het type van een lastdier. Het legt zich neer op de grond om zich te laten beladen. Wanneer de vracht op het beest is neergelegd en vastgesjord, staat het op en begint zijn gestadige, langzame tocht door de barre, zondoorgloeide woestijn, langs wegen van karavanen, reeds eeuwen lang betreden.

En hoe gaat 't met de mens? Begint hij niet als kameel? Buigt hij zich als kind niet gewillig neer om zich geestelijk te laten belasten en beladen? Krijgt hij voor de lange tocht, welke hij door het leven zal ondernemen niet een levensbeschouwing mede, welke hem wordt opgelegd, buiten zijn wil om, door ouders en opvoeders? Een eigenaardigheid van het kind is, dat het eerbied voor en geloof in de oudere mensen heeft, omdat het oud-zijn met wijs-zijn gelijkstelt vooral ten opzichte van ouders en opvoeders. Ziet niet het jonge kind, dat pas op school is

en voor het eerst met meester of juffrouw in aanraking komt, tegen deze mensen op als onfeilbare orakels, die de wijsheid in pacht hebben en wier uitspraken onvoorwaardelijk worden aanvaard? Daarom is er bij het kind de neiging om zelfs het meest absurde en onlogische als waar te accepteren. Ja, het schijnt zelfs dat wat het zwaarst is te dragen, bij voorkeur wordt opgenomen, want de jonge geest voelt zich sterk en is torsensgrage. „Wat is zwaar?” zo vraagt de torsensgrage geest, en hij knielt neder, de kameel gelijk, en wil goed beladen zijn. „Wat is het zwaarst, gij helden?” zo vraagt de torsensgrage geest, opdat ik het op mij neme, en 'k over mijn sterkte verheugd worde.”

Zo krijgt de jonge geest een dikwijls zware levensbeschouwing te dragen. Zwaar b.v., omdat zij hem oplegt te vechten tegen het natuurlijke en dwingt moeilijke plichten te aanvaarden. Wij hebben slechts te denken aan de nog altijd gangbare „christelijke” opvatting, welke een strenge scheidslijn trekt tussen het natuurlijke en het geestelijke en daarbij het eerste als minderwaardig qualificeert. Maar niet minder dwaas is deze levensbeschouwing vaak, omdat zij predikt een huiveringwekkend geloof vol strafbedreiging, waardoor in de geest wordt gebracht de vrees, de vrees voor straf hier en in 't hiernamaals.

In de regel wordt hierover niet diep nagedacht. Maar als wij 't doen, als wij eens ernstig ons rekenschap gaan afleggen van de herkomst van onze opvattingen op moreel gebied, van al onze voorstellingen en meningen op het terrein der religie, dan wordt het ons spoedig duidelijk, dat wij alles, wat wij als geestelijk bezit hebben, wat wij onze levensbeschouwing noemen, niet hebben verworven, maar meegekregen, d.w.z. niet eigen zoeken, niet eigen waarnemen is de bron, waaruit wij hebben geput. Het is ons meegegeven, het is ons opgelegd.

En met dit opgelegde, met deze last gaat de mens de wereld in, zó als een kameel de woestijn intrekt met alles, wat men hem op de rug heeft gebonden. En hij

stapt voort kalm, rustig, van wege het gewicht, dat hem drukt. Zo gaat door het leven de mens, torsend het niet-eigene. Zijn geest is niet vrij, deze wordt gedrukt en belemmerd in zijn ontplooiing.

Wij denken allereerst aan het zedelijk leven. Daar wordt onderscheid gemaakt tussen het geoorloofde en het niet-geoorloofde d.i. tussen goed en kwaad. Daar wordt voorgescreven welke de verhouding moet zijn tussen mens en mens. Daar wordt bepaald hoe men heeft te staan tegenover zichzelf als natuurlijk, vleeselijk wezen met al de neigingen, de vurige driften, welke als duistere, onbedwingbare krachten in het lichaam werken.

Van dit alles weet het kind niets; het mist 't vermogen om over deze dingen te oordelen. Het leeft in zijn eigen kleine wereld, is absoluut egocentrisch. Het vindt alles goed, wat hem behagelijk is. Al die onderscheidingen tussen goed en kwaad worden hem opgelegd. Een bepaalde levenshouding wordt hem voorgeschreven. En deze levenshouding — hoe kan 't anders, waar de ganse maatschappij in haar wezen burgerlijk is? — is in de eerste plaats het hechten aan de materiële waarden.

Prent men 't kind niet in, dat 't z'n best moet doen op school, dat 't zich moet bekwamen in een vak om....neen, niet om de vreugde, welke kennis en bekwaamheid schenken, niet om de mogelijkheid daardoor de mensheid te kunnen dienen, maar om zich een zo voordelig mogelijke positie te veroveren? Suggereert men het kind niet, dat geld verdienen de hoofdzaak is? En daarbij natuurlijk toch: eerbied voor het goed van anderen. Want — Mozes heeft 't reeds geleerd! — gij zult niet stelen. Daarnaast wordt slimheid en sluwheid en handigheid in de handel echter geprezen en uitbuiting der werkers met quasi geleerdheid goedgepraat. Tegelijkertijd leert het kind op school, dat, wanneer een staat zich hele landen toe-eigent, men niet mag spreken van „stelen”, maar het beter klinkende „annexeren” moet gebruiken, waarmede

dan iets wordt aangeduid, wat strekt tot glorie van een natie!

Het kind wordt voorgehouden, dat 't een ander geen leed mag veroorzaken, vooral niet hem het leven benemen. Gij zult niet doden! En daarnaast prent men hetzelfde kind in, dat 't zich in 't doden moet leren bekwamen, opdat, wanneer de staat het eist, het er op uit zal trekken om in zo groot mogelijken getale medemenssen te vernietigen.

En deze innerlijke absoluut tegenstrijdige opvattingen laat het kind — omdat het nog niet kritisch is — zich opleggen als een duldzame kameel.

Er is nog veel meer. Het wordt volgestopt met voorschriften, waaraan het zich moet onderwerpen. Het wordt gesuggereerd te vereren al wat naar de schijn groot en voornaam en machtig is. Het wordt geleerd respect te hebben voor den held. Wie is die held? De onbenullige boekjes over vaderlandse geschiedenis geven 't antwoord. Zo wordt een vals nationalisme opgelegd.

Men praat 't kind dan ook voor dat 't gehoorzaam, beleefd, als 't moet, onderdanig heeft te zijn. Want — en dan komt 't ware, allesbedervende motief om de hoek gluren — daar kom je 't verste mee! Zo wordt als iets goeds aanvaard het kruipen om er boven op te komen, de gedweeheid, de geveinsdheid. In 't kort: aan 't kind wordt de slavenmoraal geleerd. En het sleept die moraal mede, zonder te beseffen hoe diep vernederend zij is.

En hoe staat 't met de godsdienst?

Waar wij zien in deze wereld, hoe de godsdienst zich aanpast bij de ganse burgerlijke levensopvatting, is het niet te verwonderen, dat aan een kind ook de zonderlingste en onderling meest-tegenstrijdige meningen worden gesuggereerd. Het gaat geloven in een mysterieus wezen, een God, die goed is als een vader, die alles kan vergeven, maar óók harder dan de hardste rechter, want straffend met eeuwige straf; die alvermogend is en toch blijkbaar niet bij machte om veel gruwelijks te verhinderen. Maar het

ergste is: het leert geloven in een God, wiens zedelijke eisen merkwaardig veel gelijken op die der burgerlijke moraal en wiens voornaamste wilsverkondiger Paulus schijnt te wezen, wanneer deze (Rom. XIII) beweert, dat de overheid Gods dienaressen is.

Niet genoeg is het zelfs den kinderen een straffenden God aan te praten en hen daarmee te beangstigen. Hun wordt ook geleerd, dat er boze geesten, duivelen zijn en daar valt niet mee te spotten. Schrijft niet de Roomse katechismus voor het bisdom Haarlem in vraag 62: „die duivelen haten en benijden ons; zij willen ons naar ziel en lichaam kwaad doen en ons in eeuwig verderf storten.”

En dit alles wordt het kind opgelegd door mensen, tot wie men hun geleerd heeft op te zien, door priesters, die immers „de macht bezitten om de H. mis op te dragen, de zonden te vergeven, onderscheidene andere sacramenten der kerk te bedienen, Gods Woord te verkondigen en de zegen over personen en zaken uit te spreken”. (F. Hendrichs. S.J.) Daarom aanvaardt het kind gelovig al deze onzin.

En zó wordt de vrees een der machtigste gevoelens in het leven, een eindeloze kweeling, waardoor het gedreven wordt zich over te geven aan hen, die zeggen de verlossing, de redding te kunnen brengen.

O! die vrees voor het dreigend-onbekende, die angst voor onzichtbare, geduchte machten, die tot zelfs nà en in de dood met hun afschuwelijke foltering en de arme mensen vervolgen. En het tragische is, dat deze vrees gewoonlijk nooit geheel verdwijnt. Is 't niet een treffend verschijnsel, dat bij het ouder worden zeer velen weer terugvallen tot hetgeen hun als kind is ingeprent? Het kòn eens waar zijn! De geestkracht wordt zwakker, het denkvermogen minder; dáárom kan wat niet volkomen is uitgeroeid, afgeworpen, maar in het onderbewustzijn is blijven voortsluimeren, weer opstijgen en zich doen gelden.

En wij zien, dat zij, die nooit de moed hebben bezeten om te leven, bang zijn om te sterven.

Het is een zielig beeld, dat de mensenwereld bij diepere beschouwing ons te zien geeft!

Daar gaan ze in lange processie, de duizenden, de millioenen, makend hun tocht door de tijd. Daar gaan ze, belast en beladen, gebogen de ruggen onder de dwaze geestelijke ballast; o, soms voelen zij wel even een heimwee naar vrijheid en zij luisteren naar het kreunen hunner ziel, die roept om eigen leven, die hijgt naar lucht en licht en ruimte, die schreit om verlossing uit knellende banden en even ook vlaagt daarin op de wil om de kwelend-drukkende last af te schudden... maar dan staat daar weer voor hen de waarschuwende priester en diens stem is lokkend en bekorend, als hij spreekt van onderwerping en berusting, maar angstaanjagend, wanneer zij met sombere dreiging gewaagt van straffen voor hen, die 't wagen te twijfelen aan wat een kerk of een oud gewijd boek leert. En: zij durven niet!

En zij gaan weer verder, dragend hun last. Arme kameelmensen!

Indien er echter onder die kameelmensen zijn in wie de echte levensdrift is ontwaakt en daarmee een niet te onderdrukken verlangen naar vrijheid en een onvernietigbare drang om vóór alles te luisteren naar de stem der Rede, dan houden zij 't niet uit.

En de tweede fase is voor hen aangebroken: in hen staat op de leeuw.

De leeuw is de vernietiger; hij is de geweldenaar, die alles neerslaat. Als Nietzsche dit beeld van den leeuw gebruikt dan doet hij het, omdat hij bij ervaring heeft geweten, dat er kracht nodig is om het overgeleverde, het traditionele, het van-de-jeugd-af-aanvaarde af te schudden, dat er moed nodig is om lang vereerde afgoden te verbrijzelen. Zou het niet daarom zijn, dat hij zijn Zarathustra tien jaren lang in de eenzaamheid laat vertoeven, ver van de mensen, alleen vergezelschap door zijn adelaar en zijn slang, welke beide dieren de symbolen zijn van zijn trots en van zijn redelijkheid?

Een oude legende verhaalt, dat Jezus, vóór hij optrad om zijn boodschap aan de mensen te brengen, 40 dagen en 40 nachten doorbracht in de woestijn, waar hij weerstand bood aan vele verzoeken des duivels. Daarna voelt hij zich bekwaam om zijn zending te vervullen. Dan weet hij — nieuw mens geworden — wat hij wil.

Zarathustra heeft een langere strijd nodig gehad.

De leeuw had veel te vernietigen. Al wat voos en hol en onwaarachtig was, moest overwonnen.

Krishnamurti zegt: indien gij de waarheid wilt ontdekken, moet ge u tijdelijk uit de wereld terugtrekken.

Dit is volkomen waar.

Als Jezus, als Zarathustra, moeten we kennen de uren der eenzaamheid, die immers ook de uren van eerlijkheid zijn.

Dit betekent niet, dat we de wereld zullen verlaten om ons op te sluiten in een kloostercel of ons te verbergen in een kluizenaarshut. Wij kunnen die grote uren doorleven op allerlei — soms onverwachte — tijden en op allerlei plaatsen. Het kan zelfs gebeuren, dat wij de grote eenzaamheid doorleven, terwijl we zijn midden in de wereld, in het rumoer der mensen, onder de grootste drukte. Het zijn de uren, waarin we ons voelen los worden van de wereld, waarin wij alles om ons heen vergeten en waarin we alleen zijn met onszelf. Het zijn de uren, waarvoor de zwakken en de laffen vrezen. Daarom ontlopen ze deze uren. Zij vrezen met zich zelf alleen te zijn — zij willen niet aan zich zelf ontdekt worden — zij durven de waarheid niet aan en willen liever de mooie en aangename leugens behouden, zij willen de wereld der sprookjes niet verlaten om de wereld der werkelijkheid te betreden.

Terecht evenwel zegt de zoeven genoemde Krishnamurti eveneens: gij moet alles wegrukken om te vinden, elk ding betwifelen om te ontdekken.

Dit is alleen mogelijk als men leeuw wordt d.i. wanneer men beschikt over geestkracht en moed en hierbij

bedenken wij, dat de hoogste moed bestaat in: alles niet-gecamoufleerd willen zien en aanvaarden.

De niet-sterke, de niet-moedige wordt bang in de eenzaamheid, wanneer hij zichzelf en de dingen om zich heen ziet zó als ze zijn, wanneer hij gaat doorschouwen de leugen, waarin hij verstrikt is en... hij keert tot het kameel-zijn terug.

Hij is zo gewend den leider te volgen, dat hij niet meer alleen dūft te gaan en zelfs de opgelegde last is hem lief geworden.

Maar de dappere wordt in de eenzaamheid tot een afwerper van de opgelegde levensbeschouwing. Hij tast alles aan, hij onderzoekt alles, hij gooit alles omver, hij vernielt de afgodsbeelden, waarvoor men hem geleerd heeft te knielen en te vrezen.

Er is niets, dat hij, leeuw geworden, niet durft aanraken. Hij wordt de absolute ontkenner.

Er is geen leerstelling meer, die hem zou binden — er is geen priester meer, voor weins dreiging hij vreest — er is geen kerk meer, welke hem in haar macht heeft. Geen God en geen meester!

Het „gij zult” heeft voor hem afgedaan. Hij is vrij; uitgestegen boven waan en leugen en dwang. Hij heeft alle boeien verbroken, alle ketenen afgeschud. En fier en zelfbewust, in zich wetend een geweldige vitaliteit, vervangt hij het oude slaafse „gij zult” door het trotse „ik wil”.

Zedelijke plichten in de zin van voorschriften en bevelen door anderen gegeven bestaan niet meer voor hem. Voor hem is er maar één plicht en deze wordt hem voorgeschreven van binnen uit en legt hem op te léven. Zó heeft 't ook de wijsgeer Kant gevoeld, toen hij schreef: men komt van heteronomie tot autonomie d.i. van wetgeving door anderen, tot wetgeving door zichzelf.

Maar....

Tot die autonomie komt niet de leeuw. Die is slechts de vernieler. Als zodanig echter doet hij voortreffelijk werk. Hij maakt de baan vrij.

Wanneer de mens het autoritaire „gij zult” vervangt door het kloeke „ik wil”, dan ligt daarin opgesloten, dat hij moet weten, wàt hij wil, m.a.w. dat hij een nieuwe, een eigen levensbeschouwing moet veroveren.

Hiervoor moet aanbreken de derde fase in het groeiproces van de geest. Tot een kind moet worden ten laatste de leeuw.

De leeuw kan wel neen-zeggen tot de plicht maar tot het brengen van nieuwe levenswaarden is hij niet in staat, daarvoor is nodig de derde verandering: het worden tot kind.

Wij hebben hierbij niet te denken aan het kind als onbeholpen wezentje, dat moet worden opgevoed. Het kind is hier het symbool van het opnieuw, onbevooroordeeld beginnen: Het kind betekent hier het onbevangen schepsel, aan hetwelk nog niets is opgelegd en dat dus volkomen vrij staat tegenover het leven en alles ziet door eigen ogen en niet door de gekleurde brilleglazen, die men 't op de neus heeft gezet.

Zulk een kind bouwt zich zijn eigen wereld op. Het oordeelt zelf naar de maatstaf van eigen diepe gevoelens en eigen zuivere redelijkheid.

En wij kunnen hier aanvoelen de schone betekenis van het oude evangeliewoord: voorwaar zeg ik u: indien gij u niet verandert en wordt gelijk de kinderkens, zo zult gij in het koninkrijk der hemelen geenszins ingaan.

Wij krijgen derhalve deze ontwikkelingsgang: De mens wordt door anderen opgevoed, hem worden geestelijke waarden opgelegd; dan groeit hij boven het opgelegde, het aangeleerde, uit, wordt daarvan innerlijk vrij m.a.w. komt tot zichzelf en is dan in staat zijn eigen scheppende kracht te ontplooien.

Zou er ooit een tijd zijn geweest, waarin zó dringend de boodschap van Nietzsche—Zarathustra tot de mens komt, als thans?

De oude levensopvatting lijdt hopeloos schipbreuk. Zij heeft ons gevoerd tot een niet te peilen stoffelijke en

geestelijke toestand, waarin de wereld zich thans bevindt. Zij heeft de mens misvormd tot een wezen, wiens ziel vervuld is van één begeren: stoffelijk bezit. Zij heeft de solidariteit vermoord, zij heeft het geweld aanvaard tot in zijn verste konsekwentie: de massale mensenslachting. En nòg gaan de mensen voort, torsend als kamelen de oude geestelijke ballast.

Nòg geloven zij in een God, die vraagt om gehoorzaamheid aan de burgerlijke moraal, een God, tot wien zij bidden om hulp bij 't nastreven van grof-zelfzuchtige belangen, een God, wien zij danken met een Te Deum, wanneer zij met hun geraffineerde, duivelse wapenen een groep medemenssen hebben vermoord.

Nòg.... maar waartoe meer? Wie niet blind is en dèrft te zien, moet wel getroffen worden door het feit, dat onze burgerlijke levenshouding ons heeft gevoerd in een afschuwelijk moeras, waarin wij dreigen onder te gaan.

Is dan niet gekomen de tijd voor de leeuw? De tijd, waarin opstaat in ons de moedige, de dappere, die het waardeloze wegwerpt?

Aan de vruchten kent men de boom. Een levensbeschouwing wordt getoetst aan hare praktische resultaten. Als de boom slechte vruchten voortbrengt, wordt hij geveld. Zouden wij dan niet, ziende de afgrijselijke gevolgen der bij miljoenen nog heersende levensbeschouwing, haar van ons afschudden?

En dàn willen wij weer kind worden.

Wij bouwen ons op een nieuwe levensbeschouwing. Noemen wij ons niet mensen van „de nieuwe gedachte”? En wij doen dit als vrije mensen, niet meer buigend voor geestelijke leiders, voor een boek, een priester, een kerk. Wij doen dit als onbevangen kind-mensen, alleen gebonden ons wetend aan die éne alles barend kracht: Het Leven, dat wij in ons voelen als de machtige stuwning naar waarheid en liefde.

Hierbij zullen we ongetwijfeld het eeuwig waardevolle,

wat zich te midden van veel waardeloos in de oude ballast bevond, weer opnemen. Maar dan pas krijgt 't betekenis voor ons, want dan is het niet meer opgelegd, maar vrijwillig opgenomen, omdat wij de waarheid en dús de waarde ervan persoonlijk hebben doorschouwd en dáárom aanvaard.

Ik kan niet treden in een omschrijving van wat wij, los van 't oude, als nieuwe levensbeschouwing ons verwerwen. Slechts dit wens ik ervan te zeggen: deze levensbeschouwing zal niet meer burgerlijk zijn, maar algemeen-menselijk. Dat betekent, dat zij vrij zal wezen van alle klasse-vooroordelen, van groepsegoïsme, omdat zij wil: de zuivere verhouding tussen mens en mens met voorbijzien van alle verschil in natie en ras.

Deze nieuwe levensbeschouwing, omdat zij wordt opgebouwd door de vrije, onbevangen kind-mens, zal de liefde stellen op de plaats, welke haar toekomt.

In deze wereld — en zij noemt zich n.b. christelijk! — wordt de liefde gedegradeerd tot liefdadigheid, juist geschikt de grote noden wat te verzachten. Voor de degradatie zal ons de liefde te hoog en te heilig zijn. Voor ons zal zij wezen de sterke, stoere kracht, die zuivere mensenverhoudingen schept en gerechtigheid eist. M.a.w. de revolutionerende kracht, welke de maatschappij nieuw wil opbouwen.

En ieder, die zich inderdaad gevoelt: een mens van „de nieuwe gedachte”, drager dus van de nieuwe cultuur, welke zich aankondigt in de krampende barensweeën van onze benauwend-heerlijke tijd, zal doorvoelen de betekenis van het woord van Zarathustra: drie veranderingen noem ik u des geestes: hoe de geest tot een kameel wordt, en tot een leeuw de kameel en tot een kind ten laatste de leeuw.

HET NIEUWE LEVEN, 17e Jrg. 1932.

GEDACHTEN OVER DE CRISIS.

Wie is er, die tegenwoordig niet spreekt van crisis?

Het is zelfs zover gekomen, dat sommigen er niet meer over willen horen. Zij doen mij denken aan hen, die tijdens het laatste oorlogsjaar met een knoop op hun jas liepen, waarop te lezen was: spreek mij niet over de oorlog. Maar daarmee was nog geen einde gemaakt aan de oorlog! En zo staat 't ook met de crisis. Of wij er over willen spreken of niet: zij is er. Zij is er met al haar ellende. En het is kinderachtig om struisvogelpolitiek toe te passen. Wij moeten haar met volle bewustzijn aanvaarden en trachten haar betekenis in de maatschappelijke evolutie te begrijpen. Om tot dit begrijpen te komen, wordt in dit artikel een zeer bescheiden poging gedaan.

Wat verstaan wij onder crisis?

De eigenlijke betekenis van het woord is: beslissing of beslissende wending.

Zo spreken wij b.v. van crisis bij een ziekte en dan bedoelen wij die fase in 't ziekteverloop, waarin òf het herstel, òf het naderend einde begint. Dikwijls echter gebruikt men het woord crisis om zonder meer een ernstige toestand aan te duiden. M.i. moeten wij thans denken aan de eigenlijke betekenis.

Want voor mij staat het vast, dat wij in het huidige tijdsgewricht niet te doen hebben met een ernstige toestand van voorbijgaande aard, een malaise-periode, gelijk er zo dikwijls voorkomen, maar dat wij inderdaad een crisis doorleven, die een beslissende wending is. Met andere woorden: ik geloof, dat wij thans niet te doen hebben met een tijdelijke moeilijkheid, welke we hebben te doorworstelen, maar met een ontbindingsproces, dat noodwendig zal uitlopen op het ineensstorten, na kortere of langere tijd, van wat men met een mooi, maar leugenachtig woord „maatschappelijke orde” noemt.

Het kapitalistisch stelsel loopt vast. De krachten, welke het hebben opgebouwd, worden niet langer redelijk be-

heerst, maar zijn zelf tot wrede, onbarmhartige heersers over de mensen geworden en dreigen deze steeds verder te verzakelijken d.i. te ontmensen. De oude geestelijke waarden verliezen hun betekenis en worden tot frasen en lege leuzen. De mens wordt praktisch de slaaf van het stelsel, dat hij heeft opgebouwd en geperfectioneerd. Hij heeft den Mammon tot God verheven en is er zelf de dupe van geworden en kromt zich onder diens onbarmhartig striemende slagen.

Dit evenwel is voor hem op de duur onhoudbaar. Hij is nu eenmaal mens d.i. er is iets in hem, onuitroeibaar en onvernietigbaar, omdat het tot zijn diepste wezen behoort en dit iets verzet zich tegen die verzakelijking. Dit iets is de drang om zichzelf te verwezenlijken, de drang om waarlijk mens, om een persoonlijkheid te worden.

Hier is de bron van de algemene onvoldaanheid en ontevredenheid, welke stellig onbewust is bij zeer velen, maar bij de ernstig denkenden ongetwijfeld bewust, als gevolg van het pijnlijk aanvoelen van het demoraliserende van de omstandigheden, waaronder zij genoodzaakt zijn te leven tegen hun diepste en beste gevoelens in. Want innerlijk zijn zij boven de oude, nòg erkende, zedelijke normen uitgegroeid en uiterlijk zijn zij gedwongen zich daaraan te onderwerpen. Met de geweldige economische en technische ontwikkeling der laatste decennien is niet gepaard gegaan een even sterke geestelijke ontwikkeling. Dientengevolge is er een toestand ontstaan van verbroken evenwicht tussen de levenspraktijk (d.i. het leven zó als het inderdaad gelééfd wordt) en de levenstheorie. Gevoeld wordt door hen, die geen vrede kunnen hebben met dit gemis aan evenwichtigheid in hun bestaan, dat er moet worden gezocht naar nieuwe normen, zowel in moraal als religie. Want èn onze moraal èn onze religie zijn in wezen kapitalistisch. Hiermede bedoel ik — om elk misverstand te voorkomen voeg ik er dit aan toe — de bestaande, officieel erkende moraal en

godsdienst. Immers deze staan niet vijandig teegover de burgerlijk-kapitalistische levenshouding. Integendeel!

Daarom gaat de economische crisis gepaard met een geestelijke crisis.

En juist dit sterkt mij in mijn mening, dat wij thans niet te doen hebben met een voorbijgaand verschijnsel, maar dat wij een tijdperk doorleven, waaruit nieuwe toestanden geboren moeten worden op economisch gebied, toestanden, welke in overeenstemming zullen zijn met de nieuwe geestelijke waarden, welke de mens van thans bezig is zich te veroveren. Het kapitalisme gaat economisch, maar ook geestelijk, bankroet. Men moge vrij spreken van „maatschappelijke orde”. Dit verandert niets aan het harde, onloochenbare feit, dat er geen orde, maar chaos, verwarring heerst, economisch en geestelijk. Men behoeft waarlijk geen bijzonder scherp waarnemer te zijn om dit op te merken. Durft iemand van orde te spreken, als hij speurt hoe in deze wereld armoede en gebrek worden geleden, terwijl er overproductie is? Het is niet mijn bedoeling hierop nader in te gaan. Waar ik schrijf in „Het Nieuwe Leven”, beschouw ik het aller-eerst als mijn taak stil te staan bij de vragen, die het geestelijk leven betreffen. Toch mocht ik over de economische crisis niet zwijgen, omdat er een onverbreekelijke samenhang bestaat tussen maatschappelijk en geestelijk leven.

Voor ik echter nader op de geestelijke crisis inga, moet ik wijzen op iets, wat mij van zeer grote betekenis lijkt en wat mij in hogen mate een bevestiging schijnt te zijn van de opvatting, dat de tegenwoordige maatschappij bezig is onder te gaan en dat dus, wat wij thans door leven, haar doodstrijd genoemd moet worden.

Ik wil n.l. de aandacht vestigen op vroegere tijden, die een merkwaardige overeenkomst vertonen met het heden, en waarin wij, nu ze voor ons zijn voorbijgegaane geschiedkundige perioden, kunnen zien de overgang van een uitgeleefde, naar een nieuwe maatschappelijke orde, een

nieuwe cultuur. Ook in die tijden was er het samengaan van een economische en geestelijke crisis, die voerden tot de ondergang van een oude en de opkomst van een nieuwe wereld.

Ik denk hierbij aan het begin onzer jaartelling en aan de Renaissance.

Wanneer ik zeg: begin onzer jaartelling, dan moet dit zeer ruim worden opgevat, n.l. als de periode der nadagen van het Romeinse Keizerrijk.

Wanneer wij dit tijdperk bestuderen, worden wij getroffen door de grote overeenkomst, die het vertoont met wat wij tegenwoordig waarnemen.

Bij Brusse in Rotterdam is in 1918 een zeer interessant boekje verschenen, geschreven door den historicus, Dr. Leopold. De titel daarvan luidt: „De spiegel van het verleden”. Dit boekje bevat beschouwingen over de ondergang van het Romeinse rijk naar aanleiding van het huidige wereldgebeuren.

Wie dit boekje met aandacht leest, zal er niet aan kunnen ontkomen telkens uit te roepen: net als nu!

Ook toen klassenstrijd — verarming der boeren — ontevredenheid en opstandigheid. Het algemeen stemrecht, in de Romeinse staat reeds bekend, is machteloos tegen de organisatie van het kapitalisme en een geweldige bureaucratie. Slavenopstanden, waaronder die onder leiding van Spartacus (72 v. Chr.) wel de meest bekende is geweest. Depreciatie van het geld. Wilde speculaties.

Ik stip slechts aan. Wie deze tijd wil leren kennen, leze het bovengenoemd boekje of raadplege andere geschiedenisboeken. Hij zal overtuigd worden van de grote overeenkomst in maatschappelijk opzicht met onze tijd.

En hoe stond het in het Romeinse rijk, toen met het geestelijk leven?

Ook dit maakte een crisis door. Er was een algemeen los-worden van de oude overgeleverde en nog altijd officieel erkende levensbeschouwing. De tempels der goden stonden wel in volle glorie, maar de dienst der goden

was geworden tot vorm zonder inhoud. Het geloof was verdwenen. Was 't niet Cicero, die zeide, dat hij zich niet kon begrijpen, dat de priesters in Rome niet lachten, wanneer zij elkaar in de straten der stad ontmoetten? Eéns was er de onbestreden, door aristocraten en plebejers aanvaarde godsdienst met een daarmede verbonden reeks van zedelijke normen. Nu zien wij hoe het verval intreedt. Maar de mens blijft mens; hij zoekt naar een levens- en wereldbeschouwing, welke hem bevredigt, verzoening schenkt met de werkelijkheid. En zo zien wij in de nadagen van het eens zo glorieuze Romeinse rijk, hoe met begerigheid geluisterd wordt naar ieder, die meent nieuwe geestelijke waarden te kunnen aanbieden aan het geestelijk berooide volk, dat zijn goden zag sterven. Er is grote belangstelling voor wijsgerige en religieuze vragen. De straatprediker vindt overal gehoor. De bourgeoisie laat zich onderrichten en troosten door rondtrekkende filosofen. Er is een sterke neiging naar het occultisme. Al wat mysterieus is, oefent een grote aantrekkingskracht op de mensen uit. Geheimdiensten, de zogenaamde mysteriën, bloeien op. De mithra-dienst, evenals de dienst van Isis telt duizenden aanhangers. Talloos zijn de secten. De vraag naar het doel des levens dringt zich met grote hevigheid op. In deze wereld van geestelijke verwarring treedt dan het Christendom op. Wij weten hoe dit Christendom er in slaagt tot overwinning te komen, niet alleen omdat de waarheid en superioriteit daarvan ten slotte moesten worden aanvaard, maar óók, omdat het een verbond sloot met de wereldlijke machten en onbarmhartig alle ketterij bestreed en uitroeide. En met dit Christendom, georganiseerd en belichaamd in de kerk, wordt in de middeleeuwen opgebouwd een nieuwe cultuur, welke wij kennen als de christelijke cultuur der middeleeuwen. De machtige kathedralen, die gaan verrijzen over gans Europa zijn de zichtbare bewijzen van het feit, dat de mens zich weer een geestelijk goed heeft verworven: een levensbeschouwing, welke hem vrede geeft. En voor lange tijd is er

ook harmonie tussen het denken en voelen der mensen en de maatschappelijke toestanden. Immers er is nog geen verzet tegen de feodale toestanden, de heerschappij van wereldse en geestelijke heren — nog is de wereld voor iets anders niet rijp en katholicisme en feodalisme gaan samen in onverstoorde harmonie.

Zo blijft dan deze cultuurperiode bestaan, totdat de wereld wederom geschokt wordt door een crisis, die nog eens zal blijken te zijn niet alleen een economische maar ook een geestelijke.

Voor de middeleeuwse wereld zal in de plaats treden de nieuwe wereld, die wordt ingeluid door het van leven bruisende tijdperk der Renaissance in het einde van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw.

Renaissance, wedergeboorte; had men ooit schoner naam kunnen bedenken voor deze tijd van ondergang en opkomst? Het is inderdaad of de mens herboren wordt, of hij ontwaakt uit een lange slaap. En wij zien nog eens weer een tijdperk van crisis in het economische en het geestelijke leven. Het feodalisme wordt overwonnen, sterft af. De geknechte bevolking op het land komt in verzet tegen de heren in de kastelen. De macht der edelen wordt gebroken. De bourgeoisie verschijnt ten tonele en overtoert zich een steeds gunstiger plaats. Het kapitalisme groeit tengevolge van de geweldige opbloei van de handel door de ontdekking van steeds meer nieuwe gebieden. De scheepvaart breidt zich uit. De geldhandel wordt van betekenis. Bankiershuizen krijgen invloed. Er heeft een diepgrijpende machtsverschuiving plaats: oude majesteiten vallen of lijden een schimmig bestaan. De moderne staat gaat zich vormen. Voor het feodalisme komt het kapitalisme. De structuur der maatschappij wordt anders.

En parallel met deze economische verandering loopt ook hier weder de ontwaking der geesten. De mens vindt zich zelf terug, met zijn hevige verlangens, zijn diepe begeerte naar een bevredigende levensbeschouwing, zijn religieuze aspiratiën. Hij wil zich emanciperen van de voogdij der

„alleenzaligmakende” kerk. Het humanisme (welks grote vertegenwoordiger Desiderius Erasmus was) treedt op. Vele nieuwe richtingen komen voort uit deze éne bron: de drang naar zelfverwezenlijking. Men streeft naar geestelijke vrijheid met even grote hartstocht als naar maatschappelijke. Nieuwe geestelijke waarden worden veroverd; het protestantisme met al zijn nuances, in oorsprong revolutionair en anarchistisch, wordt geboren. Een nieuwe maatschappij en een nieuwe cultuur doen haar intrede in de wereld.

Ik heb, naar ik meen, hiermede — kort en fragmentarisch om ruimte te besparen — aangetoond, hoe in twee belangrijke historische tijdperken de geboorte van een nieuwe maatschappij, vooraf is gegaan door een economische en geestelijke ineenstorting. Oude toestanden en een daarbij passende levens- en wereldbeschouwing gaan te gronde. Zij moeten het veld ruimen voor wat zich van het nieuw-verworvene weet te handhaven en te consolideren.

Met deze gewichtige historische les voor ogen, willen wij thans onze eigen tijd beschouwen.

Meer dan eens is de opmerking gemaakt, dat men de tijd, waarin men zelf leeft, moeilijker kan begrijpen dan de verleden tijd. Dit is verklaarbaar. Want bij de beoordeling van het verleden is het gemakkelijker objectief te zijn, terwijl bij de beoordeling van de toestanden in eigen tijd bijna altoos persoonlijke gevoelens en inzichten het oordeel beïnvloeden. Bovendien hebben wij te bedenken, dat over het verleden ook de Historie zelf reeds geoordeeld heeft door het afgeleefde en waardeloze uit te zuiveren. Ik wijs hierbij terloops op het frappante verschijnsel dat gewoonlijk de levensbeschouwing in sterke mate afhankelijk is van het eigen belang. Helaas! Toch zal de mens, die de zin van het wereldgebeuren tracht te doorgronden, niet afzien van het pogen om ook de eigen tijd te begrijpen, d.i. hem zo objectief mogelijk, n.l. met terzijdestelling van eigen sympathieën, eigen belangen, klassevooroordelen

of wat dies meer zij, dus alleen als redelijk denkend mens te beschouwen.

En wanneer hij dit doet, zal hij niet alleen getroffen worden door de heersende economische verwarring en de groeiende ontevredenheid ten opzichte van de „maatschappelijke orde”, maar ook door de geestelijke chaos rondom en sterk zal zich aan hem opdringen de gedachte, dat wij niet alleen een economische, maar ook — en niet minder sterk — een geestelijke crisis doormaken. En het geloof van velen: dat de wereld thans een overgangstijdperk doormaakt, waaruit een maatschappelijk en geestelijk vernieuwde wereld zal verrijzen, zal hem niet langer dwaasheid schijnen. De oude geestelijke waarden hebben voor tienduizenden afgedaan.

Er wordt gezocht naar een nieuwe levensbeschouwing, welke kan voldoen aan de diepste verlangens van de mens, die zoekt naar vrede, omdat het bestaande hem niet langer bevredigen kán.

Voor ik hierop nader inga en op enkele bijzonderheden de aandacht vestig, een algemene opmerking: ik zie èn in de historische tijdperken, die ik in 't kort aanduidde zoeven èn in wat er in onze tijd geschiedt in de wereld, niet anders dan de verschillende fasen van een *eeuwenoude* strijd. Een strijd tussen twee grote beginselen: gezag en vrijheid. Alle ontwikkeling, alle groei kan m.i. tot deze strijd worden herleid, omdat alle groei in laatste instantie niet anders is dan overwinning van tegenstand van de belemmeringen, welke de opbloei der persoonlijkheid tegenhouden. Het is derhalve een strijd tegen alle materiële en geestelijke dwang.

De normale mens is de vrije mens, die alzijdig zich kan ontplooiën en naar zijn diepste aanleg ontwikkelen. En deze normale mens is potentiëel d.i. in kiem in ieder aanwezig.

Indien wij dit in het oog houden, wordt het ons duidelijk, dat de grote overgangsperioden *noodwendig* te aanschouwen geven: het samengaan ener maatschappelijke èn

geestelijke crisis. In zulk een crisis is de tijd gekomen, waarin een wassend aantal mensen, welke als voorhoede optreedt, de oude maatschappelijke vormen tegelijk met de oude geestelijke waarden principiëel verwerpen.

Geheel hiermede in overeenstemming is dan ook dat zij, die de bestaande orde willen verdedigen, alles doen wat zij vermogen om de bestaande morele begrippen en de bestaande godsdienst te handhaven en desnoods dwars tegen alle redelijkheid in, te verdedigen. 't Gebeurt dat ze er zelf niet meer in geloven, maar 't als een middel om de massa in toom en zoet te houden zien. Zij gevoelen bij intuïtie het gevaar, dat de maatschappelijke orde, waaraan zij verknocht zijn, bedreigt, wanneer de ideeële, de geestelijke ondergrond daaraan ontnomen wordt.

Hierdoor komt 't, dat de wereldgeschiedenis, die is de geschiedenis der menselijke en maatschappelijke evolutie, nooit kan verlopen zonder schokken d.i. zonder ernstige botsingen tussen de verdedigers van het oude en de dragers van het nieuwe. Een gevangene kan zich niet bevrijden zonder tralies te verbreken!

Welnu, in zulk een tijd van botsingen verkeren wij thans.

Nieuwe ideeën dringen zich onweerstaanbaar op. Zij oefenen hun invloed zelfs dáár, waar men zich veilig waant daartegen, achter dikke muren van conventie, sleur en kerkgeloof.

Wel zeer tekenend in dit opzicht is het, dat in het vorige jaar het congres der rooms-katholieke volkspartij te Zwolle een zeer besliste, afwijzende houding heeft aangenomen tegen kapitalisme en militarisme. En is het niet even merkwaardig, dat zelfs bij de gereformeerden, die wij gevoegelijk roomse protestanten zouden kunnen noemen, een vereniging kon opkomen, welke zich verklaart voor daadwerkelijke vredesactie?

En wanneer wij thans een blik slaan op de ons omringende wereld, dan kunnen wij bespeuren, hoe er overal gisting is in het geestelijke leven. Zó sterk dat wij

zonder overdrijving spreken mogen van een diep doorwerkende revolutie van de geest.

Het is niet anders dan natuurlijk, dat dit verschijnsel door duizenden niet wordt opgemerkt. Immers zij aanschouwen 't leven niet met klaar en kritisch bewustzijn. Wel horen zij van vele vreemde dingen en zij schudden daarbij bedenkelijk het hoofd en klagen over verwording en ont-aarding. Maar het dringt niet tot hen door dat in dit alles zich een geestelijk ontwikkelingsproces openbaart en.... dat zij buiten en tegen eigen wil daar zelf door beïnvloed worden!

Ik kom thans van het algemene tot het bijzondere.

Naar volledigheid kan ik hierbij niet streven. Ik bepaal me tot enkele in mijn oog markante verschijnselen. Ten eerste wijs ik dan op de hedendaagse jeugd. Dat men tegenwoordig spreekt van jeugdbeweging, ja, zelfs van zelfstandige en onafhankelijke jeugdbeweging, is een van de vele merkwaardige tekenen des tijds. Voor zover mij bekend is, geeft de geschiedenis geen enkel voorbeeld van iets dergelijks. Wel weet zij te verhalen van het optreden der jeugd in Florence onder de machtige, directe invloed van den geweldigen Savonarola; ook vermeldt zij, dat er in 1212 een kinderkruistocht onder leiding van een herdersknaap optrok naar Palestina. En misschien zou er nog meer uit de historie zijn te diepen. Maar wat de jeugd (d.w.z. een goed deel daarvan) van thans karakteriseert, is iets anders dan een oplaaiend enthousiasme voor oude ideeën, een met vuur zich wijden aan een voortzetting van de arbeid van *ouderen*. Haar kenmerkt een sterk verlangen om zich van het oude los te maken, omdat zij daar geen vrede mee heeft. En in verband hiermede openbaart zij een bewust zoeken naar een nieuwe levensbeschouwing. Een begeerte naar vrijheid komt krachtig in haar tot uiting. Wat de voorbije geslachten kon bevredigen, voldoet haar niet meer. Een sterk verzet tegen het traditionele leeft in haar op. Zij heeft haar eigen oordeel, zij heeft haar toekomstdromen. Zij staat wantrouwend tegenover de

oude geestelijke machten. Een typisch verschijnsel is haar toenemende afkeer van het militarisme, bij de moedigen zich uitend in de daad der dienstweigering. Wanneer wij de jeugd van nu vergelijken met die van b.v. vijftig jaar geleden, dan is het onderscheid opvallend groot. Zij leeft sterker, bewuster en vooral kritischer dan wij in onze jonge dagen deden. Hiermede hangt samen een gans andere opvatting over de verhouding tussen de sexen. Ik neem een grote vooruitgang hier waar. De vrijere omgang tussen jongens en meisjes en de daarmee gepaard gaande grotere openhartigheid bij de bespreking van alles wat de erotische zijde van het leven raakt, oefent ongetwijfeld een louterende invloed. Welk een groot verschil is er gekomen in de houding, welke de mens aanneemt tegenover het sexuele leven. Open en eerlijk wordt thans gesproken over de moeilijkheden, die zich op dit terrein voordoen. Is het niet een uitermate verheugend feit, dat men het geslachtsleven niet meer wil maken tot een onderwerp van laagstaande gesprekken aan de bittertafel, tot een onuitputtelijke bron van triviale woordspelingen en moppen, maar dat men er over spreken wil met ernst en in het besef, dat het een buitengewoon grote rol speelt in 's mensen bestaan. Ik constateer hier — en dit is van groot belang, omdat het ook op ieder ander gebied des levens tot uiting komt — een groeien van *de zin voor waarheid*.

Het is deze zin voor waarheid, deze drang naar eerlijkheid, welke ook merkbaar is in het over de ganse wereld toenemend aantal echtscheidingen.

Eeuwen aanéén is het huwelijk beschouwd als een heilige verbintenis, die niet mocht worden verbroken. De roomse kerk maakte er een sacrament van! Immers (vraag 450 van de catechismus, voorgeschreven door het bisdom van Haarlem) „het huwelijk is het sacrament, waardoor man en vrouw zich tot echtgenoten verbinden, en genade ontvangen om de plichten van de huwelijke staat naar behoren te vervullen”; en „het huwelijk wordt *alleen door de dood ontbonden*; de echtscheiding voor de burgerlijke

wet ontbindt dus het huwelijk niet." (vraag 455). Hiertegenover dringt thans steeds dieper door het besef, dat een huwelijk feitelijk ontbonden is, waar de wederzijdse liefde verdween en dat in dit geval het niet anders dan onwaarachtigheid genoemd moet worden om tegenover de wereld de schijn van een huwelijk te willen bewaren.

Inderdaad hebben wij hier te doen met een zeer opmerkelijk zich losmaken van een oude, nu hinderlijk geworden, opvatting, dat op verrassende wijze dóórwerkt in heel de wereld.

Een ander opmerkelijk verschijnsel in de huidige wereld is het feit, dat meer en meer de denkende mens, die zich bewust is van zijn sociale taak en derhalve wil medewerken aan de komst ener nieuwe wereld, waarin gerechtigheid en broederschap zullen wonen, verplicht is zich reenschap te geven van de houding welke hij heeft aan te nemen tegenover het geweldsprincipe, dat nog altijd als normaal en zedelijk wordt erkend. Het is vooral de vermaarde Tolstoy geweest, die de vraag: geweld of geweldloosheid, tot een brandende vraag heeft gemaakt. En wij zien hoe onder zijn machtige invloed — denkt slechts aan Gandhi — velen de oude weg van geweld verlaten, omdat zij dit strijdmiddel als onzedelijk en als nooit-tot-het-doel-leidend hebben verworpen. Een nieuw strijdmiddel, de geestelijke weerbaarheid, wordt door hen gepredikt in het volle besef, dat dáárdoor alléén een werkelijke verandering in de samenleving zich kan voltrekken. Hier hebben wij te doen met wat in wezen betekent: kiezen tussen geweld en rede; tussen overheersing en overleg. En ieder zal begrijpen van hoe vèrstrekkende betekenis dit moet worden geacht. Veel zou hierover nader kunnen worden geschreven. Ik volsta echter met de eenvoudige vermelding van het feit, dat bij duizenden de oude, diep ingewortelde geweldscultus bezig is plaats te maken voor de erkenning van de rede als hoogste, ja, als enige regelaarster der menselijke verhoudingen, in overeenstemming waarmede ook alleen redelijke strijdmiddelen mogen wor-

den gebruikt. En ik zie hier weer een uiting van een omwenteling, welke zich langzaam in de geest der mensheid voltrekt.

Opvallend is evenzeer de diep-ingrijpende wijziging, welke in onze tijd zich voltrekt in de beschouwing omtrent goed en kwaad, voor zover deze begrippen samenhangen met de materiële verhoudingen, waarin de mensen tot elkaar staan. Wie hierover nadenkt, komt spoedig tot de overtuiging dat de oude mening, die praktisch nog altijd geldt, onverbrekkelijk verbonden is met de opvatting, welke de eigendom als onaantastbaar en heilig proclameert.

Het is echter volkomen verklaarbaar, dat in deze crisistijd, waarin men zien kan, waartoe de afgodische verering van de eigendom voert, bespeuren kan de zedelijke verwildering, welke daaruit voortvloeit, zeer velen komen tot andere inzichten. En de opvatting breekt zich baan, dat gans de verhouding, waarin de mensen in deze maatschappij tegenover elkaar staan niet meer zedelijk gerechtvaardigd is. Men durft steeds openlijker uit te spreken, dat diefstal een sociaal verschijnsel is en men ontworstelt zich aan de oude opvatting dat legale diefstal geoorloofd is, alleen de illegale diefstal moet worden gestraft.

Wij mogen niet vergeten, dat nagenoeg alles in de tegenwoordige wereld beheerst wordt door de eigendom, hetgeen zoveel betekent als „door het geld”. Veel meer dan men vermoedt en veel meer dan men gewoonlijk gelieft te erkennen, wordt alles aan de zucht naar geld ondergeschikt gemaakt. Goethe wist het reeds, toen hij aan Margarete de woorden in de mond legde: „Nach Golde drängt, Am Golde hängt doch alles!” En wèl mocht zij er aan toevoegen: „Ach wir Armen!” Het is een moedgevende gedachte, dat de heiligheid van de eigendom steeds meer betwijfeld wordt en dat daarmee gepaard gaat een dieper besef van de onzedelijkheid der menselijke verhoudingen in deze op het recht-van-eigendom gebaseerde maatschappij. Enige jaren geleden bracht Frederik van Eeden het

Rotterdamse Nuts-publiek in opwinding en verontwaardiging door zijn lezing „Waarvan leven wij?” En fel was het protest tegen zijn uitspraak: „wij zijn dief en diefjesmaat”. En thans? Een volledige ommekeer in de appreciatie van de eigendom (bedoeld is natuurlijk steeds privaateigendom, wel te onderscheiden van bezit) heeft zich sedert bij tallozen voltrokken.

Opmerkelijk in onze tijd is ook het langzaam minder worden van het standsverschil. De grenzen verflauwen. De „mindere” standen beginnen eindelijk hun mensenwaarde te gevoelen, vooral omdat zij gaan begrijpen, dat alleen arbeid — lichamelijk en geestelijk — de onontbeerlijke voorwaarde is voor de bestaansmogelijkheid van de moderne mens met zijn duizendvoudige behoefte. Zoals ook bij de „betere” standen ruimere begrippen hieromtrent langzamerhand doordringen gaan.

Dat wij leven in een tijdperk van geestelijke crisis blijkt niet het minst in de houding tegenover kerk en godsdienst. Waar ik in dit artikel wees op de grote zelfstandigheid bij de jeugd, verwonderen wij er ons niet over dat, waar de kerken pogen zich staande te houden, er een streven merkbaar is van hare zijde om op de jeugd beslag te leggen. De kerkelijke leidlieden voelen minstens even goed als Mussolini dat niets verderfelijker is dan het verlies der jongere generaties. Daarom al die jeugdverenigingen van kerkelijke zijde. Knapen en meisjes, jongelingen en jonge dochters worden christelijk rooms of protestants georganiseerd en onder voogdij gesteld.

En toch kunnen wij constateren, dat de kerken in macht en invloed zienderogen achteruitgaan. Opvallend was verleden jaar de klacht van pastoor van Noort over het verloop van de roomse kerk in Amsterdam. Gedurende het jaar 1930 waren er 26500 kinderen, die hun eerste communie niet deden. Niet minder dan 68000 van de als rooms te boekstaande inwoners van Amsterdam vervullen niet hun paasplichten, wat betekent dat zij praktisch met de kerk braken.

En als wij horen, wat de kerkeraad van de Ned. Herv.

Kerk mededeelt over de toestand der gemeente, dan is ook deze verre van rooskleurig.

Het is heel gemakkelijk en goedkoop met het oog op dit verschijnsel (ook bij andere kerkgenootschappen van allerlei richting, met gedeeltelijke uitzondering misschien van de gereformeerden, merkbaar) te spreken van onverschilligheid tegenover het geestelijke en religieuze leven. Ik meen er echter óók iets anders in te mogen zien: de onvoldaanheid met wat de kerken aan duizenden hongerige zielen aanbieden, de onbevredigdheid met vormen, die voor de moderne mens geen zin meer hebben, met dogma's, die hij niet meer kan aanvaarden, met voorstellingen, die hem tot dwaasheid zijn geworden.

De mens van thans hééft nog zijn geestelijke behoeften, in hem brandt nog het eeuwigheidsverlangen. Wordt dit niet bewezen door het feit dat — gelijk in het stervend romeinse imperium — gezocht wordt naar een nieuwe religie? Want zó zie ik dat typische zoeken in onze tijd met z'n talrijke richtingen.

Het autoritair geloof versterft. Geen bijbel, geen kerk, geen priester geldt voor een met de dag groeiend aantal mensen langer als gezaghebbend. De behoefte naar geestelijke vrijheid wordt te sterk. En daarom is er in onze tijd een chaos op religieus gebied, die verbijsterend is voor velen, maar verblijdend voor hen, die in de mens geloven en die er daarom van overtuigd zijn dat al dit zoeken zal moeten uitlopen op een nieuwe religie, welke niet meer rooms of protestants, niet meer luthers of gereformeerd, zelfs niet meer christelijk of hoe dan ook zal heten, maar die zal zijn universeel-menselijk. En deze religie zal niet meer vereren een God in de hemel, maar zij zal brengen de cultus van het Leven. En dit leven zal zij willen maken tot iets schoons, omdat zij de mens naar de geest niet langer zal opsluiten in knellende dogma's, welke als onaanvechtbare waarheden moeten worden erkend, maar hem zal voeren naar het gulden rijk der vrijheid, waarin de enige autoriteit de rede is en de enige drijfkracht de wil om te

komen tot de volkomen overgave aan de diepste en eeuwigste drang in ons. Ik ben er mij sterk van bewust, dat over de nieuwe, wordende religie nog heel veel zou kunnen worden gezegd. Maar het gaat hier niet om de vraag, hoe zij zal zijn. Waar het op aan komt voor ons is, dat wij het recht hebben om te spreken van een verval van de oude godsdienstige ideeën, van een aan-betekenis-verliezen der kerken en een daarmee gepaard gaande geestelijke verwarring, maar ook van een ernstig zoeken naar een religieuze levensopvatting, waarin de nieuwe mens, die in de oude wereld opstaat, weer vrede zal vinden.

Samenvattend kom ik tot deze conclusie: Wij doorleven een overgangstijdperk; er is een economische en een geestelijke crisis; deze crisis kan misschien nog lang aanhouden, zelfs neem ik aan, dat er in de economische crisis een tijdelijke verbetering kan komen, maar tegelijkertijd staat het voor mij vast, dat zij moet uitlopen op de ondergang van deze kapitalistische maatschappij, want de geest van de mens groeit steeds meer uit boven de moraal en de godsdienst, waardoor deze vorm nog zedelijk wordt gesanctioneerd.

Het is m.i. ondenkbaar, dat op de duur toestanden zich kunnen blijven handhaven, die blijken onverenigbaar te zijn met de nieuwe geestelijke waarden, welke de mensheid in haar eeuwig streven naar waarheid zich veroverd.

HET NIEUWE LEVEN, 17e Jrg. 1932.

SOCIAAL-ANARCHISME.

Het is geen gemakkelijke taak om in de drie pagina's, die me zijn toegezegd, een uiteenzetting te geven van de „aard en de mogelijkheden in toepassing van het sociaal-anarchisme.” Ik wil een poging doen deze taak te vervullen. Het woord sociaal-anarchisme is duidelijk. Bij enig nadenken zal zelfs de eenvoudige, ongeschoolde mens begrijpen, dat met dit woord een levensopvatting wordt aangeduid, welke gekenmerkt wordt door de harmonische verbinding van twee strevingen. Deze twee strevingen zijn: de verwezenlijking van het beginsel der kameraadschap, der broederschap en de verwezenlijking van het beginsel der individualiteit, der vrije persoonlijkheid. Het sociaal-anarchisme stelt dus als ideaal, een maatschappij van gelijkberechtigde, samen-arbeidende mensen, zonder dwingend gezag. Het erkent daarmee de menselijke saamhorigheid, de onderlinge afhankelijkheid en de daaruit voortvloeiende noodzakelijkheid om te komen tot gelijkheid voor allen, maar tegelijkertijd wil het ten volle de menselijke persoonlijkheid eerbiedigen en ontkent daarom het recht van heersen, van dwingen door middel van geweld. Het gaat dus uit van een diep vertrouwen op de aanwezigheid in de mens van het gevoel van solidariteit en van de drang naar vrijheid. Op dit vertrouwen grondt het sociaal-anarchisme de overtuiging, dat het ééns zal zegevieren en daarmee een tijdperk van waarachtige beschaving zal openen voor de door naijver en strijd verscheurde mensheid. Tegen dit ideaal heeft feitelijk niemand bezwaar. Het wordt alleen maar niet aanvaard, omdat het als een mooie hersenschim wordt beschouwd! Want voor de verwerkelijking van dit ideaal is de mens-zelf, krachtens zijn wezen de absolute belemmering. Daarom zal het sociaal-anarchisme nooit de kans hebben te worden verwezenlijkt. Zó is het oordeel van duizenden, van wie toch zéér velen diep doordrongen zijn van het onzedelijke, onmenselijke van het kapitalisme.

Tegenover deze duizenden staat een handjevol overtuigde sociaal-anarchisten, die vast geloven in de overwinning, d.i. in de practische verwerkelijking en toepassing der door hen beleden en hartstochtelijk gepropageerde idee.

Zij kunnen zich niet losmaken van de gedachte, dat in de mens leven — zij 't dan ook teruggedrongen en overwoerd door vele aangeleerde en in de strijd om het bestaan gecultiveerde neigingen — het bovengenoemde gevoel van solidariteit en de drang naar vrijheid.

Zij putten hieruit hun kracht om steeds weer opnieuw hun ideaal te prediken. Het grote bezwaar, waarmede zij hierbij hebben te kampen, is in de allereerste plaats het feit, dat de grote meerderheid der mensen door gebrek aan kritisch denken, gewoon is om als normaal te aanvaarden alles, wat zij om zich heen ziet gebeuren. Zij is opgevoed in de mening, dat de staat met al zijn geweldsmiddelen onontbeerlijk is en zij vraagt zich geen ogenblik af, hoe die staat is ontstaan en wat zijn wezen is. Alsof er nooit een Kropotkine ware geweest; alsof zelfs een Kautsky niet eens heeft gezegd: „de staat komt voort uit de klassetegenstellingen, veronderstelt deze: hij is een instrument der klasse-regering. Dat geldt zelfs van een democratische staat, zolang er klassetegenstellingen bestaan”; alsof niet Proudhon reeds uitriep: „wetten! men weet wat ze zijn en welke waarde ze hebben. Ze zijn spinnewebben voor de machtigen en rijken, onverbreekbare ketenen voor de armen en kleinen, visnetten in handen der regering.”

Dat is de reden, waarom de grote meerderheid zelfs niet denkt aan de mogelijkheid van een mensenmaatschappij, zonder staat, als een federatie van productieve associaties.

Ze leeft in de gevaarlijke waan, dat, waar de staat zou verdwijnen, de misdaad vrij spel zou hebben, omdat haar ogen nog niet geopend zijn voor het misdadig karakter van de staat-zelf en zij zit gevangen in de verderfelijke leer der Christelijke kerken, welke het gezag hebben ge-

sanctioneerd door de overheid te promoveren tot Gods dienaressen.

Buitendien is haar vanwege die kerken steeds voorgehouden, dat de mens van nature slecht is. Het sociaal-anarchisme berust daarentegen op de mening, dat de mens een sociaal, een gemeenschapswezen is en daarom in zich heeft de kiem der solidariteit, welke moet worden ontwikkeld en in hare ontwikkeling naar steeds zuiverder mensverhoudingen zal moeten zoeken.

Het sociaal-anarchisme idealiseert de mens niet, maar is van oordeel dat deze, zó als hij is, geschikt zal zijn voor een rechtvaardige, vrije samenleving.

De verschillende neigingen zullen zich in een vrije socialistische gemeenschap op gans andere wijze uiten dan thans. Het egoïsme zal worden tot een verlangen *niet* om veel te hebben, maar veel te zijn. En dit veel-zijn zal de gemeenschap ten goede komen. Het egoïsme zal niet kunnen leiden tot uitbuiting en geweldenarij, omdat het over de middelen daartoe niet meer beschikt. Van een vloek zal 't in een zegen worden verkeerd. Een gewone tegenwerping tegen het sociaal-anarchisme is dat de mens, wanneer hij niet door de strijd om het bestaan tot arbeid gedwongen wordt, zal weigeren zich in te spannen; met name zal wat men thans minderwaardige arbeid noemt door ieder geschuwd worden.

Hiertegen echter komen de belijders van het sociaal-anarchisme met klem op. Ten eerste wijzen ze op de behoefte van iedere gezonde mens aan arbeid. Een leven zonder arbeid is ondragelijk. Mits men maar kan arbeiden overeenkomstig zijn aard en aanleg! En niet gedwongen en in loondienst! Ten tweede leggen zij de nadruk op het feit, dat de fabelachtige vooruitgang der techniek, wanneer deze niet meer wordt gebruikt om winst te maken, het weerzinwekkend werk uit de handen van de mens zal overbrengen naar de machine. Is niet de stereotype putjesschepper nu reeds ten dode gedoemd? Ten derde houden zij rekening met de noodwendige verandering in

de waardering van de arbeid, wanneer deze inderdaad beschouwd wordt als de basis der menselijke huishouding. Ten slotte nog dit: wat moet er gedaan worden met onwillinge, onsociale, misdadig-aangelegden? Ik zou deze vraag gevoegelijk met een wedervraag kunnen beantwoorden: welk effect heeft het onontbeerlijk geachte gezag, de overheid met heel haar apparaat van geweld tegenover deze mensen? Geen! Ik wil echter als sociaal-anarchist hierop wijzen, dat wanneer er in een vrije socialistische gemeenschap zulke mensen voorkomen, deze door de dan gezuiverde openbare mening, gecorrigeerd zullen worden. Thans is deze openbare mening nog in hoofdzaak gebaseerd op een burgerlijke levensopvatting, zodat zij het parasiteren nog goedkeurt en de zwendel niet veroordeelt. Dan zal zij haar vonnis vellen over ieder, die weigert de gemeenschap te dienen. En de invloed van de publieke opinie is onmetelijk groot.

Ziehier enkele gedachten over het sociaal-anarchisme. Voor een systematische bespreking zou ik evenveel bladzijden nodig hebben, als ik thans regels heb gebruikt. Mogen deze enkele regels iets van de redelijkheid van het sociaal-anarchisme hebben aangetoond.

(Opgenomen in: Joan A. Nieuwenhuis:
EEN HALVE EEUW ONDER SOCIALISTEN
Zeist, 1933. Bldz. 275-278).

MIJN GELOOF.

Enkele jaren geleden ontmoette ik een familielid. Een oude neef, dien ik in lange tijd niet gezien had. In het gesprek, dat ik met hem voerde, beroemde hij er zich op nog altijd zich te houden bij de geloofsbelijdenis, waarop hij eens, toen hij toetrad tot de Ned. Herv. Kerk, ja had gezegd. Hij was toen zeventig jaar oud; zijn belijdenis deed hij op ongeveer twintigjarige leeftijd. Het was hem aan te zien, dat hij 't beschouwde als een verdienste, trouw te zijn gebleven aan wat hij eens openlijk als zijn geloof erkende.

Zó als die neef zijn er duizenden. Trouw aan een ééns aanvaard, verworven of aangepraat geloof wordt door velen nog altijd als iets verdienstelijks beschouwd. Spreekt men in zekere kringen niet gaarne van trouw aan het geloof der vaderen en klaagt men daar niet dikwijls over bedenkelijke verslapping, wanneer men speurt hoe oude fundamentele waarheden in twijfel worden getrokken?

Deze verdienste kan ik mijzelf niet toekennen!

En ik verheug mij er over. Want het wil mij voorkomen, dat slechts hij, die niet denkt en niet soepel is van geest, een heel leven dóór kan blijven, bij wat voor hem eens waarheid was.

Mijn geloof van thans is anders dan mijn geloof van weleer. Als ik mijn leven overzie, bespeur ik daarin een voortdurende verandering van inzicht, die ik aanduid als een geleidelijke ontwikkeling tot zuiverder inzicht. In ieder geval is zij een gevolg geweest van eerlijk zoeken naar waarheid.

Ik stel me voor in dit artikel een kort overzicht te geven van de gang der ontwikkeling, die ik heb doorgemaakt en een uiteenzetting van wat ik thans aanduid als: „mijn geloof”.

Met grote erkentelijkheid denk ik er aan terug, dat ik een vrijzinnig-godsdienstige opvoeding heb gehad. Mijn

ouders hebben mij nooit kerkelijk-godsdienstige dogma's ingeprent. Daaraan schrijf ik het toe, dat ik steeds heb durven twifelen, heb durven denken. Mijn vader en mijn moeder waren practisch vrome mensen, voor wie de religie in de eerste plaats betekende de aanvaarding der zedelijke plichten als door God opgelegde plichten. Nog hoor ik — hoe lang is dit al geleden! — mijn vader zeggen: „en wijk niet af van Zijn gebôôn, ook zelfs geen ogenblik”. Dit maakte op mij als kind een diepe indruk. En als mijn moeder mij naar bed bracht en ik mijn avondgebed uitsprak, dan deed ik dit met grote devotie. Want zeer sterk leefde in mij het geloof in God. Met een voorstelling van God hield ik mij niet bezig. Ik wist alleen, dat Hij er was, alles zag, alles kon. Nog kan ik mij allerlei dingen herinneren uit mijn jeugd, dingen waarom ik thans glimlach, waaruit blijkt hoe vast mijn Godsgeloof was en hoe ik bij voortduring me bewust was, dat God niet alleen over mij waakte, maar dat Hij ook alles, zelfs het allerverborgenste in mij zag. Ik beschouw dit als de hoofdoorzaak van het feit, dat ik niet loog tegen mijn ouders. Wat natuurlijk niet wil zeggen, dat ik geen andere fouten en gebreken bezat.

Groot was ook de verering, welke ik had voor Jezus. Met diepe ontroering kon ik luisteren naar wat mijn ouders van hem vertelden. Hij werd mij niet afgeschilderd als een bovennatuurlijk wezen, als een zoon Gods, maar als een voortreffelijk, innig vroom mens, wiens ganse leven werd beheerst door het verlangen om Gods wil te doen.

Hoe klaar staat me nog voor de geest een avond thuis, toen ik met vader en moeder — ik zal toen ongeveer tien jaar oud geweest zijn — zat te praten over God en Jezus. Ineens vroeg mijn moeder mij: wat zou je doen, als Jezus nu nog leefde? En zonder de minste aarzeling antwoordde ik onmiddellijk: dan zou ik zijn discipel worden.

Zo groot was mijn liefde voor hem, dat ik me niets heerlijkers kon voorstellen dan met hem te gaan tot de mensen om hun te brengen de blijde boodschap van Gods

liefde en van het geluk, dat gelegen was in het aan God gewijde leven.

Ik was een door en door godsdienstig, vroom jongetje.

Waar ik zó was aangelegd, was het tegelijkertijd een vanzelfsprekendheid, dat ik van jongs af aan begeerde om ééns dominé te worden. Hierbij is zonder twijfel ook van invloed geweest, dat mijn grootvader van moeders zijde predikant was. En hoe zag ik tot hem, dien ik me niet anders dan als grijsaard kan herinneren, op! Welk een liefdevolle bewondering had ik voor hem. Als ik in de kerk zat en naar hem luisterde, dan kon ik met verrukking denken aan de tijd dat ik, evenals hij, óók op de kansel zou staan, óók zou mogen spreken over God en Christus. Nu achteraf dit alles overdenkend, begrijp ik 't zo goed, dat niet alleen mijn ouders, maar heel de naaste familie het als iets heel gewoons beschouwde, dat ik dominé zou worden. „Ik was er voor in de wieg gelegd.”

Hiervoor moest ik een bepaalde opleiding hebben en dientengevolge verliet ik het kleine dorpje aan de Zuyderzee om leerling te worden van het gymnasium te Utrecht. Een nieuwe wereld trad ik binnen. Ik kwam in huis bij een gematigd orthodoxe familie. Ik bezocht de catechisatie van een ouden, gemoedelijken, rechtzinnigen predikant. De overgang was wel groot. Thuis en in gans de omgeving mijner jeugd had ik slechts de vrijzinnigheid leren kennen. In Utrecht wordt het anders. Voor het eerst in mijn leven hoor ik spreken over de bijbel als de waarheid, als het woord van God. Mijn vroomheid was tot dusver niet anders geweest dan de overgave aan wat ik in mijn hart als Gods wil ervoer. Nu ga ik over verschillende moeilijke, leerstellige vragen peinzen. Daartoe werkt zeer sterk mede, dat ik vriendschap sluit met iemand, die van streng gereformeerden huize was. Wij praten bijna altijd samen over godsdienstige kwesties. Ik ben een trouw bezoeker der kerk en ik voel me gelukkig als ik daarin neerzit en luister naar wat de voorganger zegt.

Machtig kan mij treffen het orgelspel en de zang der gemeente.

Wanneer de tijd is gekomen om mijn belijdenis te doen, dan aarzel ik niet. Ik treed met volle overtuiging toe tot de „Kerk der vaderen.” Op een Zondagmorgen word ik met vele anderen door den toenmaals zeer bekenden en gevierden dr. A. W. Bronsveld als lid der gemeente bevestigd. Die dag vergeet ik nooit. Nog bewaar ik in mijn herinnering woorden, die toen werden gesproken. Ik gevoelde mij als opgeheven in een hogere wereld en de heiligste voornemens leefden in mij op. Mijn ziel was als een heilige tempel, vol stil-zwijgend geluk.

Dit geluk zou weldra plaats maken voor innerlijke onrust en benauwenis. Ik neigde steeds meer naar het zwaar-orthodoxe, maar heel diep in mij werkte nog nà de vrijzinnige opvoeding. Twijfel aan het middelaarschap van Christus en aan zijn goddelijkheid dringt zich telkens aan mij op. Ik pijnig mezelf met het vraagstuk der drie-eenheid. Sterk zondebesef kwelt mij. Als kind kende ik slechts de hemel — nu komt de vrees voor de hel mij beangstigen. In bange worsteling lig ik soms voor het slapen-gaan, op mijn gebogen knieën God smekend om licht, om rust, om genade.

In mijn zielsbenauwdheid kom ik er toe een zeer streng predikant (ds. Gewin) op te zoeken. Ik ging zeer vaak bij hem ter kerke. Hij zou mij misschien van mijn twijfel kunnen verlossen. Hij ontvangt mij vriendelijk en begrip-pend. Ik kom sedert geregeld op een door-de-weekse cursus, die hij geeft voor volwassenen. Hoe menigmaal heb ik daarbij gezeten met tranen in het oog, innerlijk gebroken. Ik wil niet meer twijfelen, ik wil mij buigen voor Gods Woord en toch.... toch altijd weer die twijfel, altijd weer die behoefte om alles te toetsen aan de rede!

Zó was mijn geestelijke gesteldheid, toen ik in 1887 student werd in de theologie aan de Leidse universiteit. Ik word de leerling van de grote mannen der moderne richting: Kuenen, van Manen, Rauwenhof, Tiele, Oort, Acquoy.

Ik kom nu in aanraking met medestudenten van allerlei richting; ik verkeer in 't bijzonder met medici en juristen; onder hen zijn overtuigde vrijdenkers. Vooral de colleges van Kuenen en van Manen dwingen mij tot denken over de betekenis van den bijbel. Hun bijbelcritiek blijft bij mij niet zonder uitwerking, mijn geloof in de bijbel als het onfeilbare Woord van God wordt volkomen ondermijnd. De orthodoxie wordt in mij geheel overwonnen. Onverzwakt echter blijft in mij het Godsgeloof.

Wanneer mijn studie aan de universiteit is voleindigd en ik het proponentsexamen met goed gevolg heb afgelegd, ben ik als predikant beroepbaar. Een achttal gemeenten vraagt mij tot haar te komen. Ik kies Beets in Noord-Holland.

Nu was mijn grote levenswens vervuld.

Onuitwisbaar blijft mij de herinnering aan de mooie Zondag in Augustus 1892, toen ik in het door mij zo zéér begeerde ambt door een oom, broeder mijner moeder, werd bevestigd. Dit geschiedde des morgens. In de namiddag hield ik mijn intree-rede. Vóór ik deze rede uitsprak, was ik alléén in de consistoriekamer. Ik voelde me klein, ik besepte de verantwoordelijkheid, welke ik op mij nam. Was ik in staat om de taak te aanvaarden? Ik zocht kracht in het gebed. En diep uit mijn ziel kwam op de bede: „Mijn God, sterk mij om niet mijzelf, maar U te dienen, sterk mij om vóór alles wáár te zijn.”

Enkele minuten later stond ik op de kansel voor mijn eerste gemeente.

Met grote dankbaarheid denk ik aan deze gemeente terug. Van de eerste dag, dat ik tot haar kwam tot de laatste dag, toen ik haar, na een tweejarig verblijf, verliet, is zij vol belangstelling geweest. En hoeveel hartelijkheid hebben mijn vrouw en ik in haar midden ondervonden. De twee jaren in Beets leven in mijn herinnering voort als een schone droom.

Toch is in diezelfde gemeente, korte tijd vóór ik haar

verliet om een beroep naar Nieuwe Niedorp op te volgen iets gebeurd, wat van vèrstrekkende betekenis zou zijn voor mijn latere leven. Hoe schijnbaar onbelangrijke dingen een overwegende invloed kunnen hebben, zó zelfs, dat er een besliste wending in ons leven uit voortvloeit, kan ik uit eigen ervaring getuigen.

Omdat ik in mijn vroege jeugd was groot gebracht in een sfeer van vóór-alles-practische-vroomheid, kon het wel niet anders of mijn wijze van preken moest daardoor beïnvloed worden. Ik preekte, zoals men dat in Noord-Holland pleegt te noemen, „uit het leven.” Bij voorkeur althans hield ik me in mijn toespraken tot de gemeente bezig met de praktische eisen van het evangelie.

Op een Zondagmorgen had ik gepreekt over het bekende bijbelwoord „de waarheid zal u vrij maken” (Joh. VIII : 3). Ik kwam van de preekstoel en gaf naar oud gebruik den kerkeráadsleden de hand. Toen zeide een der ouderlingen, een filosofisch aangelegd man met een helder hoofd en een kritische geest: „dominé, u heeft mooi gepreekt, maar we kunnen 't niet gebruiken.” 't Was me zonderling te moede. Met voor jonge predikanten, ach, zo verklaarbare ijdelheid, was ik van 't hoge gestoelte afgedaald, met de gedachte mooi en goed te hebben gesproken. En daar sprak mijn ouderling zulke woorden! Geen wonder, dat ik hem vroeg, waarom hij dit zeide. En hij antwoordde: „als ik zou doen wat u ons vanmorgen hebt voorgehouden, dan zou ik maatschappelijk ten gronde gaan.”

De man heeft nooit geweten, dat zijn opmerking en de bespreking met de kerkeráadsleden, welke er op volgde, de stoot heeft gegeven aan een geweldige omkeer in mijn leven.

Ik moest over het gezegde blijven nadenken of ik wilde of niet. Ik moest mezelf stellen voor de vraag of de eisen van het evangelie in overeenstemming waren met de heersende maatschappelijke opvattingen omtrent zedelijkheid. Eigenlijk had ik hierover nooit goed nagedacht. Ik

leefde in de naïeve overtuiging, dat men heel goed een braaf burger en een goed christen tegelijk kon zijn. Ik kwam tot de overtuiging niets te begrijpen van de structuur der maatschappij, welke ik als in haar wezen normaal had leren aanvaarden. Een geweldige leemte in zo hoog nodige kennis deed zich bij mij gevoelen. Een verlangen om die leemte aan te vullen was onvermijdelijk. Het was toen juist in de tijd, dat er over de hele wereld een zeer sterke belangstelling merkbaar werd voor den Russischen profeet-schrijver Leo Tolstoy. Ik las zijn „Het Koninkrijk Gods is binnen in u”, ik las socialistische werken. Toen rees voor mij nieuw licht op. Ik zag de maatschappij zó als ik haar nog nooit gezien had. Mijn ogen gingen open voor het sociale onrecht. Van de heiligheid en onaantastbaarheid van de privaat-eigendom bleef niets meer over.

Een volslagen omwenteling in mijn levensbeschouwing ging zich voltrekken. Ze was niet te keren.

Hoe moest ik me nu gedragen tegenover mijn gemeente?

Daar zijn predikanten, die onderscheid maken tussen de dominé op de preekstoel voor de gemeente en den dominé op de studeerkamer. Zij prediken het „geloof der gemeente.” Zij voelen zich meer priester dan profeet. Ik kon dit niet. Van grote betekenis is in die tijd van innerlijke revolutie voor mij geweest de lectuur van het aangrijpende drama „Brand” van Hendrik Ibsen. Hoe klein en onbeduidend, hoe zwak en nietig gevoelde ik mij tegenover dien stoeren Noorsen priester, die niet vroeg naar gunst en dank en toejuichingen van mensen, die onvoorwaardelijk zich stelde in de dienst van zijn ideaal, die als een held streed voor de triomf van de geest. Dagen achtereen bleef ik onder de indruk van zijn machtig „alles of niets.”

Toen was het pleit beslist.

Ik gevoelde, dat ik eerlijk moest getuigen van de grote verandering in mijn levensbeschouwing en in mijn kijk op de maatschappij en dat ik mij niet mocht laten weerhouden door de gedachte, daardoor de rust in de gemeente

te verstoren en de sympathie van velen te verliezen.

Dan overwin ik alle aarzeling. Ik word geheel-onthouder, socialist. Ik werp mij in de strijd van het leven, ik word propagandist van het nieuwe, dat voor mij oprees als een schoon visioen vol van rijke beloften. Ik getuig daarvan nu niet meer alleen in de kerk, maar ook in de vergaderzaal.

Intussen was ik, ná een tweejarig verblijf, uit Beets vertrokken naar de gemeente Nieuwe Niedorp. Hoe anders werd mijn leven daar. Mijn temperament was nu eenmaal zó, dat ik niet een man kon wezen van kalm en rustig betoog. Integendeel vol vuur en enthousiasme kwam ik op voor de nieuw-verworven inzichten.

Het sprak vanzelf, dat mijn leven daardoor een heel ander karakter kreeg. Het werd een leven van strijd, strijd naar buiten en strijd van binnen. Dit laatste vooral omdat ik óók kwam tot voortdurende herziening mijner godsdienstige opvattingen.

Elke week moest ik mij voor de Zondagmorgen voorbereiden en daardoor was ik niet alleen genooddaakt om over ethisch-maatschappelijke vraagstukken na te denken maar evenzeer om mij bezig te houden met speciaal-religieuze problemen.

Mijn persoonlijk-Godsgeloof begint te wankelen. Sterker wordt de twijfel. Aan de ene zijde is in mij de drang naar waarheid, aan de andere zijde het verlangen om mij te blijven vastklemmen aan een geloof, dat mij van jongs af zo dierbaar was geweest en dat ik daarom meende niet te kunnen missen.

Onweerstaanbaar echter komen telkens weer de pijnigende vragen terug.

Kon ik blijven vasthouden aan een geloof, dat mij sprak van een God-vader, die alles leidt en bestuurt, die ieders lot regelt, die wijs is en goed, ja, oneindig groot in liefde? En er wordt zo onzaglijk geleden in de wereld. Mijn lieve moeder sterft na een bijna ondragelijk lijden van vele jaren. Heeft God haar dit aangedaan? Is het God, die over

zo vele millioenen mensen die zee van stoffelijke en zedelijke ellende uitstort?

Ik kan en ik wil niet geloven in een God, die zo wreed is. Mijn hart en mijn verstand verzetten zich beide. Daar komt meer bij. Het treft mij bij voortduring, dat ik zo weinig bespeur van de louterende werking van het geloof in een persoonlijk God op het leven der mensen. Ik vind daarentegen veel egoïsme daarin. Een oude gelovige boer, die in goeden doen was, zeide mij eens: „ja, dominé, God heeft ons rijk gezegend”, hij liet er echter in één adem op volgen: „maar wij hebben Hem ook altijd geëerd.” En ik dacht bij mezelf: voor wat, hoort wat! Buitendien kom ik hoe langer hoe meer tot de ontstellende ontdekking, dat men bijna algemeen God maakt tot den beschermer van het bestaande maatschappelijke stelsel, tot den hogen patroon van het kapitalisme. Men neemt het mij kwalijk, dat ik als predikant dit stelsel en de daarbij behorende moraal bestrijdt. En telkens ondervind ik, dat vooral de bezittende klasse in den dominé, evenals in den pastoor, misschien niet geheel bewust, maar daarom niet minder stellig, een geestelijke politieagent ziet, die de bestaande orde heeft te beschermen. Met droefheid en ergernis merk ik op, dat zelfs God wordt aangeroepen door hen, die uittrekken in moordende krijg. Ik bepeins de vraag van het zedelijk kwaad. Op welke wijze moest ik dit verklaren bij het geloof dat alles is uit God? Was het dan niet veel logischer te blijven bij het oude dualisme, dat sprak van God en Duivel? Was dan niet aannemelijker wat de godsdienst van Zarathustra leerde n.l. dat er was een God des lichts: Ormuz en een God der duisternis: Ahriman?

Soms drong zich weer aan mij op de oud kerkelijk-christelijke opvatting, die zegt, dat de mens oorspronkelijk rein is geschapen, maar dat door de zondeval van het eerste mensenpaar het kwaad in de wereld is gekomen om sedert dien de mens te vergezellen als een onafscheidelijke en nooit te overwinnen gezel. Maar mijn denken,

mijn bestudering van natuurwetenschappelijke werken, mijn aanvaarden der evolutie leer kwam daar tegen in opstand. Ik kon mij niet meer buigen voor de autoriteit van de bijbel.

Zo leefde ik in geweldige innerlijke strijd. Er moest een beslissing komen. Zij is gekomen.

Ik gaf volkomen prijs het geloof in een persoonlijke God d.i. in het bestaan van een buiten en boven de wereld staand Opperwezen.

Natuurlijk maakte de gemeente voor een deel mijn eigen evolutie mede. Want de eerlijkheid gebod mij om van de veranderingen, welke zich in mijn religieuze beschouwingen voltrokken, haar op de hoogte te houden. Toen ik bevrijd was van het persoonlijk Godsgeloof, voelde ik dit in volle consequentie te moeten aanvaarden en 't gevolg daarvan was, dat ik meende te moeten breken met een oude, geliefde gewoonte, een voor allen heilige traditie. Ik sprak in de Kerk geen gebeden meer uit. Ik heb dit verklaard en gerechtvaardigd in een preek over „bidden”. Daarin heb ik gezegd waarom ik niet meer bidden kon in de oude vorm. En deze preek eindigde met de woorden: gij zult dus in het vervolg geen gebeden meer van mij horen, maar ik hoop niettemin dit te bereiken, dat er steeds ogenblikken zullen komen, waarin gij door wat ik tot u zeg, wordt opgevoerd tot die verheven stemming, waarin gij doorleeft de eenheid met den God, die het heelal vervult, zó dat uit uw ziel het „niet mijn, maar uw wil geschiede” opkomt.

„Du bist der Geist, der stets verneint” (gij zijt de geest, die steeds ontkent) sprak mijn vriend, de dokter, in deze dagen tot mij.

En mij werd verweten, dat ik den mensen zoveel moois en liefs ontnam en wel vaak werd daarbij de schampere opmerking gemaakt, dat ik er niets voor teruggaf en dus de mensen geestelijk armer maakte. Welk een dwaling! En hoevelen zitten nog altoos in die dwaling gevangen!

Bevrijding uit waan is nooit verlies, maar altijd winst.

Komt niet ééns de tijd waarop wij de wereld der schone sprookjes hebben te verlaten om de weg der werkelijkheid te betreden? Het gaat toch om waarheid en om het verstaan van de zin des levens. Maar, ach, de grote mensen tonen nog zoveel overeenkomst met kinderen, die het betreuren, wanneer zij niet meer in Sinterklaas kunnen geloven! Als een curiositeit voeg ik hier een typische ervaring toe. Op huisbezoek vroeg ik aan een vrouw, waarom ze nooit in de kerk kwam. Zij antwoordde, omdat ik niet bad. Daarop zeide ik tot haar, als gij behoefte gevoelt aan het gebed, kunt ge toch thuis wel zelf bidden, doet ge dit geregeld? En toen kreeg ik het verbijsterende antwoord: „neen ik bid nooit, maar in de kerk vind ik het zo netjes!”

Intussen drong zich een nieuwe vraag aan mij op: mocht ik, waar ik het bestaan van een persoonlijke godheid loochende, nog van „God” blijven spreken? Ik wist heel goed, dat 't gebruik van dit woord terstond oude, heel of half overwonnen, voorstellingen moest wakker roepen. Ik was er mij daarbij volkomen van bewust, dat daaruit noodwendig verwarring moest voortkomen, vooral bij hen, die mij in mijn geestelijke evolutie niet hadden gevolgd. En ik wilde geen gedachten opwekken, die terugvoerden naar de oude tegenstelling: God en wereld. Daarom besloot ik om voortaan het oude woord God zoveel mogelijk te vermijden. En sedert sprak ik van Het Leven.

Want dit is geworden mijn inzicht: het heelal is één samenhangend geheel, waarin voor wonder of toeval geen plaats is. Er is een eeuwig gebeuren, een eeuwig worden en dit is de werking van één kracht, Het Leven, dat alles beheerst. En er is niets buiten deze kracht, die de oorzaak is van alle verschijnselen in de zichtbare, tastbare, stoffelijke wereld en in de onzienlijke, geestelijke wereld.

Mathijs Acket zegt het zo juist in zijn heerlijke boekje „De verborgen schat van het wijze hart” met de volgende woorden: „God (d.i. dus voor mij Het Leven) is als het water. Het water is in elke boom, in elke vezel daarvan,

in het adertje van al zijn bladeren; in zijn wortels. Het voert het voedsel door heel zijn wezen. Zonder water niets dan dood en dorheid. Het vult de hele lucht. Wij ademen het uit en in. Het vult de kloven en holten van het gesteente. Het dringt in de aarde en werkt in het verborgen zijn werk aan haar haarworteltjes van honderdmiljoenen planten, en in de verwording van steen en zand tot vruchtbare bodem. Het water drijft aan de hemel in wolken, het vloeit en bruist door de beddingen van beken en rivieren, het golft in de oceanen. Het water is in elk deeltje van het lichaam des mensen; in zijn bloed, zijn longen, in al zijn spieren en zenuwen."

Ik ben derhalve pantheïst.

De opperste werkelijkheid is voor mij het in alles aanwezige, eeuwig barende Leven, oorzaak, bron van alle gebeuren. Deze werkelijkheid behoeft niet bewezen te worden. Daar is geen sterveling ter wereld, die haar loochenen kan. Ieder mens, ook de eenvoudigste en minst ontwikkelde weet met absolute zekerheid, dat niets van-zelf gaat, dat achter elk bewegen, dat in elk groeien een kracht schuilt. Hij weet dat alles een oorzaak heeft.

Ik ben derhalve — in het kort samenvattend — gekomen tot deze wereldbeschouwing: het heelal is eeuwig en onbegrensd; in dit heelal bewegen zich volgens vaste wetten de milliarden hemellichamen; op één dier hemellichamen, op de aarde, wonen wij, mensen; gans dit heelal is de niet te scheiden twee-eenheid van kracht en stof. Aan die kracht geef ik de naam van „Het Leven" (God) en dit Leven is niet de eerste, maar de eeuwige bewegings-oorzaak.

De menselijke geest evenwel — en zien wij hierin niet weder de eeuwige stuwing van het Leven-zelf? — blijft bij deze erkenning niet staan. Hij wordt gedreven tot een dieper doordringen in het grote mysterie des Levens zelf; hij kan niet ontkomen aan de vraag of dit Leven zinloos-mechanisch of zinvol-dynamisch is.

Dit is de grote vraag, waarmede sedert eeuwen de grote

denkers zich hebben bezig gehouden. Maar het is ook de vraag, welke zich aan ons, met ons beperkte denkvermogen, onweerstaanbaar opdringt. Waaraan zelfs de allereenvoudigste niet ontkomt. Is het mogelijk op deze vraag een antwoord te vinden?

Een afdoend antwoord zeker nooit.

Toch geloof ik, dat wij althans iets zullen kunnen verstaan van het Leven. D.w.z. niet van het wezen van dit Leven zèlf, maar van diens zin. En hierbij staan ons twee wegen open. De éne voert ons tot het naspeuren van wat Het Leven ons te zien geeft in de wording der aarde en in de evolutiegang der mensheid; de andere is die der intuïtie.

Beide wegen komen op eenzelfde punt uit: Het Leven werkt teleologisch d.i. voert tot een doel. Maar ik leg er terstond de volle nadruk op, dat ik hier doel niet opvat als *einddoel*, want een einde kunnen wij ons niet denken. Ik spreek van doel in deze zin, die het Al voortstuwt in een bepáalde richting. En deze richting leren wij, de weg van het historisch onderzoek bewandelend, kennen uit de ontwikkelingsgang, die in de loop van millioenen eeuwen de aarde heeft doorgemaakt in haar worden van heetgloeïende bol tot de door levende wezens bewoonbare wereld, die zij thans is.

Ik denk hier aan de hooggestemde beschrijving van H. G. Wells: „Indien het mogelijk was door die oneindigheid van tijd de terugweg af te leggen en de aarde in deze beginperiode van haar geschiedenis te aanschouwen, zou zich aan ons oog een toneel voordoen dat meer aan het inwendige van een hoogoven of een overstroming van lava die nog niet afgekoeld en verhard is, deed denken, dan aan het beeld dat de aarde in onze dagen vertoont. Er zou geen water zichtbaar zijn, aangezien al het aanwezige water zich in de vorm van oververhitte stoom en in een onstuimige dampkring zou bevinden. Daar beneden zouden wij een zee van gesmolten rotsmaterie zien borrelen

en koken. En langs de vurige wolkenhemel zou men zon en maan zich als een vlammende ademtocht zien voortreppen. Langzaam en geleidelijk, terwijl het ene miljoen jaren op het andere volgde, zou dit vurige schouwspel zijn uitbarstende, gloeiende aard verliezen. De dampen omhoog zouden als regen neerdalen en in diezelfde mate omhoog verdunnen. Vervaarlijke, schuimachtige korsten van zich in vaster vorm zettende rotsmassa zouden aan de oppervlakte van de gesmolten zee komen bovendrijven, om daarna weg te zinken en door andere vlottende bestanddelen vervangen te worden. Enz."

Het aantal jaren, dat de aarde een zelfstandig bestaan heeft geleid, wordt door sommige geleerden geschat op 2.000.000.000 d.i. op twee milliard!

Op deze aarde ontwikkelt zich het leven. En de „kroniek der rotsen", de overblijfselen in versteningen en afdrucken, die gedolven worden uit diepe lagen, hebben den onderzoekers leren verstaan, hoe uit lagere vormen steeds hogere zijn voortgekomen. Wieren, planten, weekdieren, vissen, vogels en zoogdieren en ten laatste de mens.

En wanneer wij pogen die lange weg der eindeloze differentiëring van het leven in altijd fijner georganiseerde vorm te overzien, dan dringt zich aan ons op de gedachte aan *evolutie*, dat is niet in een blind, mechanisch gebeuren maar in een gebeuren, waarin een idee zichzelf al meer verwezenlijkt. En deze gedachte wordt welhaast onweersaanbaar, indien wij ons bezighouden met de geschiedenis van de mens en wij leren zien, hoe hij oorspronkelijk niets was dan dier, waarin paringsdrift en honger het ganse gedrag bepaalden — maar hoe dan in hem ontwaakt de geest en hij wordt tot denker, hoe hij leert spreken en in woord en beeld en klank zijn gedachten gaat weergeven, hoe hij wordt tot dichter en ziener, tot de sterke die de krachten der natuur stelt in zijn dienst, hoe in hem ontwaken gaan zedelijke gevoelens, die zich voortdurend verreinen en verdiepen. En wij worden gedwongen te erkennen, dat het mysterieuse Leven niet zinloos maar

zinnol is. En we begrijpen hoe men dit leven heeft genoemd logos = rede!

Ik beschik niet over de ruimte, welke aan een tijdschriftartikel kan worden toegemeten, om hierop verder in te gaan. Daarom stipte ik slechts aan. Maar ik vertrouw, dat het voor de lezers voldoende is om hen ervan te overtuigen, dat wij alle recht hebben op grond van wat de geschiedenis der aarde en in 't bijzonder van het organische leven op die aarde ons leert, aan de kracht, welke daarin zich openbaart d.i. het eeuwige Scheppende Leven met v.d. Bergh van Eysinga de naam te geven van Wereld-rede. En ligt dan niet de conclusie, dat de mensheid tot hogere redelijkheid moet stijgen, voor het grijpen?

Ik sprak zoeven van een tweede weg om te komen tot het verstaan van de zin des Levens: de intuïtie. Deze speelt een grote, overwegende rol in ons leven. Wij verstaan daaronder het aanvoelen van waarheden, welke liggen buiten de bevassing van ons denkvermogen. En wederom kom ik tot de erkenning, dat wij hier hebben te doen met diezelfde eeuwige kracht, met het Leven-zelf. Wij — ook de minst-ontwikkelde, óók de als boosdoener in deze wereld gebrandmerkte — wij *voelen* de drang naar volkomenheid, wij *voelen* dat er iets ondefinieerbaars is, hetwelk ons drijft naar strijd tegen alles wat onze uitgroei tot sterke, gave persoonlijkheid belemmert; wij kennen allen het schuldbesef, de ontevredenheid met onszelf. Spreken wij daarom niet van het geweten?

Men voert hiertegen soms aan, dat er ook een dwalend geweten is. Ik geloof dat dit berust op een vergissing. Het geweten kan niet dwalen, dat drijft slechts tot het goede. Maar wát het goede is, wordt door ieder denkend mens zelf bepaald en dit is van honderden dingen afhankelijk: allerlei ingeprente begrippen, heersende meningen in het milieu, waarin hij leeft, sterke neigingen in de een of andere richting. Zoo kan ik mij voorstellen, dat iemand, zijn geweten volgend, de oorlog aanvaardt, omdat hij daarin ziet de strijd voor een ideëel doel; maar ik kan mij

eveneens voorstellen, dat hij weigert aan alle gewelddadige, georganiseerde moord mede te doen, omdat zijn geweten hem drijft. Hun inzicht — en dit is een product van hun denken — is slechts verschillend. (Ik verwaarloos hierbij de factor eigenbelang, welke onbewust dit inzicht beïnvloedt). Het komt hierbij niet aan op de vraag, wát iemand goed of kwaad noemt, maar òf hij gevoelt tot het goede gedreven te worden. En dit laatste is m.i. onloochenbaar.

En op grond daarvan zeg ik: ook de intuïtie leert ons: het Leven wordt door ons ervaren als een evolutionaire stuwing.

En wij leren beamen het woord van Emerson: als wij de God der traditie hebben afgezworen en de God der rhetorica hebben laten varen, eerst dan kan God met zijn tegenwoordigheid ons verwarmen.

Voor den pantheïst wordt het wezenlijke der religie derhalve: het zich bewust worden van Het Leven in zich: de beleving van de eenheid met het Eeuwige-zelf.

Hoe waarachtiger onze religie is, des te krachtiger zal ons streven wezen de diepe, redelijke en zedelijke drang van Het Leven te volgen.

En het zijn de schoonste en verhevenste ogenblikken in ons bestaan, wanneer wij dat allerhoogste geluksgevoel als een zalige huivering ervaren, dat in ons kan opkomen, als we ons uitgeheven wanen boven ruimte en tijd en alleen maar voelen de realiteit van Het Leven. Dan wordt aan ons bewaarheid het „Eritis sicut Deus” d.i. gij zult zijn aan God gelijk. Dan is — om in christelijke trant te spreken — God in ons vlees geworden.

* * *

Nog altijd gevoel ik het als een bevrijding, dat ik het geloof in een als persoon-gedachte God heb verloren. Ik heb nu geen behoefte meer aan een „theodicee”.

Het is voor sommige lezers misschien gewenst, dat ik met een enkel woord vertel wat wij onder „theodicee” verstaan. Het woord betekent „rechtvaardiging Gods” en

is in gebruik gekomen sedert de filosoof Leibnitz in 1770 zijn „*Essai de Theodicé sur la bonté de Dieu, la liberté de l' homme et l' origine du mal*” heeft geschreven. Dr. Antoon Vloemans zegt daarvan volkomen terecht (Leven en leer der grote denkers, pag. 342) „Deze wereld móet volgens Leibnitz, als Gods werk, de beste onder alle mogelijke zijn, want ware er een betere mogelijk geweest dan diegene, die werkelijk bestaat, zo zou Gods wijsheid haar verkozen, Gods goedheid haar gewild, Gods almacht haar verwerkelijkt hebben. Doch zulke bewering verlangt een dringend bewijs. Want is deze wereld dan inderdaad zo goed en zo fraai, gelijk men dit van een product van de goddelijke almacht en algoedheid zou mogen verwachten? Het lijden, de smart, het ongeluk, het gebrek, de onvolmaaktheid in 't algemeen, laten zich ook met de beste argumenten niet uit de wereld wegredeneren. Hier moest dus Leibnitz zich wel beschermend voor zijn God plaatsen en met al zijn bewonderenswaardige scherpzinnigheid heeft hij gepoogd Diens beleid te rechtvaardigen.” In iedere theodicee hebben wij dus te zien een poging om al wat men God toedicht, goed te praten, aannemelijk te maken. Of dit mogelijk is? Een afdoend antwoord op deze vraag heeft de grote Koningsberger wijsgeer Kant gegeven in 1791 in zijn geschrift „über das miszlingen aller philosophischen Versuche in der Theodicee”.

Het is dezelfde Kant geweest, die voor goed heeft afge-rekend met de zogenaamde wetenschappelijke bewijzen voor het bestaan van God. Toch probeert men telkens weer opnieuw het „bewijs” te leveren, dat er een boven- en buiten-wereldlijk Wezen, als eerste oorzaak, moet zijn. Ik zou hierbij niet stilstaan, wanneer ik niet wist, hoe velen geneigd zijn dit bewijs te aanvaarden. Ik denk hier aan de bewijsvoering van den Jezuitenpater F. Hendrichs in zijn bij duizendtallen verspreide boekje: „De gouden keten der waarheid”. Zijn beroep op het feit dat alle rassen en volken een Godheid erkennen en dat, naar zijn zeggen, de meeste mannen der wetenschap dit eveneens doen, laat ik,

als nietszeggend, achterwege. Zijn hoofdbewijs moeten we echter eens nader bekijken. Dit hoofdbewijs is de *oorzaikelijkheid*. „Daar” zo redeneert hij, „nu niets zich zelf kan veroorzaken, vóórdat het bestaat, moet er noodzakelijk een Eerste Maker als Eerste Oorzaak zijn geweest, die Zijn bestaan niet van een ander ontving, dat is: die *geen* oorzaak had, maar zijn bestaansgrond *in zichzelf heeft*.” En later schrijft hij, dat deze eerste Maker is een met *verstand* begaafd Wezen, 't welk *afzonderlijk*, als *afgesloten* geheel op zich bestaat; „dit noemen wij een *Persoon*.”

Hoewel deze redenering bij velen inslaat, houd ik haar toch voor onjuist.

Want: het heelal is niet gemàakt; het is altijd geweest en het zal altijd blijven. De grondfout in de redenering van pater Hendrichs is, dat hij een begin aanneemt. En een begin is ondenkbaar, evengoed als een einde ondenkbaar is. Wanneer wij ons in dit vraagstuk verdiepen, kunnen wij m.i. tot geen ander resultaat komen dan: het heelal is *eeuwig* en *onbegrensd*. Ik weet wel, dat de begrippen eeuwigheid en onbegrensdheid ons doen duizelen — wij kunnen ze niet omvatten. Toch liggen ze ons véél nader dan de begrippen eindigheid en begrensdheid van het heelal. Het is ons onmogelijk ons het „niets” te denken en dit zouden wij toch moeten doen, als wij een begin en een einde aannamen. Daarom lijkt 't mij onlogisch te spreken van een eerste Maker of een eerste Oorzaak. Er kan slechts sprake van een eeuwigen Maker of een eeuwige Oorzaak. Buitendien is de benaming „Maker” al heel ongelukkig. Immers: maken betekent: iets in het leven roepen, iets vervaardigen uit wat reeds bestaat, door bewerking van buiten af. Men „maakt” een stoel, een tafel, een schilderij en men gebruikt daarvoor bepaalde voorhanden zijnde stoffen, die met hand en gereedschap worden bewerkt. Zo kan ik b.v. een kunstbloem „maken”, maar de echte, levende bloem wordt niet gemaakt, maar groeit. Bij dit groeien is geen sprake van ingrijpen van buiten af.

Dit groeien geschiedt van binnen uit. Indien wij over ge-perfectioneerde waarnemingswerktuigen beschikten, zou het ons misschien mogelijk wezen dit groei-proces te zien en dat zouden wij opmerken, dat de cellen waaruit de bloem is opgebouwd zich vermenigvuldigen, maar wij zouden nooit een „makende” hand bespeuren, die ingreep en de stof groepeerde. Welnu, het oneindig heelal vertoont één groot groeiproces. Of juister gezegd: het is een eeuwig worden, een eeuwig wisselen en veranderen, een altijd doorgaande groepering en hèrgroepering van de stof.

En wij worden hierbij herinnerd aan het woord van den grieksen wijsgeer Empedocles (490—430 v. Chr.): „Iets anders wil ik u verkondigen: het ontstaan van vergankelijke dingen is onmogelijk, evenzo de vernietigende dood; er bestaat enkel vermenging en scheiding van het gemengde, ontstaan is slechts een woord van mensen”. (Hier bedoelt E. met „ontstaan” worden uit niets en met „dood” het worden tot niets). Vele eeuwen later, ten tijde van de Franse revolutie zou de geleerde chemicus Lavoisier dezelfde gedachte uiten in de wet van het „behoud van stof.”

Niets gaat verloren. Alles blijft, maar alles gaat steeds in andere vormen over. De stof, waaruit het heelal is opgebouwd is eeuwig en constant. Maar — zegt men — er moet toch een oorzaak zijn voor dit eeuwige worden. Natuurlijk! Een oorzaak moet er zijn, maar gelijk ik zoëven zeide, niet een *eerste* oorzaak. Er is een *eeuwige* oorzaak. M.a.w. er is één albeheersende kracht, die niet op een gegeven tijdstip begonnen is te werken, maar die nooit niet-gewerkt heeft. Heeft niet Goethe gelijk gehad, toen hij zeide: de stof kan nooit zonder geest, de geest nooit zonder stof bestaan en werkzaam zijn?

En wij moeten wel komen tot het onderschrijven van wat Haeckel aldus uitdrukte: „Steeds duidelijker dringt zich aan de rusteloos zoekende geest de noodzakelijkheid op, god niet als een uiterlijk wezen tegenover de stoffelijke wereld te stellen, maar hem als goddelijke kracht of bewegende geest een plaats te geven in het innerlijk van

het heelal zelf. Steeds duidelijker wordt het ons, dat alle wondervolle verschijnselen van de ons omringende natuur, zowel van de bewerktuigde als van de niet bewerktuigde, slechts verschillende voortbrengselen zijn van een en dezelfde oerkracht, verschillende verbindingen van een en dezelfde oerstof. Steeds onweerstaanbaarder openbaart zich ons het begrip, dat ook onze menselijke ziel slechts een nietig deeltje is van de alomvattende „wereldziel”, evenals ons menselijk lichaam slechts een afzonderlijk deeltje vormt van de grote wereld der bewerktuigde lichamen.”

Van deze pantheïstische levens- en wereldbeschouwingen hebben wij de volle consequentie te aanvaarden. Wanneer wij dit doen met grote en durvende eerlijkheid, zal het ons spoedig blijken, dat wij veel oude begrippen hebben prijs te geven, begrippen, waaraan we vaak méér vastzitten dan wij zelf vermoeden.

Wel voelen wij ons bevrijd van het pijnlijk conflict, dat ieder, die in een persoonlijk, almachtig, goddelijk wezen gelooft, telkens weer moet benauwen, wanneer hij zich in de werkelijkheid indenkt en wanneer hij zich reenschap geeft van de smart, het lijden, het onrecht in de wereld. Men denke slechts aan de onderdrukking der volksmassa's, aan de wrede slavernij, aan de moordende oorlog. En dan te geloven in een almachtig, liefderijk wezen, dat alles regeert, elks lot bepaalt! De orthodox-protestant en de r.-katholiek maakt zich er dan wel heel gemakkelijk af, wanneer hij zegt God wil dat alles niet, maar Hij laat het toe! Maar dan komt in mijn herinnering terug een woord, dat een eenvoudige vrouw in mijn gemeente, tijdens de oorlog tot mij sprak: dominé, hoe kan God het uitstaan!

Die vrouw voelde meer deernis en liefde met de mensen dan de God, in wien men haar had leren geloven.

De bevrijding van het geloof in den antieken, persoonlijke God voert logisch tot de bevrijding óók van vele andere begrippen.

Wij komen anders te staan tegenover wat men noemt

goed en kwaad.

Heeft deze onderscheiding nog recht van bestaan?

Wij maken haar geregeld en dit heeft zijn waarde, ik kom daarop straks nader terug. Maar feitelijk kunnen wij van goed en kwaad niet spreken, want alles wat geschiedt is noodzakelijk als een uiting van het eeuwig werkende Leven (God) zelf. Want dit Leven is de éne universele kracht, is de Geest, welke de zichtbare verschijnselen veroorzaakt. Wanneer wij dus, om met Spinoza te spreken, het gebeuren om ons heen beschouwen sub specie aeternitatis d.i. van eeuwigheidsstandpunt uit, dan vervalt de onderscheiding tussen goed en kwaad. Dan is alles te zien als één gebeuren, één machtig groeiproces, waarin al het bijzondere een niet te missen schakel is van het algemene, van het grote geheel. Dan aanvaarden wij de causaliteit en het determinisme. Goed en kwaad zijn zuiver menselijke onderscheidingen, welke wij niet missen kunnen in deze tijd-ruimtelijke wereld. Er is ook niets tegen dat wij van deze beide tegenstellingen blijven spreken en dat wij dus steeds gereed staan om een waarderingsoordeel te uiten. Als wij de betrekkelijkheid daarvan maar niet uit het oog verliezen. Daarbij mogen wij echter geen ogenblik vergeten, dat de grens tussen goed en kwaad telkens verlegd wordt. En dit geldt zowel voor de mensheid als geheel, als voor ieder individu afzonderlijk. Omdat de mensheid — gevolg van het stuwende Leven zelf — evolueert d.i. voor een deel bewust, maar voor een groter deel onbewust, bezig is de idee „mens” te verwezenlijken of, om te herhalen, wat ik reeds eerder schreef, omdat zij streeft naar de eenheid met het Eeuwige-zelf, met het Leven, naar de verwezenlijking van het „Eritis sicut Deus”. Daarom zal zij steeds zedelijke begrippen moeten hebben. Om een voorbeeld te noemen: er is een tijd geweest, dat de mensheid de oorlog niet onzedelijk vond — wij zien, hoe in dit opzicht een verandering bezig is zich te voltrekken, waar wij kunnen opmerken, dat duizenden, ondanks alle pogingen van belanghebbenden om

de oorlog nog een schijn van recht te geven, hem zedelijk veroordelen.

En wanneer wij onszelf controleren, kunnen wij eveneens opmerken, hoe wij — wanneer wij tenminste levende d.i. denkende mensen zijn — voortdurend onze opvatting omtrent goed en kwaad wijzigen.

Als algemene regel kunnen wij m.i. dit vaststellen: wij noemen *goed* alles, wat naar onze mening ons mens-zijn niet schaadt en *slecht* alles wat aan dit mens-zijn afbreuk doet.

Hieruit volgt logisch, dat ons oordeel dus onmiddellijk samenhangt met de meer of minder hoge opvatting, die wij van het mens-zijn hebben en tevens van het inzicht, dat wij hebben in de verhoudingen onzer samenleving.

Volkomen te goeder trouw kan b.v. iemand menen, dat er niets slechts is in het leven van rentetrekkerij zonder zelf enige nuttige arbeid te verrichten of in de exploitatie van arbeiders, die met een schamel loon worden afgescheept.

Maar óók kunnen er zijn, die de economische verhoudingen in onze kapitalistische maatschappij onzedelijk achten, omdat zij mensen aan mensen ondergeschikt maken, omdat zij de mens vernederen door in hem de broederlijke gevoelens te onderdrukken en de dorst naar gerechtigheid te vermoorden door de dorst naar geld er voor in de plaats te stellen.

Ik hoop hiermede te kunnen volstaan en hiermede te hebben aangetoond, dat wij zonder twijfel steeds zullen blijven voortgaan met het maken van onderscheid tussen goed en kwaad als een onverbiddelijk gevolg van het feit, dat wij wezens in wording zijn en daarom moeten stijgen, maar dat goed en kwaad toch niet anders zijn dan *door ons verschillend beoordeelde* manifestaties van het éne grote Leven.

Bij deze opvatting moeten wij komen tot de ontkenning der *zonde*. Nog steeds kunnen wij opmerken, hoe ook in vrijzinnige kringen het oude zondebegrip voortleeft. En

wat is dit anders dan het antieke duivelgeloof in moderne aankleding? Waar — en dit geschiedt vooral bij de zogenaamde rechtse vrijzinnigen evengoed als bij de orthodox-protestanten — de zonde als een positieve, anti-goddelijke, de mens beheersende macht wordt beschouwd, daar hebben wij in waarheid niets anders dan het oude Parsisme met zijn Ormuz en Ahriman.

Wat men zonde pleegt te noemen en wat men dikwijls ongehoorzaamheid of zelfs opstandigheid tegen God noemt, is evenzeer een openbaring van het Leven, buiten hetwelk niets is, als elk ander gebeuren.

Zonde is — als wij dit woord blijven gebruiken, wat ik evenwel niet doe — het tegendeel van overgave aan het Leven. Maar de éénheid der tegendelen is de groei. En is groei denkbaar zonder overwinning van weerstand? In het bijzonder bij de wordende mens?

Daarom spreek ik nooit van de *zondige* mens, maar van de *onvolmaakte* mens. En juist in onze onvolmaaktheid ligt — het klinkt paradoxaal! — ons geluk. Zij juist maakt, dat wij uitstijgen boven louter *bestaan* om te komen tot *leven*. Want leven is ageren, strijden; leven, in hoogste instantie, is held zijn. Een volmaakt mens zou zijn een dood mens, omdat de volmaaktheid alle streven noodwendig buitensluit.

Goethe heeft dit diep gevoeld. Blijkt het niet overduidelijk uit zijn bekende:

Daar wonen, ach, twee zielen in mijn borst,
En de ene wil van d'andere zich scheiden;
Want de ene omklemmt met hete liefdesdorst
De wereld die haar woning wil bereiden,
En d'andre schudt met onbetemb're vlucht
Het stof zich af en smacht naar hoger sferen.

Daarom kon diezelfde Goethe zijn held Faust, wanneer deze bedwelmd is door de roes van zinnelijke wellust en lichtzinnig genot, toch nog laten protesteren tegen eigen verlaging en verdierlijking, omdat hij van de rechte weg zich wel bewust bleef!

En kunnen wij deze laatste woorden niet aldus interpreteren: omdat hij (als ieder mens) bleef voelen de drang van het alles stuwende Leven?

Derhalve wat wij kwaad *noemen* is nodig als prikkel tot actie en daarmee is het gerechtvaardigd.

Als er geen kwaad was zou er ook geen goed zijn.

Zouden wij het licht kunnen waarderen, als er geen duisternis bestond?

Zouden wij kunnen spreken van de heerlijke rust op een zoele windloze zomeravond, als we niet ook de onrust kenden van de bulderende storm?

Zouden wij de bekoring kunnen ondergaan van liefde en zachtheid, als haat en ruwheid niet bestonden?

Daarom is het een zegen, dat wij ons ellendig, gebroken rampzalig kunnen gevoelen over wat wij verkeerd, d.i. tegen ons diepste en zuiverste gevoel in, deden. Want daaruit ontkiemt het verlangen om boven onze zedelijke zwakheid uit te komen.

En wij begrijpen daarom dat zedelijke ellende, zelfverwijt, berouw, wroeging evenals het heftig begeren naar levensloutering niet anders zijn dan schakels in de eindeloze ontwikkelingsketen. Samenvattend kom ik, als pantheïst, tot deze conclusie: het wereldgebeuren — en hierbij denk ik nu, beperkend, aan wat plaats grijpt in het evolutieproces der mensheid — is één groeiproces, waarbij alles een rol speelt, noodwendig is en daarmee vervalt het onderscheid tussen goed en kwaad. Tegelijkertijd evenwel heeft de mens de onderscheiding te maken, omdat zij onontbeerlijk is voor zijn geestelijke activiteit, welke de tegenstelling van goed en kwaad niet missen kan.

De pantheïst kan niet ontkomen aan de noodzakelijkheid zich ook bezig te houden met het vraagstuk der onsterfelijkheid. Want te allen tijde heeft dit gestaan in de volle belangstelling der mensheid en hierin is nog niets veranderd in onze dagen.

Immers, de dood staat in ieders leven als de grote, stille

wachter, die vroeg of laat de donkere poort voor hem opent, waardoor hij moet gaan. En niemand ter wereld is er — hoe oppervlakkig hij overigens moge zijn — die niet ogenblikken kent, waarin hij vraagt: wat is achter die poort?

Wanneer de Christelijke Kerk één onvergeeflijke misdaad heeft begaan aan de mensheid, dan is het ongetwijfeld deze geweest, dat zij tot haar gekomen is met de prediking van hemel en hel.

Wat is de hemel? Wat is de hel?

De roomse catechismus geeft ons het afdoende antwoord, waar hij zegt: de hemel is de plaats, waar de Zaligen in alle eeuwigheid volmaakt gelukkig zijn door God te aanschouwen, te beminnen en te bezitten; de hel is de plaats, waar de verdoemden voor eeuwig van de aanschouwing Gods beroofd zijn, en door een onuitblusbaar vuur en andere straffen gefolterd worden.

Wie is in staat om zich een voorstelling te vormen van de fatale uitwerking, welke de leer van hemel en hel in de loop der eeuwen moet hebben gehad? Hoeveel angst en vrees, hoeveel loondienarij is daarvan het gevolg geweest?

Maar wij begrijpen volkomen, dat de kerk juist in die leer van hemel en hel het middel bij uitnemendheid gevonden heeft en nog heeft, om over de geesten te heersen.

Wie van zijn prille jeugd af in dit geloof is groot gebracht, kan er zo moeilijk weer geheel van loskomen. Diep verzonken in het onderbewustzijn komt het telkens weer naar boven om de mens te benauwen.

Daarom zal de pantheïst, de levensgelovige, tegen dit geloof zo krachtig mogelijk stelling nemen. Het Leven schenkt geen beloningen en deelt geen eeuwige straffen uit. Het wil in de mensheid, door de mensen zichzelf verwezenlijken.

Buitendien staat de pantheïst met verbijstering tegenover het feit, dat zij, die in een persoonlijk goddelijk Wezen geloven en die zelfs beweren, dat dit Wezen oneindige goedheid is, toch aannemen dat Het mensen aan eeuwige,

let wel: eeuwige foltering kan prijsgeven. Dit is wel de grofste belediging, welke de Godgelovigen hun God kunnen aandoen.

En wel moeten wij hier denken aan het „credo quia absurdum” (ik geloof omdat het ongerijmd is) vooral nadat de oude wereldbeschouwing door Copernicus volkomen is overwonnen.

Hiermede verloochent de pantheïst het onsterfelijkheids-geloof daarom nog niet. Hij is te diep doordrongen van de eeuwigheidsidee dan dat hij zou kunnen geloven, dat iets in het heelal zou kunnen verloren gaan. Hij weet maar al te goed, dat in het altijd wisselen en veranderen, het wezenlijke blijft en niets verloren gaat.

Maar onvoorwaardelijk verwerpt hij het oude, bij duizenden nog voortlevende: wat moet ik doen om zalig te worden? Ons leven mag niet beheerst worden door de vraag om *eigen* zaligheid, maar moet worden gedragen door de sterke begeerte om de mensheid gelukkiger te maken. En heel wat hoger dan het „wat moet ik doen om zalig te worden?” is de lijfspreuk van wijlen Domela Nieuwenhuis, is het „terar dum prosim” (laat ik te gronde gaan, als ik maar nuttig ben!). Want het eerste is de uiting van een levensverhouding, welke gericht is op eigen behoud; het tweede van een levenshouding, die zoekt naar het heil der mensheid.

Voor den phanteïst krijgt de onsterfelijkheid een nieuwe betekenis.

Paul Carus zegt ergens: „niet alleen blijven de zielen onzer doden gemeenschap beoefenen met hen die nog leven, maar zijn aanwezig in hun geest en ze zullen deel vormen van de geslachten, die nog komen. De zielen der doden leven bestendig voort in de zielen der levenden”.

Ik zou dit zó kunnen uitdrukken: wij zijn niet los van allen, die ons zijn voorafgegaan maar wij hebben hen als 't ware in ons opgenomen — zij zijn een deel van ons geworden, zoals wij een deel zullen wezen van hen, die nà ons de mensheid vormen.

Indien ik me goed herinner is het Haeckel geweest, die de opmerking heeft gemaakt dat vooruitgang en evolutie alleen mogelijk is doordat de zielen van vroegere geslachten blijven leven. Indien de zielen van onze voorouders — zo roept hij uit — niet in ons waren en met ons, wat een armzalig amoebenbestaan zouden wij dan leiden. Elke gedachte van ons, eens gedacht en gekoesterd in vroegere jaren, in zekere zin voorbijgegaan, blijft in andere zin een altijd tegenwoordige werkelijkheid en onze ziel is een groot gebouw, bestaande uit het onsterfelijk deel van gevoelens, ideeën, daden van vroeger jaren, teruggaande tot het begin van zieleleven op aarde.

Op haar eigen, dichterlijke wijze vertolkt Henriette Roland Holst dezelfde gedachte aldus:

Maar geen ding vergaat zonder
kroost van werkingen; onder-
duikt geen ding in het eeuwige zijn,
of een spoor blijft van zijne
werkingen achter, een kleine
rimpel in het levensgedein.

Hun geofferde krachten
hun daden, hun trachten
in de dienst der lichte idee
zijn ons onverloren
worden wedergeboren,
golven in de wijde zee
van het wereldbeschouwen
van het wereldgebouwen
aller mensen-geslachten werk
tot een blijvend bestaan
voert elk hunner aan
zijn steen, en zo rijst de kerk.

Ik kom dus tot de feitelijke ontkenning van de dood. Het is mij onmogelijk om te sterven in de zin van spoorloos verdwijnen. De stof, waaruit ik ben opgebouwd, blijft.

De millioenen atomen, die mijn lichaam vormden vallen uiteen om zich in honderden andere vormen te hergroeperen, om nieuwe lichamen te vormen. Want als lijfliĳke verschijning ben ik niets anders dan een klein, uiterst klein gedeelte van de eeuwige stof, dat zich uit die stof tot een menselijk lichaam heeft samengevoegd.

En geestelijk? Ook geestelijk kan ik niet sterven. Mijn geest blijft voortwerken, blijft leven in anderen, in mijn kinderen, in allen, wier denken en gevoelen en willen ik bewust of onbewust in meer of mindere mate heb beïnvloed. En zó is het met iedereen! Niemand is er, of er gaat iets van hem uit, wat, ook als hij lichamelĳk niet meer bestaat, blijft in anderen.

Hierin ligt een met het leven verzoenende gedachte.

Deze gedachte heft ons op. Zij overwint in ons de verlamrende twiĳfel. Want zij sterkt in ons het besef, dat al wat wij denken en doen, wat wij brengen aan de mensheid, door haar te voeren tot dieper inzicht, tot meer universele liefde, nooit verloren gaat.

Duizenden onzer medemenssen staan vooral in deze tijd van een ondergaande cultuur als wanhopigen in de wereld. Oude levensvoorwaarden, die eeuwen aaneen erkend zijn, zien zij verdwijnen en wegsterven. En zij missen alle geloof in de toekomst; de laatste resten van hun idealisme verschrompelen. Hun energie kwijnt weg. In hunne zielen dringt binnen een ellendig cynisme, dat hen doet spreken: laat ons eten en drinken en vrolijk zijn, want morgen sterven wij, dat hun leven doet worden tot een bekommerd zijn alleen om eigen materiële belangen, tot een zaak met een boekhouding, die zo nodig ook een valse boekhouding mag zijn.

Deze duizenden zullen dan slechts tot werkelijk bewust, strevend, strijdend leven worden gewekt, wanneer zij gaan begrijpen dat ook zij niet sterven kunnen, dat ook zij blijven voortleven in hen, die na hen komen.

Dit is het heerlijke van de pantheïstische levens- en wereldbeschouwing dat zij ons leert het eeuwige worden.

En zou dit niet in hoge mate ons verantwoordelijkheidsgevoel verlevendigen?

Is het niet van ontzaglijke betekenis voor ons, wanneer wij ons diep indenken in dit grote feit, dat wij voort blijven leven in de geslachten, die nà ons komen?

Ik ga eindigen. Ik ben er mij zeer sterk van bewust, dat er nog heel wat meer over het behandelde onderwerp te zeggen is, dat nog vele vragen overblijven; vragen waarop wij tevergeefs een antwoord zoeken. Waar het echter in de eerste plaats op aankomt is dit: in het pantheïsme, in het geloof in het eeuwig barende Leven vinden wij onze hoop en ons vertrouwen op de toekomst, vinden wij de kracht om dapper voorwaarts te gaan.

HET NIEUWE LEVEN, 18e Jrg. 1933.

HET TEMPO VAN ONS LEVEN.

De gang der mensheid door de eeuwen is te vergelijken met de loop ener rivier. Hoog in de bergen ligt haar oorsprong. Klein en nietig zijn de stroompjes water, die samenkomen in haar bedding. Maar tezamen vormen zij de grote stroom, die daalt naar omlaag. Soms gaat hij kolkend en schuimend, wanneer hij door nauwe kloven zich een weg moet banen en, als er groot verval van bodem is, vormt hij donderende watervallen. En er zijn stroomversnellingen, die de indruk wekken van een ongetemd leven, dat de rivier bezielt. Maar het gebeurt ook, dat de rivier loom en futloos zich voortbeweegt. Ze vormt een meer en haar beweging is vertraagd en nauwelijks speurbaar. Maar aan de uitgang van het meer herleeft zij en er zijn weer de wielingen van haar water en het snel zich voorwaarts reppen, totdat zij eindelijk haar rust vindt in de zee, die haar wacht.

Als zulk een rivier is het leven der mensheid. Zij heeft tijden, waarin, zonder grote schokken, het leven rustig zich voortbeweegt; kalmpjes aan gaat het verder, zó kalmpjes, dat 't de schijn heeft of er stilstand is ingetreden. Maar zij heeft ook haar tijden van stroomversnelling. Dan is het of nieuwe krachten haar bezielen en geweldige veranderingen grijpen plaats. Oude vormen worden afgebroken, oude ideeën verworpen. De geesten worden veront-rust en tot grotere activiteit opgewekt.

Evenals bij een rivier, is bij de mensheid het tempo, waarmee zij zich voortbeweegt, aan grote veranderingen onderhevig.

Wanneer wij pogen onze tijd te begrijpen, zal het ons duidelijk worden, dat wij thans leven in een periode, waarin het tempo ontzaggelijk snel is. Zó snel dat het ons, bij de bewustwording daarvan, haast verbijsterend toeschijnt.

Al terstond dringt dit feit zich aan ons op, wanneer wij denken aan de uiterlijke veranderingen in ons leven door de fenomenale ontwikkeling der techniek. Deze is inder-

daad verbluffend en heeft zich voltrokken (en is bezig zich nog verder te voltrekken) in een zeer kort bestek. Dit zal dan pas goed door ons worden beseft, wanneer wij de laatste honderd jaar vergelijken met de tijd die er achter ligt.

In een bijzonder lezenswaardig boek „Weltanschauung des modernen Menschen” geeft de schrijver, Bruno H. Bürgel een pakkend beeld.

„Wanneer”, zo zegt hij, „de grote koning der Babyloëniërs, Chammurabi, die pl.m. 2000 vóór Christus regeerde, des avonds in zijn staatsstukken lezen wilde, moest hij zich bedienen van een olielamp. En..... wanneer Goethe, die in 1832 stierf, bij het invallen der duisternis wilde arbeiden, moest hij, ofschoon er intussen bijna vierduizend jaren verliepen, evenals de grote heerser van Babylon een olielamp aansteken. Zeker, de lamp was intussen wat verbeterd, had een andere vorm gekregen, maar het was toch een naar onze begrippen armoedige verlichting”.

Gewoonlijk dringt het niet tot ons door maar zulk een mededeling doet ons ineens heel diep beseffen hoe buitengewoon vlug zich de technische veranderingen in de laatste eeuw hebben voltrokken.

Want wat gebeurt ná Goethe's tijd? De walmende olielamp en de flakkerende vetkaars verdwijnen. De petroleumlamp en de stearinekaars brengen hun rustig licht. Dan komt het gaslicht, spoedig verhelderd door het gloeikousje, en 't duurt niet lang of ook dit wordt weer verdrongen door het electrische licht, dat de nacht omtovert in de dag. In één eeuw snel elkaar opvolgende verandering ná tientallen van eeuwen zonder enige diep-ingrijpende wijziging in de wijze van verlichting.

Precies hetzelfde verschijnsel kunnen wij b.v. ook opmerken ten opzichte van de wijze, waarop zich de mens verplaatst. Duizenden jaren blijft voor het verkeer te land de mens afhankelijk van de snelheid van zijn rijdier, van zijn kameel of zijn paard; voor het verkeer te water van de kracht van de wind. Wanneer een machtig Farao uit de

eerste Egyptische dynastie, die ongeveer 3300 jaar vóór Christus regeerde, zijn gebied doorreisde, maakte hij gebruik van paard en wagen. Zijn snelheid vindt haar begrenzing in de vlugheid van zijn ros. En als Napoleon zijn Egyptisch avontuur beleeft en peinzend staat voor de geheimzinnige Sfinx, dan moet hij, wiens krijgssucces voor een goed deel te danken was aan de snelheid van zijn legers, erkennen, dat hij evenals die Farao nooit vlugger kon gaan dan het rappe paard.

Nauwelijks echter is Napoleon van het wereldtoneel verdwenen of een nieuwe geweldige kracht komt op: de stoom. En de stoomboot en de stoomtrein verhogen de snelheid van het verkeer. Maar daar blijft het niet bij. Uit de aardolie wordt de benzine geraffineerd. Men leert hoe de electriciteit kan worden benut. De auto wordt geboren, de elektrische trein raast langs de rails — straks wordt de vliegmachine gebouwd. Snelheden van honderd K.M. per uur worden bereikt op 't land, van honderden K.M. in de lucht. En wie zal zeggen met welk een duizelingwekkende vaart over enige jaren de mens zich zal voortbewegen in de stratosfeer?

Wat is er in één mensenleeftijd niet gebeurd? Als jongen heb ik nog gereisd in de trekschuit! Ik heb gezeten in de roef van de schuit van Hoorn naar Alkmaar. Wie zou nu nog kunnen reizen in een trekschuit, in een diligence, wie zou niet zitten te popelen van ongeduld als hij in een paardentram moest zitten? Zó heeft de snelheidskoorts ons te pakken dat wij in een boemeltrein mopperen omdat we zo langzaam opschieten. Lopen? Dwaasheid! Wij springen op de fiets. En zelfs daar waar het leven schijnt stil te staan, waar men zich vastklemt aan het verleden en van het nieuwe niets wil weten, doet men daaraan mede. Ik heb de Spakenburgers en de Staphorsters in hun antieke kledij zich zien voortbewegen op het rijwiel. Hoe lang zal 't nog duren eer zij op de motor hun duffe wereld verlaten om de moderne wereld door te razen?

Wie herinnert zich niet de tijd, dat hij in onze haven-

steden de stoere, gespierde werkers de schepen zag lossen en laden, dat hij de polderjongens in lange rijen achter hun kruiwagens zag zwoegen?

En nu? Geweldige elevators, machtige zuigbuizen, lange Jacobsladders, enorme ijzeren grijpers doen het werk van dagen in enkele uren!

Deze enkele voorbeelden, die met talloze andere kunnen worden aangevuld, mogen volstaan om ons hiervan te overtuigen, dat in onze tijd het leven zich in razend tempo heeft vervormd.

Het ligt voor de hand, dat hierdoor de menselijke geest niet onberoerd kon blijven. Door de snelheid van het verkeer, door het rijwiel b.v. werden zelfs de meest afgelegen hoeken in aanraking gebracht met de nieuwe ideeën, die opkwamen op de verschillende terreinen van het geestesleven der mensheid. Courant, brochure en boek vinden overal hun weg tot in de hutten op de eenzame hei. Afstanden zijn overwonnen. En sedert enige jaren heeft de radio zijn zegevierende intocht gehouden. Millioenen kunnen tegelijk over heel de wereld luisteren naar de brallende redevoeringen van Adolf Hitler, maar ook naar de verhandelingen van moderne denkers. Men bedenke eens, wat het betekent, dat ieder, die wil, in staat is zijn geest te verrijken door kennis te nemen van de meest uiteenlopende richtingen. En hoe daardoor de ideeën bij de mensen zich moeten wijzigen.

Nog in het jaar 1782 werd te Glarus door een officieel gerechtshof een meisje wegens hekserij veroordeeld en onthoofd. In Berlijn laaide de laatste brandstapel in 1813. Pas in het jaar 1822 veroorloofde de roomse kerk de verbreiding van geschriften, die leerden, dat de aarde draaide om de zon. Wie kan zich nu nog voorstellen, dat een heksenproces mogelijk is, dat het vrije denken strafbaar wordt gesteld, dat een inquisitie wordt geduld? En toch....

Neen, ik zie volstrekt niet over het hoofd, dat er altoos ook reactionaire krachten werkzaam zijn, dat benepen regeringen de censuur toepassen. In dit opzicht is

onze tijd zelfs zéér merkwaardig. Wie had ooit kunnen denken dat zo iets als een openbare boekenverbranding, gelijk in Duitsland, thans nog mogelijk zou zijn? En dat in ons land met zijn vrijheidstradities de uitzending van de Internationale door de radio zou worden verboden! Het optreden tegen de vrije meningsuiting, welke zo onontbeerlijk is om de geestelijke activiteit te prikkelen en op te wekken, welk optreden wij tegenwoordig in West-Europa evenals in Midden-Europa kunnen waarnemen, stemt niet hoopvol.

Het heeft er de schijn van of de staten de rol, welke in de middeleeuwen door de kerk werd vervuld, pogen over te nemen. Gelijk voorheen de machtige kerk niets duldde wat haar maatschappij kon ondermijnen — zo verzet de staat (d.w.z. de overheid, welke hem als haar instrument gebruikt) zich thans meer en meer tegen alles wat voor zijn prestige schadelijk kan zijn. Staatsgevaarlijk te wezen wordt gaandeweg als een onvergeeflijke misdaad gekwalificeerd.

Maar bij enig nadenken zal men toch spoedig tot het inzicht komen, dat geen tyrannen, dictatoren of gecamoufleerde dictatoren ooit bij machte zullen wezen om ideeën, al zijn deze hun nog zo onwelkom, in hun verbreiding te stuiten. Want een idee is niet als een wild dier, dat men kan doden, of als een vogel, die men kan opsluiten in een kooi. Elke idee, welke levensvatbaarheid heeft, omdat zij een hogere levensvisie vertegenwoordigt of omdat zij een diepere waarheid in zich draagt, baant zich haar weg. Zij dringt door de dikste kerkermuren, zij passeert alle grenzen. Men moge haar voortgang kunnen vertragen; stuiten kan men die niet.

De zoëven genoemde Bürgel zegt dan ook m.i. volkomen terecht: „De ganse ziel van de Westerse mens moest zich in de laatste honderd (en ik voeg er aan toe, vooral in de laatste tientallen van jaren) sterk hervormen, anders ware zij te gronde gegaan onder de stortvloed van gebeuren, in de razende wenteling van het rad van de tijd. Wereld-

handel, grootindustrie, wereldverkeer, economische strijd der volken, grotestadsbeschaving, losworden van de bodem, van de natuur, moderne arbeidersbeweging, het tempo van het tijdvak der machine zowel in de arbeid als voor vermaak, dit alles en veel meer kwam met grote snelheid, stelde reuzenproblemen, die snel moesten worden opgelost.

Voorwaar, wij leven in een zware strijd, maar ook in een periode der mensheidsgeschiedenis, die zo interessant is, dat komende geslachten ons zullen benijden, daarin te hebben geleefd.

In de winter bevriest de poolzee, zij wordt tot een dode, starre vlakte: wel kan men haar overschrijden, maar zij is van dodende verveling en eentonigheid. Maar als de zomer komt, dan breken donderend de schotsen, schuiven over elkaar, vernietigen elkaar en alles komt in beweging, grandioos en vol gevaren. In zulk een tijd leven wij, strijders voor een nieuwe wereld en een nieuwe levensbeschouwing."

Mij dunkt, dit is zuiver gezien.

Wij leven inderdaad in een tijd van geweldige beroering, als in een zee, waarin op stormbewogen golven de schotsen rondrijven in voortdurende botsing.

Hoe reageert daarop de geest?

Men moet wel in hoge mate de kunst verstaan om zich te isoleren, om zich in zijn isolement te pantseren tegen alle invloeden van buiten, indien men niet komt onder de verbijsterende indruk van het buitengewoon versnelde tempo waarmede ook het geestelijk leven zich vervormt.

De bewust levende mens, die tracht zijn tijd te begripen, kan niet ontkomen aan het besef dat stromen van nieuwe ideeën golven door de wereld.

Zeër in 't algemeen gesproken is zijn houding daartegenover van tweeërlei aard.

Aan de éne zijde is er, als een onbestemd verlangen naar geestelijke rust en evenwicht, waaraan niemand geheel vreemd is, de behoefte om te blijven bij wat hem van oudsher lief is, bij wat hij van jongs af als geestelijke

waarden heeft aanvaard. Men suggereert zich zelf zo gaarne de onaantastbaarheid van oude zekerheden en vindt het veilig te blijven bouwen op het vaste fundament van een heilig verklaard boek of te steunen op de autoriteit ener kerk, die zaligheid belooft. Maar aan de andere zijde staat de mens met de zoekende geest en de dorst naar waarheid. Hij wil zijn tijd begrijpen; hij gevoelt bij intuïtie dat onzienlijke krachten steeds tot vernieuwing drijven; hij luistert naar de stemmen die als uit een geheimzinnige, donkere afstand tot hem opklinken. En dan bemerkt hij hoe verwarrend groot het aantal nieuwe ideeën is, dat op hem afstormt.

Dag aan dag komen de couranten zijn woning binnen. Hij leest artikelen over alles en nog wat, hij neemt kennis van wat op vergaderingen is gesproken. Hij bestudeert brochures, boeken. Moe van 't lezen zet hij zijn radio aan. Hij hoort een orthodoxe, een roomse, een vrijzinnige preek. Hij beluistert Wakker en Tropenduit. Hij wordt ingeleid in de moderne literatuur. Hij volgt verhandelingen van vrijgeesten. En de vraag dringt zich aan hem op: wat is waarheid? En door zijn hoofd zingt maar altijd door het woord van den lekendichter „wat mij de wijzen als waarheid verkonden, straks komt een wijzer, die 't wègrede-neert.”

Wat staat nog vast?

Wel mocht, enige tijd geleden, de bezadigde „Nieuwe Rotterdamse Courant” in een redactioneel artikel spreken van „de wankelende wereld.”

Voor zeer velen schuilt hierin iets verontrustends, iets beangstigends. En daaruit is de opkomende reactie te verklaren. Maar gelijk de oerconservatieve boer ten laatste toch de nieuwe kultuurmethoden aanvaardt — zo ontkomt de mens ook niet aan de inwerking der nieuwe ideeën.

Hoeveel te meer zal ieder, die waarlijk sterk wil leven en daarom kennis neemt van al wat verkondigd wordt, die het leven wil pogen te begrijpen in al zijn duizenden

nuances, in zijn eeuwige deining, gedurig ervaren dat hij zijn inzichten heeft te herzien.

Twee tijdperken in de historie doen ons denken aan wat wij thans beleven: het begin onzer jaartelling, het opkomend Christendom en de Renaissance. Ook toen stromen van nieuwe ideeën gepaard gaande met emancipatie der geesten. Maar het tempo van het heden — gevolg van de triomfen der techniek — is oneindig veel sneller.

En wij leven thans!

Dit betekent, dat wij ons hebben bezig te houden met de vragen, die nu aan de orde worden gesteld en dat wij moeten kiezen, oordelen, dat wij onze houding hebben te bepalen.

Het is niet mogelijk zelfs maar bij benadering een volledig overzicht te geven van de nieuwe denkbeelden, welke op letterlijk elk terrein van het geestesleven zich aandienen. Op slechts enkele moge hier gewezen worden.

Ik vestig allereerst de aandacht op de verandering in de meningen ten opzichte van het huwelijk. Eeuwen lang is het huwelijk beschouwd als het hechte fundament van de samenleving. De roomse kerk heeft 't als heilig en onontbindbaar verklaard. En nu? Over echtscheiding verbaast zich niemand meer! En wij horen van vrij huwelijk, van driehoekshuwelijk, van huwelijk in kameraadschap.

Ik denk aan de jeugd en de jeugdbeweging, aan de verhouding van kinderen en ouders en ik herinner mij mijn eigen jeugd. Welk een verschil! Hoe anders staat de jeugd van nu tegenover het leven. Zij voelt zich veel sterker dan voorheen: de wordende maatschappij. Ze heeft haar eigen leuzen. Zij is los geworden van de oude eerbied voor grijze haren en seniele waardigheid. Zij wil haar eigen rol spelen.

Er is de grote vraag van geweld of geweldloosheid. Daarmede gaat gepaard een verandering in het begrip: held. Nog tracht men de oude verering van den oorlogsheld in stand te houden — maar lijnrecht daarmede in strijd wordt door velen de geestelijk weerbare tot modernen held verheven. Is niet „dappere ongehoorzaamheid”

(aan de gestelde machten) een woord van de laatste tijd? Wij worden gedwongen na te denken over het verschijnsel „misdad”. En wij maken kennis met vèr-uiteenlopende opvattingen. En vanzelf wordt ons dan de nood opgelegd ons een oordeel te vellen over het recht van straffen. En daarbij blijft het niet. Aan de orde komt ook de vraag naar het karakter der wetten en van de staat-zelf, waarin die wetten gelden.

Wij begeven ons op het terrein van de godsdienst. Een chaotische verwarring. Daar is de oude roomse kerk nog altijd overtuigd van het „Tu est Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi non praevalébunt adversus eam”. (Gij zijt Petrus en op deze rots zal ik mijn kerk bouwen en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen).

Nevens haar rijzen op de verschillende protestantse kerken. Maar duizenden hebben zich van deze kerken losgemaakt. Buiten-kerkelijke religieuze stromingen zijn opgekomen. En wij kunnen de roepstem horen klinken van spiritisme en occultisme, van christian science en van de soefi-kerk, van theosophie en anthroposofie, van dageraad en nieuwe gedachte, van adventisten en mormonen, enz.

Genoeg!

Het zal voor ieder, die het gebeuren om zich heen gadeslaat, duidelijk wezen dat allerlei ideeën op hem afstormen, dat het geestelijk leven in een razend tempo wordt voortbewogen. Het is soms om radeloos te worden. Daarom juist is het zo nodig, dat wij onze stille uren hebben, dat wij uit de jagende, jachtende, ijlende wereld ons eens terugtrekken in rustige bezinning. Slechts dan zal 't mogelijk zijn te komen tot eigen inzicht en niet te worden als een stuurloos schip, dat de prooi is van wisselende winden en stromen. Dan zullen we kunnen ontkomen aan het gevaar ons blindelings over te geven aan den een of anderen handigen leider. Wij mogen nooit onszelf verliezen en kudde-wezens worden.

Bij alle veranderingen, welke zich in een geweldig tempo

in onze tijd voltrekken. ten opzichte van de geestelijke waarden, zonder welke een mens niet waarlijk leven kan, blijft van kracht het woord van den ouden Grieksen wijsgeer Protagoras: de mens is de maat van alle dingen. Ieder moet ten laatste, als hij sterk wil staan in het leven, zichzelf een levensbeschouwing veroveren. Hoe zal hij het kunnen, wanneer hij niet heeft zijn uren, waarin hij de ideeën, die tot hem komen, bepeinst, verwerkt en toetst aan de rede?

Daarom onderschrijf ik gaarne de woorden van prof. Leo Polak, die in zijn radio-rede „eenheid boven geloofsverdeeldheid” uitriep: ontwaak tot de éne ware, voor àllen geldige waarheid en werkelijkheid — tot het licht der eeuwigheid binnen in u, één in ons allen — tot de universele, de waarlijk katholieke dat is algemeen geldige niet meer roomse of joodse of protestantse of mohammedaanse maar *menselijke* rede en redelijkheid, tot de *universele*, niet meer roomse of joodse of protestantse of mohammedaanse, liefde en gerechtigheid.

Zo mogen dan des levens tempo ons soms verbijsteren — verontrusten kan het ons op de duur niet. Want wij weten, dat door alle verwarringen heen de Rede, de Logos, de Geest zich verwerkelijkt in het kosmische gebeuren. En onze vreugde is te mogen leven in een tijd van geweldige geestelijke beroering, waaruit nieuw gelouterd leven moet oprijzen en waaruit een hogere cultuur geboren wordt.

HET NIEUWE LEVEN, 19e Jrg. 1933-1934.

HOE VERWERVEN WIJ ONS EEN WERELD- EN LEVENSBESCHOUWING?

Wanneer wij de geesteszieken, idioten enz. uitschakelen, kunnen wij met alle recht zeggen, dat ieder onzer medemensen althans iets heeft van wat wij wereld- en levensbeschouwing noemen. Niemand is er, die niet tenminste enige, zij 't dan soms zeer vage, voorstelling heeft van de hem omringende wereld, van „het andere”, het „niet-ik”, temidden waarvan hij staat, niemand ook die geheel en al verstoken is van begrippen omtrent goed en kwaad, van normen, die hij als geldend erkent, hoezeer wellicht zijn leven daarmee in strijd moge zijn.

Hoe komt hij aan deze wereld- en levensbeschouwing? Is zij de vrucht van eigen waarnemen, zoeken, denken? In de meeste gevallen zeker niet. Het meerendeel der mensen heeft die wereld- en levensbeschouwing, welke haar van jongs af is aangepraat, opgelegd, gesuggereerd. Hoe weinig het eigen denken hiermede te maken heeft, wordt ons onmiddellijk duidelijk, als wij ons rekenschap geven van het feit, dat ten opzichte van de grote meerderheid der mensen, reeds te voren kan worden vastgesteld, welke mening zij later zal hebben. Zij wordt opgevoed in een bepaalde richting, in de eerste plaats, die der ouders. En het curieuze geval kan zich voordoen, dat, b.v. bij een gemengd huwelijk, zelfs reeds vóór zij geboren worden, van de toekomstige kinderen het geloof wordt bepaald! Vader is Rooms en moeder is protestants en in gemeenschappelijk overleg wordt vastgesteld, dat de jongens „met vader mee zullen gaan” en de meisjes „met moeder”. Niemand kan ontkomen aan de invloeden, welke in zijn jeugd op hem inwerken. Zelfs dan, wanneer zijn opvoeding vrij is en zijn opvoeders ernstig streven naar het vermijden van alle opzettelijke inprentingen, zal hij nooit kunnen ontkomen aan de invloed van de denkbeelden en

inzichten, welke heersen in de kring, waarin hij opgroeit.

In dit opzicht kunnen wij zeggen, dat wij allen op dezelfde wijze beginnen. Wij zijn kinderen eerst en als kinderen aanvaarden wij kritiekloos niet slechts wat ons geleerd wordt, maar óók, wat wij als de mening van onze omgeving aanvoelen. Wij leven in een bepaalde ideeën-sfeer. En nauwelijks is de bewuste opvoeding begonnen of het wordt nog erger. Dan zijn het niet alleen de ouders, die ons beïnvloeden. De school en de kerk komen er bij. Is de school neutraal, dan zal de suggestieve werking daarvan niet zo sterk zijn, als wanneer zij een secteschool is, toch ontbreekt die werking nooit geheel! Want er is een factor van grote betekenis, welke niet uit het oog mag worden verloren. Deze is, dat het kind geneigd is in den onderwijzer of in de juffrouw op school een soort orakel te zien.

Uit mijn eigen ervaring herinner ik mij, hoe eens mijn zoontje iets beweerde, waarmede ik het volkomen oneens was. Toen ik hem daarop opmerkzaam maakte en mijn mening te kennen gaf, kreeg ik te horen, dat ik het mis had, want „meester had hét gezegd!” Dit was voor hem voldoende. Het orakel had gesproken!

Wanneer wij dit bedenken, zal 't ons duidelijk zijn, hoe groot de invloed van de secteschool moet wezen, waar de bedoeling is om een bepaalde wereld- en levensbeschouwing aan de leerlingen op te dringen, waar men van de leerlingen b.v. goede Calvinisten en goede Roomsens tracht te maken en hun daarom voortdurend tracht in te prenten, dat zij, op hun bijzondere school de waarheid leeren kennen.

Sterker nog dan die van de school, is de inwerking van de Kerk. Want de meester en de juffrouw zijn, hoe ver-eerd ook door de kinderen, ten slotte toch mensen zoals vader en moeder. Maar de dominé en de pastoor? Om hen is zoiets van een geheimzinnige stralenkrans. Over hen wordt thuis anders gesproken dan over gewone mensen. Naar hen gaan zelfs de grote mensen luisteren. En dit

geldt natuurlijk in dubbele mate van de pastoors, in wie men van jongs af aan den gewijden priester ziet en die het kind reeds op zeer jeugdige leeftijd in zijn macht krijgt.

Daarom is het volkomen begrijpelijk, dat, wanneer de tijd is aangebroken, waarop men naar de catechisatie of naar de lering gaat, men onvoorwaardelijk geneigd is om aan te nemen, wat daar wordt verkondigd.

Behalve ouders, school en kerk is er nog een macht van betekenis, die medewerkt om de jonge mens een wereld- en levensbeschouwing bij te brengen. Deze is de omgeving, het milieu, waarin men leeft. Elk milieu heeft haar eigen karakter. Iemand, die opgroeit in deftige, in aristocratische kring, moet b.v. noodwendig andere denkbbeelden hebben over mensen en hunne verhoudingen dan iemand, die van zijn prille jeugd af heeft geleefd in een vrije, democratische kring. Hij, die wordt groot gebracht in een gezin, waar iedere dag met eerbied uit de bijbel wordt voorgelezen en waar geregeld wordt gebeden en gedankt, zal zonder enige twijfel anders staan tegenover de godsdienst en de kerk, dan hij, die leeft in een vrijdenkersgezin enz., enz.

Als vaststaande kunnen wij aannemen, dat alle mensen beginnen met een meer of minder klare wereld- en levensbeschouwing, die hun van buiten af wordt opgelegd en die zij in de meeste gevallen (uitzonderingen worden gevormd door enkelen, die reeds zeer vroeg een zekere geestelijke vrijheidsdrang openbaren) zonder protest aanvaarden. Hieruit laat zich dan ook verklaren, dat hele geslachten steeds nagenoeg geestelijk dezelfde blijven. Men is van gereformeerden huize en blijft gereformeerd. Men is van Roomse afkomst en blijft Rooms. En.... men rekent zich dit als een deugd aan. Trouw aan het geloof der vaderen geldt bij velen nog altijd als iets verdienstelijks!

Toch gebiedt de eerlijkheid ons te erkennen, dat de grote, de zéér grote meerderheid, wanneer zij bij deze opgelegde wereld- en levensbeschouwing blijft, nooit het

recht heeft om van eigen overtuiging te spreken. Want een waarachtig eigen overtuiging kan alleen het deel wezen van hem, die zèlf gezocht, zèlf heeft gedacht en daarbij de moed heeft gehad om al het aangeleerde te betwijfelen, te onderzoeken, te verwerpen, als de eerlijkheid dit eiste.

Wat ons derhalve te doen staat is dit: wij moeten ons een wereld- en levensbeschouwing pogen te verwerven zoveel mogelijk los van wat ons van jongs af is opgelegd. Ik zeg met opzet pogen te verwerven. Want gemakkelijk is dit stellig niet. Want méér dan wij gewoonlijk aannemen, werkt wat wij in onze jeugd kritiekloos hebben aanvaard, in ons nà. Ook de vrees speelt hierbij een grote rol. Daar leeft in ons onderbewustzijn veel meer, dan wij vermoeden en het werkt belemmerend op de vrijheid van ons denken.

Dit neemt evenwel niet weg, dat wij in ieder geval, wanneer wij tot een eigen inzicht willen komen, hebben te beginnen met het overgeleverde en opgelegde, met al de ethische en religieuze begrippen te betwijfelen. Zou er wel één denkend mens zijn, die de twijfel niet kent? De meesten echter vrezen de twijfel voornamelijk door de gedachte, dat misschien „alles hun zal ontvallen”, dat zij eindigen zullen in geestelijk nihilisme, en daarom zetten zij zich onmiddellijk schrap daartegen en trachten met kracht hem te onderdrukken. Mij is altijd de herinnering bijgebleven van een gesprek met een vroegeren vriend, een zéér intelligent man, een vrijzinnig predikant. Wij hadden het over het Godsbestaan. Plotseling brak hij de discussie af met de woorden: „zeg Schermerhorn, ik wil er niet verder op doorgaan, ik voel de bodem onder mij wankelen, maar ik kàn mijn geloof in den God-Vader niet missen!”

Zulk een ervaring maakt het ons duidelijk, dat wij bij de doorsnee-mens gewoonlijk niet meer moed mogen mogen veronderstellen. Allerminst de moed om al het overgeleverde te doordènken.

Maar wij mogen zelfs het geestelijk nihilisme niet ontsloopen. Wij moeten alles kunnen loslaten, óók het dierbaarste om dan, als vrij-denkende mensen, de wereld om ons en de wereld in ons onbevangen en onbevooroordeeld te aanschouwen. Eerlijke waarneming, eerlijke beoordeling van het waargenomene kan ons voeren tot het opbouwen van een wereld- en levensbeschouwing, die inderdaad onze eigene, onze zelfveroverde mag worden genoemd.

Wij zijn er en om ons heen is de wereld. Klein is deze wereld voor ons, zolang wij zelf nog klein zijn. Maar die wereld wordt steeds groter, breidt zich voortdurend uit. Eerst de wieg, dan de kamer, dan het huis, de tuin, de straat, het dorp of de stad, waarin wij wonen, de omgeving dier plaats, andere dorpen en steden, ons land, het buitenland, de aarde en ten laatste de hemel, die zich daarover koepelt.

Wat voor de enkele mens geldt, geldt evenzeer voor de mensheid. Haar wereld is steeds groter geworden. Toch had zij voor de mensheid in het grijs verleden haar grenzen, evenals voor het kind van thans. Immers algemeen was bij onze voorouders de opvatting, dat de wereld, d.i. het heelal, gevormd werd door de aarde, waarop men woonde en door de reusachtige kristallen stulp, die haar dekte en waarlangs de zon haar regelmatige weg ging en waaraan des nachts de maan en de sterren werden ontstoken.

Zoals een kind door nieuwsgierigheid gedreven wordt tot het stellen van vragen, zoals het een antwoord zoekt op het hoe, vanwaar, waartoe — zo heeft ook de mensheid in haar kindsheid zich reeds bezig gehouden met de vraag naar het ontstaan der wereld, naar haar bouw enz. Eeuwen aaneen had de fantasie hier vrij spel. Kon het wel anders? Is het niet nog zo bij het kind? En wij kunnen nog van deze fantasie genieten, wanneer wij ons verdiepen in de oude mythologieën.

Maar, gelijk het kind, ouder wordend, uit de mooie, maar onwerkelijke wereld der verbeelding overgaat naar

die der werkelijkheid, zo ging ook ons voorgeslacht geleidelijk over tot een ander tijdperk, waarin het de wereld en haar raadselen niet meer omdichtte tot een schone droom, waarin goden en godinnen, nimfen en feeën, boze en goede geesten hun spel speelden, maar waarin het poogde te begrijpen, te verklaren op grond van onderzoek en nauwkeurige waarneming.

Aan het oude volk van Babylon komt de eer toe voor het eerst zich ernstig te hebben bezig gehouden met die geheimzinnige wereld der hemelse lichten. De astrologie wordt daar reeds vroeg beoefend door de priesters en uit deze astrologie gaat zich later de astronomie ontwikkelen tot een van de interessantste en meest verheven wetenschappen. Ik kan er zelfs niet aan denken om op de ontwikkeling dezer wetenschap nader in te gaan. Ik heb mij te beperken tot de mededeling, dat sedert Copernicus de aarde, welke men vroeger als het vaste centrum van het heelal beschouwde, gedegradeerd is tot een planeet, een onbeduidende nietigheid tegenover het onmetelijke heelal en dat onze wereld zich op een verbijsterende wijze heeft uitgebreid. Want nu weten wij, dat al die lichten, welke in een wolkenloze nacht bij tienduizenden op ons neerzien, zonnen zijn (met uitzondering van de planeten) als de onze en dat vele daarvan oneindig veel groter zijn dan die, welke ons licht en warmte en daarmee levensmogelijkheid schenkt.

Hoe ontzaglijk is het universum ons geworden, sedert de geleerde onderzoekers er in slaagden de afstanden der hemellichamen te meten.

Onze naaste buur in de oneindige ruimte is onze trouwe wachter de maan. Vergeleken met de andere hemelballen is zij om zo te zeggen vlak bij. Slechts 384.000 K.M. van ons verwijderd. Ja, zelfs de zon, die het middelpunt vormt van het stelsel, waartoe de aarde (met onze medeplaneten) behoort, is in onze onmiddellijke nabijheid, wanneer wij denken aan de geweldige afstanden, die ons van de andere vaste sterren (zonnen) scheiden. En toch

is onze zon 148.000.000 K.M. van ons verwijderd! Als ik me goed herinner, was het Flammarion, die het volgende aardige voorbeeld gaf, om zich een afstand van 148 miljoen K.M. voor te stellen: Neem aan, dat uw arm deze lengte kreeg, zoodat gij in staat waart uw hand op de zon te leggen. (De temperatuur der zon bedraagt enige duizenden graden). Wat zou er gebeuren, als gij het deedt? Zoudt gij het uitschreeuwen van pijn, omdat uw hand in een oogenblik zou zijn vernietigd door de geweldige hitte? Neen, gij zoudt geen spier op uw gelaat vertrekken. Want pas na 167 jaar zoudt gij de pijn gevoelen! Waarom? Omdat de voortplantingssnelheid van het gevoel 28 Meter per seconde bedraagt.

Hoe respectabel ons echter een afstand van 148 miljoen K.M. moge schijnen — deze is onbeduidend ten opzichte van de afstanden in het heelal. Deze zijn niet meer in Kilometers uit te drukken en de geleerde vakmensen hebben daarom een andere maat moeten invoeren: het lichtjaar.

Onder lichtjaar verstaan wij de afstand, die wordt doorlopen door het licht in één jaar. En de snelheid waarmee het licht zich voortbeweegt bedraagt 300 duizend K.M. in de seconde!

En wanneer wij dan bedenken, dat er sterren zijn, die duizenden lichtjaren van ons verwijderd zijn, dan beginnen wij enig begrip te krijgen van de onmetelijke grootheid van het heelal. Deze gaat boven iedere voorstelling uit. En als wij des avonds onze ogen naar het uitspansel richten, waarin de sterren fonkelen als schitterende edelgesteenten, dan weten wij, dat zij allen de middelpunten zijn van een zonnestelsel, die zweven in een grenzenloze ruimte van het heelal en wij gevoelen ons klein als onbeduidende stipjes op de aarde, die zelf een nietigheidje is in de ontzaglijke wereldoceaan, waarin zich de miljoenen hemellichamen in onderling evenwicht en wondervolle harmonie bewegen.

Hoe klein is de mens! Zeker, maar hoe groot naar de

geest! Want zijn geest heeft niet kunnen rusten vóór hij iets had begrepen van de bouw van het heelal — zijn geest gaat voort met de raadselen van dit heelal verder op te lossen.

Het is een eigenschap van de menselijke geest, dat hij altijd tracht de dingen om zich heen te verklaren. Daarom heeft hij zich van de vroegste tijden bezig gehouden met de vraag: vanwaar toch komen de aarde en de hemel? En eeuwenlang heeft de mens gemeend deze vraag afdoende te kunnen beantwoorden. Hij wist immers, dat hijzelf iets kan maken. Lag het dan niet voor de hand, dat hij aannam, dat ook al het hem omringende op de aarde en boven de aarde gemaakt was? Door wien?.... En hij schiep zich een Schepper. In den beginne schiep God de hemel en de aarde — leert ons de bijbel. En zong niet de psalmist: de hemelen vertellen Gods ere, en het uitspansel verkondigt zijner handen werk?

En hiermede was het raadsel opgelost, zo meende men en zo menen duizenden nog. En men was en is er zich niet van bewust, dat een raadsel niet kan worden opgelost door een nieuw raadsel te poneren. Wie of wat was die God? Waar troonde hij, vóór hij tot zijn scheppingsdaad besloot? Was hij er reeds voor het begin? En is een begin denkbaar?

Al zulke vragen moesten opkomen en lieten zich niet terugdringen door de bewering: God is groot en wij begrijpen hem niet. Want juist om begrijpen is het den geest des mensen te doen!

Ik ga hier verder niet op in, om niet op mijn conclusies vooruit te lopen.

Ik wil thans verder de mij omringende wereld beschouwen. Wij toefden zoeven in wat men noemt: de makrokosmos d.i. de wereld van het oneindig grote.

Daar is echter ook een mikrokosmos d.i. een wereld van het onmeetbaar kleine. Ze is niet minder verbazingwekkend dan de makrokosmos.

Reeds de Griekse wijsgeer Thales van Milete (500 v.

Chr.) nam aan, dat alles was opgebouwd uit zeer kleine stofdeeltjes, die niet meer gedeeld kunnen worden en gaf daarom daaraan de naam van atomen. Hij heeft niet kunnen vermoeden, dat eeuwen nà hem de wetenschappelijke werkers er in zouden slagen die atomen nader te leren kennen en ons te voeren in een wereld zó klein, dat zij aan onze waarneming met de zintuigen ontsnapt en alleen maar aan onze geest zich kan openbaren.

Al het zichtbare, tastbare om ons heen noemen wij stof, materie. Stof is de aarde, het water, de lucht. Deze stof bestaat uit verschillende grondstoffen, die men elementen noemt. Men telt er 92. Elementen zijn opgebouwd uit moleculen en deze weer uit atomen. De elementaire atomen vormen de verschillende stoffen. Zo bestaat b.v. de eiwitmolecule uit een samenvoeging van atomen stikstof, koolstof, zuurstof, waterstof, fosfor en zwavel en een molecuul zout uit een samenvoeging van één atoom natrium en één atoom chloor. Altijd zijn de moleculen d.i. de kleinste stofdeeltjes gevormd door atomen in steeds dezelfde verhouding. Deze moleculen vormen de zichtbare materiële wereld.

Ook wij mensen, als waarneembare verschijningen, zijn niet anders dan een verzameling van atomen en moleculen. Lang heeft men gemeend, dat dit het einde aller wijsheid was. Maar de vorsende geest ging verder en vroeg, wat is een atoom? En wij kunnen diepe bewondering gevoelen voor de grote onderzoekers, die niet hebben gerust vóór zij aan het atoom zijn geheim hebben ontrouwen.

Zij deden de verbluffende ontdekking, dat een atoom, hetwelk zó klein is, dat enige millioenen naast elkaar gelegd, slechts één millimeter in de lengte strekken, dat zulk een atoom op zichzelf weer een wereld vol beweging is, een zonnestelsel in het minimale. Want, zó als de zon van haar stelsel het middelpunt is en, om haar en door haar aangetrokken, de planeten (Mercurius, Venus, Aarde, Mars, Jupiter, Saturnus, Uranus, Neptunus, Pluto)

hun banen beschrijven, zó draaien in het atoom om de kern (proton genaamd), welke positief electrisch geladen is, de zogenaamde electronen, welke negatief electrisch geladen zijn.

Wij komen, waar alles uit atomen is opgebouwd, daarom tot dit verrassende inzicht, dat de oude Griekse wijsgeer Heraclitus (zijn leven valt in 't einde van de zesde en het begin van de vijfde eeuw vóór Chr.) alle recht had om zijn bekende panta rhei = alles vloeit, uit te spreken. Alles is in eeuwige beweging. Oók het schijnbaar dode. Een stuk bazalt, een kiezelsteen, een zandkorrel, een stuk ijzer zouden ons, wanneer wij beschikten over instrumenten, die duizend-maal meer ons konden onthullen dan de bestaande mikroskopen, laten zien, hoe daarin de atomen saamgevoegd tot moleculen, bijeengehouden als materie, als stof, welke voor 't menselijk oog in absolute rust verkeert, kleine werelden zijn, waarin met duizelingwekkende snelheid de electronen om de protonen cirkelen.

En wij denken hier verder over door en wij krijgen enig begrip van het gebeuren om ons heen, van het worden en vergaan.... het is alles verbinding en herverbinding, groepering en hërgroepering van atomen en moleculen.

En de vraag komt bij ons op: is dit alles doelloos, zinloos en indien er een doel is en van zin gesproken mag worden, zijn deze door de mens te kennen? Of zal hij, zèlf ingeschakeld in het grandiose spel der atomen, nooit iets verstaan van het waarom en waartoe en als dit hem niet bevredigen kan, als weleer zijn toevlucht moeten zoeken in het schone sprookje of de liefelijke droom en de wereld en het wereldgebeuren omdichten naar eigen fantasie?

Nog stellen wij het antwoord op deze vragen uit, om onze blik wederom op de werkelijkheid te richten. Wij hebben de makrokosmos met bewondering en eerbied aanschouwd. Thans willen wij ons bezighouden met de

mens en zijn woonplaats: de aarde.

Ook hier willen wij dankbaar profiteren van de zware hersenarbeid, welke is verricht door de natuuronderzoekers, die stap voor stap verder zijn gegaan op de weg, die ons moet voeren tot het leren kennen van de geschiedenis der aarde en der op haar levende wezens, waartoe ook de mens behoort. De natuuronderzoekers zijn er inderdaad in geslaagd in grote trekken deze geschiedenis bloot te leggen.

Wie zich hiervoor interesseert kan er voortreffelijke werken over lezen.

Ik kan daarom met enkele mededelingen volstaan.

Men neemt tegenwoordig in de kringen der vakmensen vrij algemeen aan, dat vijftien honderd miljoen jaren geleden de vaste aardkorst is ontstaan, welke een dikte heeft van ongeveer 40 kilometers. De afkoeling der aarde, die oorspronkelijk een gloeiende, bolvormige gasmassa was, werd daar de oorzaak van. Maar honderdduizenden jaren moesten er verlopen eer het leven zich op deze aarde kon ontwikkelen. De Engelse schrijver Wells geeft een suggestieve beschrijving van het beeld, dat voor ons oprijst, wanneer wij pogen ons een voorstelling te vormen van de aarde in de tijd, toen de vaste korst zich ging vormen. „Er zou geen water zichtbaar zijn, aangezien al het aanwezige water zich in de vorm van oververhitte stoom en in een onstuimige dampkring zou bevinden, vervuld van zwavel en metaaldampen. Daar beneden zouden wij een zee van gesmolten rotsmaterie zien borrelen en koken. En langs de vurige wolkenhemel zou men zon en maan zich als een vlammende ademtocht zien voortreppen. Langzaam en geleidelijk terwijl het ene miljoen jaren op het andere volgde, zou dit vurige schouwspel zijn uitbarstende, gloeiende aard verliezen. De dampen omhoog zouden als regen neerdalen en in diezelfde mate omhoog verdunnen. Vervaarlijke, schuimachtige kors-ten van zich in vaster vorm zettende rotsmassa's zouden aan de oppervlakte van de gesmolten zee komen boven-

drijven, om daarna te zinken en door andere vlottende bestanddelen vervangen te worden.... zo zou dan in een tempo, van welks langzaamheid wij ons nauwelijks een voorstelling kunnen vormen, door de uitgestrektheid van de tijd heen, de aarde meer en meer gelijkenis gaan vertonen met de aarde, waarop wij leven, totdat er eindelijk een tijd kwam, onder de invloed van de afkoelende lucht, de stoom zou beginnen zich tot wolken te verdichten en de eerste regen sissend op de rotsen neervallen. Gedurende ongetelde duizendtallen van jaren zou het grootste deel van het water der aarde opgenomen blijven in de dampkring. Er zouden zich nu hete stromen vormen, die hun weg vonden over een zich steeds meer verstevigende rotsgrond, ook plassen en meren, werwaarts deze stromen hun bezinksel zouden dragen met de bestemming dit daar af te zetten. Ten slotte moet een toestand zijn ingetreden, waarin het denkbaar was, dat een mens verrees, en rondom zich blikte en leefde.... Maar voorshands was er geen leven op de aarde. De zeeën waren onbezield en de rotsen waren dor."

Eerst komt echter de tijd, dat, wanneer de omstandigheden daarvoor gunstig zijn, het eerste leven op aarde verschijnt.

In de wereldzee ontstaat de eerste levenskiem, de eerste levende cel. Daaruit zal zich heel dat ontzaglijke rijk van levende wezens in de loop van miljoenen jaren ontwikkelen: planten, bomen, dieren, mensen!

De tijd van ontstaan der eerste levenskiem op aarde wordt geschat op ongeveer 100 miljoen jaren terug.

Een onopgelost raadsel is nog steeds het ontstaan van dit eerste organische leven.

Misschien dat de vorsende menselijke geest, die immers voor de zwaarste problemen niet terugdeinst, eens zal ontdekken, hoe het mogelijk is geweest, dat uit de dode, de anorganische stof, het levende is geworden; het levende, dat beweging, gevoel, voortplanting en in hogere vorm willen en denken openbaart.

Voorshands hebben wij ons neer te leggen bij het nog onverklaarde feit, dat het leven op aarde is ontstaan en mogen wij ons tegelijkertijd verheugen over een ander feit van niet geringe betekenis, n.l. dat wij ons een voorstelling kunnen vormen van de ontwikkelingsgang die het leven heeft doorgemaakt.

Het oerleven, dat wij ons te denken hebben als een een-cellig klompje eiwit is de oorsprong van het leven, dat zich steeds nieuwe vormen schept: weekdieren, vissen, planten, amphibieën, vogels, zoogdieren en ten laatste: de mens!

Daar zijn er, die nog altijd enige weerzin tonen om het ontstaan van de mens te zien als een schakel in de oneindig lange keten van het zich steeds differentiërende leven. Ze zijn geneigd deze mening te beschouwen als een belediging van de mens en... van zijn Maker! Zij blijven zich vastklemmen aan de oude, geliefde oud-testamentische opvatting, dat op een gegeven tijdstip in de eeuwigheid de mens door God is geschapen. Zij vinden het strelender voor hun gevoel om af te stammen van Adam en Eva, dan van enig lager georganiseerd levend wezen. Het is mij nooit recht duidelijk geweest, waarom deze laatste opvatting voor ons gevoel stuitend zou kunnen zijn. Is er dan iets vernederends in, dat de mens een ontwikkelingsgang heeft doorgemaakt, dat hij strijdend en worstelend zich heeft omhooggewerkt? Mij is altoos veel onaannemelijker geweest de mening, dat God de mens „naar Zijn beeld” dus volmaakt heeft geschapen en dat diezelfde mens desniettemin zo pijnlijk veel tekortkomingen heeft.

* * *

De aarde zelf heeft ons verlost van het sprookje van Adam en Eva! De aarde heeft trouw en geduldig de eeuwen door haar dagboek geschreven en dit boek vertelt ons andere dingen. Het dagboek der aarde wordt gevormd door de verschillende aardlagen en deze aardlagen, wier ouderdom is na te gaan, bewaren de overblijfselen van geslachten, die eeuwen vóór ons geleefd hebben. Welnu,

volgens dit dagboek is de mensheid oneindig veel ouder dan ze zou zijn volgens de bijbelse overlevering. Geen $\pm$ 6000 jaar is het geleden, dat het eerste mensenpaar geschapen werd — miljoenen jaren zijn voorbijgegaan, sedert de mens verscheen op de aarde, op dat grote toneel, waarop hij zijn moeite en strijd, zijn vreugde en smart zou hebben, waarop hij zijn rol moet spelen tot op deze dag, als acteur, die triomfen behaalt en vernederingen beleeft, die nu eens vol innerlijke toewijding zich geeft aan zijn taak, dan weer mokkend en morrend zich daarvan afkeert.

Ik herinner mij uit mijn jeugd een platenbijbel. De eerste plaat stelde het mensenpaar Adam en Eva voor in het paradijs. Twee mooi gevormde mensen met een glans van gelukkige tevredenheid op het schoon gelaat. Ze zaten onder een boom in welks takken de vogelen zaten en aan hun voeten lagen wolf en lam en ander gedierte. Het geheel een verrukkelijke idylle.

Hoe onbarmhartig is deze idylle vernietigd door wat de aarde in haar dagboek ons mededeelt omtrent onze voorouders van duizenden jaren geleden!

Indien het mogelijk ware een paar van onze oervoorouders nog eens weer ten tonele te doen verschijnen, zouden wij wezens voor ons hebben, die er heel anders uitzien dan de Adam en Eva der gewijde overlevering. Wij zouden kennis maken met een paar grof gebouwde, ruigbehaarde wezens met kromme benen, lange armen, waaraan klauwachtige handen. In plaats van lieflijke gelaten zouden wij woest uitziende gezichten met sterk naar achteren gewelfd voorhoofd, met diep liggende ogen, met vooruitspringende kaken en een sterk gebit waarnemen. Hun taal zou nog uit zeer weinige klanken bestaan.

Hoe weten wij dit?

Omdat wij resten niet van de allereerste, maar toch van zeer lang vóór ons levende mensen hebben gevonden. In het jaar 1856 werd de eerste vondst gedaan door een duitsen dokter in de buurt van Düsseldorf in het Nean-

derthal. Daarom spreekt men sedert die tijd van de Neanderthaler. De aardlaag, waarin de resten van deze vroegere mens werden aangetroffen wees uit dat hij 150.000 jaar geleden leefde. Later zijn andere vondsten gevolgd o.a. van de zogenaamde Heidelberger mens, die niet minder dan 300.000 jaren vóór ons Europa moet hebben bewoond. Veel jonger dan deze beide typen is de mens van Aurignac, die reeds zorgvuldig bleek te zijn begraven en wiens tijd gesteld wordt op 50.000 jaar geleden. En nog weer jonger is de mens van Cro Magnon, die geleefd moet hebben tegen het einde van de ijstijd d.i. vóór 25.000 jaar.

De bestudering van deze mensresten en de daarbij gevonden voorwerpen (wapenen en gereedschappen) hebben ons ingelicht omtrent hun bouw en levenswijze. En dit is onomstotelijk vast komen te staan, dat het leven van onze voorgangers, in tegenstelling met de bijbelse voorstelling, hard en ruw is geweest. Zwaar was zijn strijd om zich te handhaven. Evenals het dier was hij bij deze strijd aangewezen op de wapenen, welke de natuur hem schonk: zijn sterke spieren, zijn stevige handen, zijn krachtig gebit. Zonder vaste woonplaats zwierf hij rond, zoekend naar prooi om zijn honger te stillen. Des nachts schuilde hij weg in holen en spelonken of in het nest, dat hij zich bouwde in de bomen. Twee driften waren de stuwkracht in zijn bestaan: de drift om te leven en de drift tot voortplanting, die in wezen de duistere kracht vertegenwoordigt om niet individueel, maar als soort zich te handhaven. In deze diermens was echter óók de geest, de denkende scheppende geest. En deze geest heeft hem een geweldige voorsprong gegeven tegenover de dieren temidden waarvan hij leefde. Hij leerde wapenen maken, listen (om dieren te vangen) gebruiken. Hij leert spreken, zijn gedachten in woorden uit te drukken. Daardoor kon hij zijn kracht vertien-, verhonderdvoudigen door in vereniging met soortgenoten op te treden. Hij komt straks tot de ontdekking dat hij vuur kan maken en ontdekt

hoe hij plantenvezels kan gebruiken. Van jager wordt hij visser. Later gaat hij de bodem benutten voor vee, dat hij getemd heeft, nog weer later wordt hij de bewerker van de bodem en daarmee is een begin gemaakt met het wonen op een vaste plaats. En daarmee is de voorwaarde geschapen voor het groepsleven en het ontstaan van primitieve beschavingscentra. Hij doet verrassende vondsten. Eerst was hij aangewezen op het gemakkelijk te bewerken hout — dan leert hij de steen gebruiken en voor zijn doel te bewerken (steentijdperk), daarna ontdekt hij koper en tin en smelt het samen tot brons (bronzen tijdperk) en eerst veel later het ijzer (het ijzeren tijdperk, dat pas ongeveer 1500 v. Chr. begint!).

Het is een gedachte, welke mij altijd ontroert, dat de mens in de honderdduizenden jaren van zijn bestaan, zoekend, strijdend, altijd is verder gegaan. En wanneer wij bedenken, hoe hij als dier is begonnen, dan wordt het ons duidelijk, dat er talloze eeuwen moesten worden doorlopen voor hij van enige beschaving kon spreken. En indien wij ons dan herinneren dat b.v. reeds in 4241 v. Chr. de Egyptenaren de zonnekalender invoerden, dat zij in staat waren in 2700 v. Chr. de geweldige pyramide van Cheops te bouwen — dan valt onherroepelijk voor ons weg de oude opvatting, steunend op de bijbel, dat de mensheid slechts een 6000 jaren oud zou zijn.

Maar nog veel sterker krijgen wij deze overtuiging, wanneer wij in 't bijzonder onze aandacht vestigen op de geestelijke zijde van het menselijk leven.

Dat wezen, hetwelk doolde door de oerwouden, vol angst voor van alle zijden dreigende gevaren en zwierf over de wijde steppen, hetwelk zijn voedsel zocht, waar de natuur 't hem bood en neerlag aan de rivier om het water op te slurpen, heeft 't wonderbaarlijk vermogen om boven het door lijfsbegeerten gedreven leven uit te stijgen. Het wil kennen, begrijpen, het wil dromen en fantaseren. Het wordt tot onderzoeker, denker, dichter, ziener, kunstenaar. Een begin van wetenschap ontstaat, primitieve

kunst wordt geboren, godsdienstige voorstellingen worden gevormd, zedelijke normen worden aanvaard, in zang en dans worden religieuze gevoelens vertolkt. Daemonen en geesten, goden en godinnen worden gediend. Langzaam, stap voor stap, wordt de dierstaat bedwongen. En telkens weer treden uit de zich staag uitbreidende mensheid de voorgangers te voorschijn, die getuigen van diepere gevoelens, van hogere kennis, van verhelderd inzicht, van zuiverder wijsheid. En levensspreuken gaan van mond tot mond, worden overgeleverd van geslacht op geslacht. Heldenzangen worden gemaakt, waarin dapperheid en deugd worden verheerlijkt. En als de kunst wordt uitgevonden om gedachten vast te leggen in tekens eerst en dan in letters, worden de woorden van wijsheid en vroomheid in klei geschreven, in stenen gehouwen. Heilige boeken doen hun intrede in de wereld. Vorsten laten hun daden in de rotsen beitelen (Babylon, Assyrië, Egypte!) De loop der hemelse lichten wordt bestudeerd. Wereldraadselen bepeinsd, levensopvattingen verkondigd. Lao-tse en Confucius in China, Boeddha in Indië, Zarathustra in Perzië, de Griekse wijsgeren, de profeten van Israël, Jezus van Nazareth.... zij allen doen hunne stemmen klinken over de wereld — zij allen spreken ieder op hunne wijze dezelfde gedachte uit: de mens zal bij brood alleen niet leven.

Wie over enige verbeeldingskracht beschikt, kan zich de mensheid voorstellen gaande in een eindeloos lange processie door de eeuwen. En het wordt tot een grandioos schouwspel. Het is de gang van beest tot geest. O, zeker, het beest is nog niet bedwongen, het is nog niet de gehoorzame dienaar van de groeiende geest. Nog eeuwen van heftige volhardende kamp heeft de mensheid te doorlopen en zal hij moeten doorlopen, maar als wij de Neanderthaler of de Heidelberger mens zouden kunnen plaatsen naast de doorsnee-mens van thans, die leeft in een cultuurgemeenschap, zouden wij ons verbazen en vragen: zijn dat soortgenoten? Hoeveel te meer moet dit het geval zijn,

wanneer wij hem stelden tegenover een Socrates, een Jezus, een Franciscus van Assisi, een Kropotkine, een Domela Nieuwenhuis, wier ganse leven is geweest de overgave aan een idee! En is deze idee niet die der waarachtige menselijkheid en betekent deze waarachtige menselijkheid niet de glorie van de geest, die zoekt naar gerechtigheid, waarheid, liefde?

Ik weet, wat hier gewoonlijk tegen wordt aangevoerd. Deze enkelingen zijn uitzonderingen. De gemiddelde mens is daar mijlenver van verwijderd. Zij, die dit zeggen, hebben gelijk, maar vergeten toch één belangrijk ding. Zij vergeten, dat die uitzonderingen mensen zijn, onze soortgenoten en dat wat bij hen tot grote ontwikkeling is gekomen, potentieel d.i. in kiem in ieder mens aanwezig is. Allerlei remmende invloeden zowel in ons als buiten ons werken de ontwikkeling dezer kiem tegen, versmoren haar misschien bijna geheel, maar zij is er. Indien dit niet zo ware, zou het onverklaarbaar zijn, dat allen, diep in zich steeds bewondering voor deze uitzonderingen gevoelen, dat er in hen iets leeft van spijt, omdat zij niet ook zó kunnen zijn.

Kon niet daarom Goethe van zijn Faust getuigen, dat deze zich temidden van zijn duister streven steeds van de rechte weg bewust bleef?

Kon daarom niet met de bekende woorden „de ziel is christinne van nature” een middeleeuws kerkleraar precies dezelfde gedachte uitdrukken?

Wij hebben ons bezig gehouden met de makrokosmos en een blik geslagen in de mikrokosmos; wij hebben de aarde zien worden en groeien, wij hebben het leven zich zien ontwikkelen, wij hebben de mensheid in haar gang door de eeuwen gadeslagen.

Thans vragen wij: hoe staan wij tegenover de wondere wereld om ons heen, hoe staan wij tegenover het leven, dat wij nu eenmaal leven moeten?

Zullen wij met Faust, den armen zoeker, medeklagen?

Zullen wij met hem zeggen:

Da steh' ich nun, ich armer Tor!

Und bin so klug als wie zuvor?

Ik ben van mening, dat wij verder kunnen gaan dan hij, zelfs ondanks het feit, dat wij ons van raadselen en vragen omringd blijven weten. Maar is dit laatste niet gelukkig? In een wereld zonder geheimen zou onze geest versterven. Wij klagen daarom niet, als wij er ons van bewust worden, dat er steeds te zoeken zal blijven. Wij kunnen instemmen met de uitspraak van Lessing, die, wanneer hij gesteld werd voor de keuze de ganse waarheid te kennen of een zoekende te moeten blijven, het tweede zou verkiezen.

Maar geheel tevergeefs is ons zoeken naar waarheid nooit. Daarom hebben wij ook niet zonder resultaat de werkelijkheid in het verleden en het heden, aan de hand van de grote leiders in het gebied der onbevooroordeelde wetenschap trachten te doorgronden. Want wij kunnen ons daarop een wereld- en levensbeschouwing bouwen. Stellig niet een zodanige, dat wij daarvan kunnen zeggen: ze is voor goed af. Zij zal steeds herziening, verdieping moeten ondergaan. Maar zij zal niet meer botsen tegen de werkelijkheid, zó als wij haar hebben leren kennen en daarom zal zij ons vrede en verzoening kunnen brengen met veel, wat ons anders zou verontrusten en ons onze levensmoed ontroven.

Tot welke wereld- en levensbeschouwing moeten wij dan komen?

Wij zien de wereld d.i. het heelal als één oneindig groot geheel. Niets is daarin onafhankelijk van het andere, alles is in onderlinge samenhang en alles is in eeuwige beweging. Er is geen zijn in de zin van absolute rust, er is slechts worden. Daarom is er ook geen nu, maar slechts verleden en toekomst. Want nauwelijks heb ik het nu uitgesproken of het behoort tot 't voorbijgegane.

Aan dit heelal kunnen wij ons begin noch einde denken. Daarom vervalt de oude idee, dat eens God het

heelal uit het niets te voorschijn zou hebben geroepen.

De eeuwige wording dwingt ons tot het aannemen van een drijvende kracht van Het Leven.

Dit Leven is de grond aller dingen, de eeuwig barende schoot, waaruit de zichtbare wereld der verschijnselen voorkomt zowel als de onzichtbare wereld der gevoelens, geslachten, ideeën.

Dit Leven is het grote mysterie, waarvan gezegd kan worden: wij kennen het, maar doorgronden het niet.

Kennen? Ongetwijfeld. Wij weten het in de beweging der atomen, in de woelende wateren der zee, in het suizen van de avondwind, in 't lichten van de bliksem, in de verstarde rotsen, in de zwevende libelle, in de cellen van ons lichaam. Wij weten het ook als de geheimnisvolle stuwung in onze ziel, als de drang naar hoger. Er is niets, niets waarin dit Leven niet is. Het is het enig permanente achter alles wat wordt, wat wisselt en verandert. Het is het eeuwig onveranderlijke, waar de eeuwige ver-
veranderlijkheid uit welt. Het is de Idee, die zich verwerkelijkt.

En zo zien wij de beweging in het heelal niet als een spel van blinde krachten maar als het werk van Het Leven, van de Idee van het heelal zelf.

Is het ons mogelijk nog verder te gaan? Zijn wij, mensen, in staat dieper door te dringen in wat wij zouden kunnen noemen de bedoeling van Het Leven?

Soms lijkt het mij belachelijk, dat een mens, een onbeduidend stipje in het Universum zich met deze vragen inlaat en dan zeg ik tot mijzelf: vermoei je niet verder, maar lééf; lééf naar je beste gevoelens, naar je zuiverste inzichten, volg je geweten, raadpleeg de rede.

Nauwelijks echter heb ik dit gezegd, of ik zit weer in de moeilijkheden. Waarom zou ik dit doen? Waarom op die wijze mijn leven zwaar te maken? Waarom mijzelf te plagen met gewetensconflicten?

Ja, waarom?

Omdat ik niet anders kan. Omdat ik, als nietig onder-

deeltje, behoor tot het grootste organisme der mensheid en dáárom ben opgenomen in het wordingsproces dezer mensheid en dáárom in mij iets weet van de grote drang, waardoor zij wordt voortgestuwd.

En nu wordt mij de geschiedenis der mensheid een openbaring. Een verrassend licht gaat voor mij op. Die geschiedenis is inderdaad een langzaam groeien van „beest tot geest”! (Deze kernachtige samenvatting is afkomstig van B. de Ligt). Want in die geschiedenis manifesteert zich Het Leven.

En met den wijsgeer H. W. P. E. v. d. Bergh van Eysinga word ik, met het oog op wat eeuwen achter ons mij van de ontwikkeling der mensheid verhalen, er toe gebracht, van dit Leven te getuigen, dat het genoemd kan worden „wereld-Rede, die in al het bestaan is verborgen, als het corpus mysticum”.

En mijn levensbeschouwing is in het kort aldus te formuleren: Het menselijk leven moet worden tot een streven naar steeds grotere redelijkheid en deze redelijkheid heeft ten doel zuivere mens-verhoudingen te scheppen niet alleen, maar in iedere enkeling de bestialiteit te overwinnen en de sterke, geestelijke persoonlijkheid te doen leven.

Het verleden der mensheid, haar tragisch-heroïek verloop geeft ons antwoord op de vraag of deze opvatting recht van bestaan heeft. Want dit verleden spreekt van groei en groei alleen!

Zo zal ook de toekomst groei moeten zijn. Dit te weten vervult ons met rustig geloof en vertrouwen zelfs in deze tijd van pijnlijke overgang naar een nieuwe wereldorde.

Hoeveel moediger kunnen wij, in het eeuwig-werkende Leven-gelovenden, onze taak aanvaarden dan zij, die nog gevangen zitten in de leer van de zondeval! Voor hen de droeve klacht, dat de mens, in zonden ontvangen en geboren, tot niets goeds in staat is.

En voor ons de door de werkelijkheid ons opgedrongen overtuiging, dat, door strijd en leed, door duisternis en

licht de mensheid opmarcheert naar stralende hoogten, naar gerechtigheid, waarheid, liefde, d.i. naar redelijkheid. Voor ons de innerlijke zekerheid, dat Het Leven zelf daartoe drijft.

NAWOORD. Uit de aard der zaak heb ik mij geweldig moeten beperken. Wie zich meer in details wil verdiepen, raadplege de boeken, die zich met de aangeroeerde vraagstukken bezig houden. Om enkele daarvan te noemen: Dr. A. Pannekoek „De wonderbouw der wereld”; Bruno H. Bürgel „De wereldbeschouwing van de moderne mens”; Müller Lyer „De ontwikkeling der beschaving”; Wells „De geschiedenis van het leven”; James Jeans „Het nieuwe natuurbeeld”; H. W. P. E. v. d. Bergh van Eysinga: „Tot het Eeuwig Zelf”.

HET NIEUWE LEVEN
19e Jrg. 1934.

VOOR DE EERSTE MEI.

Hoevele malen heb ik reeds de eerste dag van Mei met de revolutionaire arbeiders meegevierd! Hoe hoopvol hebben hun zangen tot mij opgeklonken in talloze vergaderingen, waar ik over de betekenis van de Meiviering mocht spreken! Maar ik kan me geen Meidag herinneren, welke onder zulke ellendige omstandigheden werd beleefd als die van heden.

Zeker — wij waren in weinig opgewekte stemming toen wij samenkwamen gedurende de oorlogsjaren. Het enige lichtpunt was destijds de sterk oplevende anti-militairistische gezindheid en daaruit putten wij vertrouwen voor de toekomst.

Terwijl miljoenen arbeiders uit alle delen der wereld bezig waren elkander te vernietigen, durfden wij daarom toch nog te gewagen van het socialistisch ideaal, van gerechtigheid en broederschap.

Maar nu?

Als ik deze vraag stel, dringt zich een uiterst pijnlijke gedachte aan mij op. De eerste Mei is een officiële feestdag geworden in de fascistische landen. Een door de staat erkende feestdag! Daarmede is zijn karakter vermoord.

Duizenden arbeiders zullen zich met vaandels en banieren opmaken b.v. naar het Tempelhofer veld en zij zullen zingen en de muziek zal luid over de vlakke schallen. Als gelijkgeschakelde slaven zullen zij in stipte orde volbrengen, wat de leiders kommanderen. Hoevelen zullen er zijn, die met verbeten woede denken aan de smaad, die hun is aangedaan? Wat is er overgebleven van het oude vuur, van de oude geestdrift? Wat is er nog in hun zielen, van wat ééns daarin brandende was aan verlangen om een nieuwe wereld op te bouwen, een wereld waarin brood en vrijheid zou zijn voor allen?

Zullen zij, wanneer zij marcheren langs de woningen der bourgeoisie, iets voelen van de triomfantelijke spot, oplichtend uit de ogen der toeschouwers, die zich verhe-

gen over het feit, dat de opstandigheid der werkers is gebroken en het voortbestaan van de kapitalistische maatschappij weer bestendigd en méér verzekerd dan men sedert enkele jaren dacht?

Het is echter niet alleen het feit, dat de Meiviering door de staat gesanktionéerd en dus naar haar wezen en betekenis kapot gemaakt is, hetwelk een donkere schaduw werpt op deze dag.

Er is meer dat ons doet schrijven over ellendige omstandigheden.

Onloochenbaar is de groei van het nationalisme, dat als een gevaarlijke, besmettelijke ziekte voortwoekert en ook de geest der arbeidersklasse aantast.

Onloochenbaar is, dat er een diepe depressie is over de ganse linie der arbeidersklasse, die hoe langer hoe meer wordt teruggedrongen naar een lager levenspeil.

Onloochenbaar is de tergende armoede in de maatschappij, welke beschikt over een technisch bijna volmaakt produktieapparaat en waar, terwille van de winst, onmetelijke voorraden van voedings- en gebruiksmiddelen worden vernietigd.

Onloochenbaar is, dat in alle landen het militarisme op bedenkelijke wijze zich versterkt en dat een nieuwe oorlog in voorbereiding is.

Wij moeten altijd trachten de dingen te zien zó als zij zijn. Het zou onvergeeflijke dwaasheid zijn de genoemde feiten te verdoezelen en er geen rekening mede te houden.

Voor mij tenminste staat het vast, dat nog nooit sedert de instelling van de eerste Meidag, deze door het wereldproletariaat met minder hoop en minder enthousiasme kon worden begroet dan thans.

En toch....

En toch schrijf ik in mijn geliefde blad „De Wapens Neder” een Mei-artikel.

En toch doe ik dat vol goede moed, vol vertrouwen. Omdat ik geloof in de zuiverheid van ons beginsel! Omdat ik geloof in de mens!

Wellicht vindt menig lezer deze uitspraak ietwat gedurfd en gewaagd. En hij is daarbij geneigd om te zuchten en te spotten: een mens gelooft zo graag wat hij hoopt.

Maar ik verzeker de lezers niettemin, dat ik in alle nuchterheid, met volle erkenning van de droevige verschijnselen in onze dagen, deze woorden heb neergeschreven.

Wat is ons beginsel? Ik kan het in een paar woorden zeggen: het revolutionair anti-militairisme. Dit betekent, dat wij niet alleen tegen het militarisme en dus ook tegen de oorlog zijn, maar dat wij principieel ons stellen tegenover iedere gewelddorganisatie en dat wij er volkomen van doordrongen zijn, dat militarisme en kapitalisme onverbrekkelijk samenhangen.

Volgens mijn mening moet de konsekwente anti-militarist onvermijdelijk op het anti-kapitalistisch standpunt terecht komen. Want het kapitalisme kan zich slechts door het georganiseerd geweld handhaven. Door vergiftiging van de volksgeest alléén gaat het niet, al is ook deze een machtig middel.

Een beginsel mag alleen beoordeeld worden naar de waarde, welke het heeft voor de mensheid. En nu zou ik toch wel eens willen weten, welk zuiver voelend en zuiver denkend mens tegen dit beginsel bezwaar kan maken. O, ik weet wel, dat zelfzuchtige klassebelangen de meesten er toe drijven dit te doen en zij beroepen zich daarbij op de zondigheid, op de egoïstische neigingen van de mens. Maar in hun hart? In hun hart erkennen zij de verhevenheid van het beginsel.

Ik ben er absoluut van overtuigd, dat b.v. een man als Dr. H. Colijn, als ik met hem sprak, zou zeggen: „mijn waarde, uw beginsel is mooi, maar.... in deze boze wereld niet toepasbaar.”

En dan zou ik hem antwoorden: „Excellentie, gij zijt een gelovig christen. Herinnert u zich niet, dat in de bijbel wordt gesproken van de wijsheid der wereld, die is dwaasheid bij God. Weet u niet, hoe de apostel Paulus zich tot de gemeente te Corinthe richt met deze woorden: „nie-

mand bedriege zichzelf; zo iemand onder u dunkt, dat hij wijs is in deze wereld, die worde dwaas, opdat hij wijs moge worden."

En ik zou er aan toevoegen, dat ik altijd graag zo dwaas zou willen zijn, als hier wordt bedoeld. Zo dwaas, dat ik boven alle wereldse wijsheid blijf stellen die goddelijke dwaasheid, welke hierin bestaat, dat ik ondanks alles blijf geloven in de waarachtigheid van wat mijn diepste gevoel en mijn zuivere rede mij als goed en rechtvaardig doen ervaren.

Juist in onze tijd van spanning, van oorlogsdreiging, van het menselijk bewustzijn-verengend nationalisme is het zo nodig, dat wij ons beginsel ongerept hooghouden, dat wij niet ons laten medevoeren in de tijdelijke stroom, die door onze ontredderde, tot wanhoop gedreven wereld gaat.

Waar millioenen hun beginsel prijsgeven en ontrouw worden, is het onze eer zó dwaas te zijn, dat wij in ons beginsel blijven geloven: ondanks alles.

Dit zullen wij echter alleen dan kunnen doen, wanneer wij óók geloven in de mens. Hebben wij daartoe het recht? Schijnbaar niet. Wie de gedragingen der mensen gadeslaat, is allicht geneigd om hen te beschouwen als wezens, die niet veel zaaks zijn en wier enige streven slechts bestaat in het zoveel mogelijk naar zich toehalen van materiële dingen. Hij merkt op, dat er is een toestand in de wereld, welke met een woord van Dr. H. Colijn kan worden omschreven als een economische strijd van allen tegen allen. In die strijd komt 't er op aan te overwinnen. Hoe? Als 't kan op burgerlijk-nette wijze, als 't moet op met elke zedelijkheid spottende manier. De alleruiterste en vreselijkste vorm van deze strijd is de oorlog.

Want hoe men ook mag pogen om ideële motieven aan de oorlog toe te dichten en te spreken van verdediging des vaderlands, handhaving der onafhankelijkheid, de nuchtere, niet-gekamoufleerde waarheid is, dat hij gevoerd wordt om stoffelijke belangen. En deze stoffelijke belangen zijn

niet die des volks: bankiers, petroleummagnaten, staalbaronnen, mijneigenaren, om niet te vergeten: bewapenings-industriëlen en als nieuwste groep: gasmaskerfabrikanten.

Ik zie dit heus niet over het hoofd en evenmin sluit ik mijn ogen voor het feit, dat er benauwend veel haat en afgunst leeft in de mensen. (Is dit niet volkomen begrijpelijk in deze maatschappij van ongelijke levenskansen?)

Maar ik heb lang genoeg geleefd om óók iets anders op te merken. Ik heb met honderden mensen kontakt gehad en dit heeft mij geleerd, dat in hen nog iets aanwezig is van andere aard, iets, dat in de economische strijd wordt teruggedrongen door de zucht naar zelfhandhaving maar niettemin zich nooit geheel laat vernietigen.

Dit iets is het gevoel van saamhorigheid, van solidariteit, is ook het gevoel van rechtvaardigheid en redelijkheid.

Het was Dr. Eugen Schmidt, die eens het prachtige en ware woord uitsprak: „zelfs in de ziel der laagst-gezonkenen sluimeren paradijzen.”

Neemt wie ge wilt en praat met hem over de hoogste zedelijke begrippen en gij zult altijd ontdekken, dat er iets in hem aanwezig is, dat resoneert, dat als uit ongeweten diepte plotseling naar boven komt. Het is het waarachtig menselijke, dat in ieder leeft.

Zou daarom niet juist bij duizenden in onze tijd zulk een onvoldaanheid en zelfs zoveel wanhoop tot uiting komen? De geweldige onbevredigdheid met het leven, dat wij leiden en dat in volstrekte tegenspraak is met wat wij in ons zelf als normaal-menselijk gevoelen; een onbevredigdheid, welke wij overal aantreffen, is misschien wel het beste en meest afdoende bewijs, dat de mens innerlijk niet is, wat hij naar zijn uiterlijke gedragingen in deze kapitalistische maatschappij schijnt te zijn.

Welnu, wie dat eenmaal heeft begrepen, zal ondanks alles in de mens blijven geloven. Hij is er zeer sterk van doordrongen, dat daarom vóór alles een beroep moet

worden gedaan op het waarachtig-menselijke!

Dit beroep zal nooit geheel vergeefs zijn.

Dit beroep zal strijdgeest wekken en lust om te kampen tegen alles, wat indruist tegen de ontplooiing van dit waarachtig-menselijke. Het zal ons maken tot anti-kapitalisten en anti-militairisten. Het zal de geesten revolutioneren en daarin de oude levensbeschouwing, de burgerlijke, overwinnen.

Het komt mij voor, dat juist in onze waanzinnige tijd, nu miljoenen geen uitkomst zien uit de chaos, uit de grenzenloze economische en geestelijke verwarring, dat juist nu zulk een beroep meer dan ooit nodig is.

Want wanneer wij maar door blijven gaan op de oude voet, het kapitalisme en al wat er aan vast zit, blijven handhaven, dan gaan wij onherroepelijk de afgrond in.

Dan staat een nieuwe oorlog, die overal in voorbereiding is, ons te wachten. En een nieuwe oorlog betekent de ondergang der Westerse beschaving.

Dank zij de ongelooflijk snelle ontwikkeling der moord-techniek kunnen wij er zeker van zijn, dat de wrede krijg van 1914—1918 nog maar kinderspel zal blijken te zijn tegenover wat een nieuwe oorlog brengen zal.

Wij hebben ons maar een ogenblik in te denken in de vreselijke gevolgen van de strijd met gifgassen, met bacteriën, met elektro-technische middelen om er ons van bewust te worden, dat 't zal worden een gruwelijke uitmoording van miljoenen.

Welk mens komt hiertegen niet in opstand?

En toch is er zo weinig verzet. Toch is 't nog maar een gering percentage, dat de moed bezit, om, zijn diepst-menselijke gevoelens en zijn rede volgend, aan elke oorlogsvoorbereiding zijn medewerking te onthouden.

Waaruit is dit te verklaren?

In de allereerste plaats uit gebrek aan vertrouwen in wat men persoonlijk als goed en rechtvaardig in zich ervaart.

En dit gebrek aan vertrouwen vindt weer zijn oorzaak

in het feit, dat de grote meerderheid der mensen nog steeds bezield is door de kuddegeest. Zij laat zich levensnormen voorschrijven en denkt niet zèlf. Wel heeft zij een vaag besef van menselijkheid en van daaruit volgende zedelijke eisen — maar tegelijkertijd onderwerpt zij zich aan de haar opgelegde klassemoraal.

En dit is te merkwaardiger, als wij bedenken dat die klassemoraal zich als christelijke, als algemeen-menselijke aandient.

En deze gruwelijke leuze wordt niet doorzien. Daarom is 't mogelijk, dat tegen eigen innerlijk verzet in, de massa zich nog leent voor oorlogswerk, bedwelmd, tot waanzin en razernij gebracht door misleidende leuzen.

Waar ik de dingen zó zie, gevoel ik het als mijn plicht, vóór alles te wijzen op de noodzakelijkheid om op de eerste dag van Mei een beroep te doen op het echt-menselijke, dat in ieder aanwezig is.

Want alleen **de mens** zal oorlog en kapitalisme kunnen overwinnen.

Alleen de mens, die het dierlijke, het instinktieve te boven komt en wordt (en worden mòet krachtens zijn aanleg) tot een redelijk-denkend wezen, zal kunnen worden de bouwer van de nieuwe wereld, waarin vrede zal zijn en gelijkheid en broederschap.

DE WAPENS NEDER

Mei 1934.

DE TRAGIEK VAN HET „MENS” ZIJN.

Het zal ongeveer zestig jaar geleden zijn, dat ik gezeten was in een ouderwetse diligence, welke reed van Hoorn naar Venhuizen. Ik was op weg naar familie, waar ik zou logeren. Nog herinner ik me de naam van den gemoedelijke koetsier. Hij heette Sijm. Ik geloof waarachtig dat ik hem nog zou herkennen: ik zie z'n gezicht duidelijk voor me. De goeie man is nu natuurlijk al jaren lang dood.

Als een bescheiden jongetje zat ik zwijgend tussen de overige passagiers te luisteren. En nu kwam plotseling na zo vele jaren in mijn herinnering terug het gesprek of liever een der gesprekken, dat ik toen aanhoorde en dat een bijzondere indruk maakte op mijn kinderlijk gemoed. Het is wel opmerkelijk, hoe sommige dingen ons in onze jeugd kunnen treffen, zonder dat wij dan er de volle betekenis van beseffen, maar die daarom toch in onze herinnering bewaard blijven en door de een of andere omstandigheid later ons weer helder voor de geest komen.

Het was een gesprek tussen een paar boerenmensen, dat was uitgelokt door een der passagiers, die de vraag stelde: „Als jij nou es mocht kiezen tussen nooit geboren te wezen en tussen wel geboren te zijn, wat zou jij dan kiezen?”

Als zorgeloos kind, vóór wien het leven nog lag als een land vol beloften, dat zijn ouders nog bezat en dat van de moeilijkheden in het mensbestaan niet de minste notie had, hoorde ik deze vraag met grote verbazing. Het leven was immers zo mooi en zo zonnig, hoe kon dan iemand zulk een vraag uitspreken? En natuurlijk luisterde ik daarom met grote belangstelling naar wat anderen daarop zouden antwoorden. De meningen bleken verdeeld te zijn. Maar met zekerheid weet ik, dat er één was, die met grote beslistheid zeide, dat, als hij 't voor 't kiezen had, hij er liever nooit was geweest. Wel gaf hij toe, dat er soms gelukkige tijden waren, maar over het algemeen had je toch meer „beroerdigheid en zorg en teleurstelling en verdriet” dan aangename belevenissen.

Hoe wonderlijk klonk mij dit gezegde. Ik was te jong, om er verder en dieper over na te denken. Wat weet een tienjarige jongen van geestelijke en stoffelijke nood? Hoe zou 'n kind er toe komen om zich te verdiepen in de vraag, welke diepe teleurstellingen, welke bittere ervaringen zo'n man kon hebben gehad?

En nu zit ik — zestig jaar later — aan mijn schrijftafel om mijn gedachten aan het papier en straks aan de Schager Courant toe te vertrouwen. En.... ik voel me weer in de oude rammelende diligence en ik hoor nog eens de woorden van den man, die toch maar verkoos „er liever nooit te zijn geweest.”

Misschien zijn er lezers, die er zich over verwonderen, dat zo'n herinnering mij is bijgebleven en die de vraag stellen, waarom zij juist nu bij mij boven komt.

Welnu, dat is een gevolg — als er van toeval zou kunnen worden gesproken, zou ik hier dit woord kunnen gebruiken — van een paar woorden, welke mij bij mijn lectuur onder de ogen kwamen.

Hier zijn ze: „De dieren zijn bij hun geboorte af, de mens daarentegen heeft in aanleg de mogelijkheid steeds te blijven groeien, indien al niet lichamelijk, dan toch psychisch.”

Aan duidelijkheid laten deze woorden niets te wensen over. Er wordt daarmee gewezen op het niet te loochenen feit, dat een dier zijn ganse bestaan door aan zich zelf gelijk blijft. Het groeit lichamelijk, totdat het volwassen is, en eenmaal volwassen, hebben er geen veranderingen meer plaats.

Een koe blijft een koe. Het goede beest mag door het ingrijpen van de mens zwaarder, meer melkgevend zijn geworden, misschien zelfs schoner van bouw — maar haar wezen is niet veranderd. Zij kent geen hogere aspiraties dan haar voorgangster van tienduizend jaar geleden.

Een leeuw van het jaar 1936 is nog precies hetzelfde dier, als een leeuw, die zijn prooi belaagde in de tijd van Koning David.

Zó als de adelaar in oeroude tijden leefde, zijn nest bouwde op het hoge rotsgebergte, en op brede wieken zeilend door de hoge lucht, met zijn scherpe ogen loerde naar de verre diepte om te speuren naar buit, zo leeft hij nog.

Kortom: als het dier, tot welke soort het ook moge behoren, eenmaal geboren is, dan, behoudens het bereiken van de volle wasdom, is het af, heeft het zijn bestemming bereikt.

Of een dier denkt over zijn bestaan, of het geluksgevoel kent en vreugde en verdriet bewust ervaart is niet uit te maken. Wel kunnen wij opmerken, dat het b.v. aanhankelijkheidsgevoel bezit en dit tot uiting brengt. Dieren kunnen zich sterk hechten aan andere dieren en ook aan mensen. Daarvan zijn talrijke voorbeelden.

Er is echter niets, dat er op wijst, dat er een dier ter wereld is, dat enig streven kent, enig verlangen om zich innerlijk te verrijken, om intellectueel verder te komen, om scheppend werk te verrichten.

Hierin voelen wij het principiële verschil tussen mens en dier.

De mens is een denkend, gevoelend, willend wezen.

Daardoor staat hij boven het dier. Dit is zijn glorie, maar hierin schuilt ook wat ik noem: de tragiek van het „mens”-zijn.

Wij worden geboren en leiden aanvankelijk een zuiver dierlijk bestaan. Wij voelen ons behagelijk als onze lichamelijke behoeften worden bevredigd. Meer verlangen wij niet. Waarschijnlijk heeft de oorspronkelijke mens — en hierbij denk ik aan de mens, die vóór honderdduizenden jaren op de aarde rondzwierf — lange tijd in deze toestand geleefd. Daarin kwam echter te eniger tijd een verandering. Want in hem was het intellect, het verstand. Hij had hersenen, die hij leerde gebruiken in de strijd om het bestaan, welke hij had te voeren tegen zijn hem belagende vijanden. Hij begint te denken.

Maar zijn gedachten richten zich niet alleen op de

mogelijkheden om stoffelijk zich te handhaven.

Hij gaat verder. Hij wil zich beveiligen tegen gevaren, die dreigen, tegen rampen, die hem kunnen treffen. Daartoe zoekt hij naar wapenen, bouwt hij zich verblijven, gaat hij zijn lichaam beschutten tegen koude en schoeiende hitte.

Eenmaal in deze richting gaande, schrijdt hij steeds verder.

Welk een reusachtig verschil is er tussen kleding, wapening van de primitieve mens en de mens van de twintigste eeuw!

Dit is echter nog niet het voornaamste. Van groter belang is, dat in de mens ook zedelijk, aesthetisch en religieus gevoel aanwezig blijkt en dat deze gevoelens zich steeds meer ontwikkelen.

Dat wil zeggen: in hem ontwaakt het bewustzijn van goed en kwaad, het schoonheidsverlangen (in tweeërlei zin n.l. het genieten van schoonheid en het scheppen daarvan, wat wij kennen als kunst) en 't verlangen om het levensmysterie te verklaren in het besef der gebondenheid aan onzichtbare machten.

Hierin schuilt nu juist het tragische van het „mens” zijn.

Daaruit vloeit voort zijn eeuwige onbevredigdheid.

Dit geldt zéér in het bijzonder ten opzichte van de aanwezigheid van het zedelijk en religieus besef.

Immers de grootste innerlijke en uiterlijke conflicten worden daaruit geboren.

Innerlijke conflicten.

Wie zou ze niet kennen? Wij hebben er mee te worstelen van onze vroege jeugd af. Nauwelijks beginnen wij aan het zuiver dierlijke, instinktmatige leven te ontgroeien of ons wordt geleerd, dat er goed en kwaad is en zedelijke voorschriften worden ons gegeven. Wij moeten „zoet” zijn en gehoorzaam, wij moeten ons beleefd gedragen en hulpvaardig zijn. Wij moeten eigen verlangens terzijde stellen. In het kort wij worden in een bepaalde richting opgevoed.

Daarbij ondergaan wij in sterke mate de invloed der omgeving, waarin wij verkeren. En zo groeien wij op in een levensbeschouwing, die niet zelfverworven is, maar aangebracht van buiten af. En wij gevoelen er ons goed bij totdat.... we min of meer zelfstandig worden en gaan denken over het goed recht der zedelijke voorschriften en geboden. Dan is de innerlijke rust verdwenen, welke ons deel kon zijn, wanneer wij ons aan die geboden hielden. Dan is de onrust gekomen. Wij gaan twijfelen. En uit deze twijfel kan en moet dikwijls verzet geboren worden.

Want goed en kwaad zijn geen vaststaande begrippen.

Wat goed en kwaad is, is afhankelijk van het inzicht der mensen in de onderlinge verhoudingen.

Zo is er b.v. een tijd geweest, dat algemeen de slavernij als niet onzedelijk werd beschouwd. Thans durft geen enkel beschaafd mens haar meer te verdedigen.

Een enkele blik op de geschiedenis der mensheid kan er ons van overtuigen hoe het inzicht in de mensverhoudingen zich voortdurend wijzigt. En dit inzicht bepaalt geheel onze opvatting van goed en kwaad, welke het kernpunt is van alle zedelijkheid.

Hierdoor leren wij verstaan de grote botsingen, welke de mensheid periodiek doormaakt. Deze botsingen zijn in het begin altijd latent, verborgen onder de oppervlakte. Zij zijn een strijd, gevoerd tussen enkele vertegenwoordigers der mensheid n.l. tussen de intellectueel-begaafden, die over de zedelijke problemen nadenken. Eerst later worden meerderen daarin betrokken. En dan zien wij de verdeeldheid groeien. De strijd wordt in de enkelingen persoonlijk uitgevochten, maar daarna wordt het een kamp, waarin de massa's betrokken worden.

Wie hieraan mocht twijfelen, verzoek ik zich duidelijk rekenschap te geven van de toestand waarin de beschaafde mensheid zich tegenwoordig bevindt.

Men moet al heel vreemd staan tegenover de werkelijkheid van thans, men moet al buitengewoon suf zijn, wan-

neer men niet ziet, hoe wij in een bijzondere periode verkeren.

Over de wereld is onrust. Wij behoeven maar één week de couranten met aandacht te lezen, om ervan overtuigd te worden, dat er een geweldige strijd wordt gevoerd. Wat is daarvan de oorzaak?

Ik zie daarin de tragische botsing tussen twee levensbeschouwingen, derhalve in diepste grond: een zedelijk conflict.

Nog is oppermachtig de oude burgerlijke levensbeschouwing, waarin wij allen zijn grootgebracht.

Deze levensbeschouwing aanvaardt als normaal de bestaande sociale verhoudingen.

Maar een ander inzicht in deze verhoudingen breekt zich onweerstaanbaar baan. Steeds groter wordt het aantal dergenen, die gaan vragen: Mogen wij zó blijven voortleven? Is het gerechtvaardigd, dat een deel der mensheid beschikken kan over de bodem en de productiemiddelen, terwijl een ander (en verreweg het grootste) deel gedoemd is die bodem te bewerken en die productiemiddelen rendabel te maken? Is het zedelijk toelaatbaar, dat in een wereld van overvloed tienduizenden een kommervol bestaan leiden? Is het geoorloofd, dat de beste krachten der mensheid worden misbruikt voor de vernietigingsindustrie? Is het niet in strijd met de eerste beginselen van humaniteit, dat mensen niet met elkander streven naar broederschap en gerechtigheid, maar elkander bekampen in de practisch geheel overbodig geworden kamp om zich zoveel mogelijk toe te eigenen?

Deze vragen worden inderdaad gesteld; zij dringen zich met grote kracht aan het tegenwoordige geslacht op. En diensengevolge moet met onverbidde lijke noodzakelijkheid de wereld in twee groepen verdeeld worden, die nog wel niet scherp begrensd zijn, maar toch voortdurend scherper zich aftekenen.

En het grote conflict is geboren.

Hoe zal 't eindigen?

Als antwoord op deze vraag haal ik aan wat in haar drama „De Opstandelingen” H. Roland Holst laat zeggen door de prachtige vrouwenfiguur Maria.

„En hoe anders zal 't eindigen, makker, dan
Eindigen in 't voorjaar de wilde dagen,
Als eindigt het geweldig spel der lente
Wanneer de stroom uit verstarring ontwaakt?
Dan komen zachte luchten, oevers groenen,
Kabb'lende golfjes voeren bloemen mee.
Zo zijn dit de dagen der lentestormen
in de maatschappij: de lang bevroren driften
raken los, storten dreunend opelkaar.
Liefste makkers, o, laat uw hart toch niet
verschrikken door de donder der gevaren
lente brengt hij, hij verkondigt het komen
van de zoete, geurende broederschap....

Daar behoort een rotsvast geloof toe om zo te kunnen spreken. Is dit gerechtvaardigd?

Uit diepe overtuiging zeg ik: ja!

Daarom sta ik in deze tijd van geweldige spanning en tragische botsing niet als een wanhopige. Want hoe vreselijk in vele opzichten onze tijd ook is, hoe schijnbaar de laagste driften triomferen, dit is voor mij zeker, dat uiteindelijk een hogere levensopvatting het zal moeten winnen van een lagere. Ach, wij zullen misschien nog heel wat verschrikkelijker dingen moeten medemaken, dan die, waarvan wij thans getuigen zijn: bloedige strijd en daemonische onderdrukking en verminking van de persoonlijkheid.

Maar tenslotte moet het lagere voor het hogere wijken. Geen macht, hoe satanisch ook, zal dit kunnen keren. **Want de mensheid moet haar bestemming volgen.**

En tot die bestemming behoort, dat zij voortschrijdt op de weg naar steeds menselijker, d.i. steeds zedelijk hogere verhoudingen. Zij kan niet anders, omdat zij is, wat

zij is, omdat zij zich niet kan ontdoen van het haar ingeschapen zedelijk bewustzijn.

Hier voelen wij de volle betekenis van de tragiek van het „mens”-zijn. Maar óók de glorie daarvan.

Ik houd er mij van overtuigd, dat zeer vele lezers het met mijn beschouwing eens zullen zijn. Ik hoop het van harte. Wanneer wij dit geloof niet meer bezitten, moeten wij tot radeloosheid vervallen in deze geweldige tijd. Maar als wij 't wel bezitten zullen wij werkers, strijders zijn, ieder op zijn eigen wijze. D.w.z. dan zullen wij ons aandeel leveren in de grote strijd om twee levensbeschouwingen en de geest onzer medemenssen bewerken. Want de geest is het terrein, waar de strijd moet worden uitgevochten.

Een enkel woord wil ik hieraan nog toevoegen door te wijzen ook op de tragiek in het leven van mens en mensheid met betrekking tot het religieuze leven.

Wij kennen helaas maar al te goed wat de historie ons hierover heeft te zeggen. Het zijn haar zwartste bladzijden, die gewagen van godsdiensttwisten, van geloofsvervolgingen en van godsdienstoorlogen zelfs. En het is wel heel droef te moeten bedenken, dat al deze dingen door-gemaakt moèsten worden. Want ook zij waren noodzakelijk, omdat de menselijke geest steeds verder zoekt en daarom altijd gedwongen is oude begrippen te verwerpen en nieuwe inzichten te veroveren. (Ik laat hierbij nu buiten beschouwing, dat de godsdienststrijd heel vaak vertroebeld werd door allerlei politieke en economische drijfveren, d.i. derhalve door machtsbegeerte en stoffelijk belang).

Deze tragiek doorleeft elk ernstig zoekend mens, die immers, als het hem inderdaad om vaste overtuiging, om waarheid te doen is, niet ontkomen kan aan twijfel, aan ontkenning. En dit gebeurt nooit zonder dat er innerlijk lijden mede gepaard gaat.

Maar zouden wij dit tragische willen missen, als wij bedenken, dat wij daardoor onze diepste drang naar zuiver inzicht, naar waarheid bevredigen?

Staat het anders met de mensheid?

Ook in godsdienstig opzicht maakt de wereld een crisis door. En het is niet zeldzaam om naief-gelovigen te horen jammeren, dat niets, wat heilig is, tegenwoordig onaangetast blijft. En wij horen spreken over de noodzakelijkheid om de godsdienst te redden, om het christendom in het bijzonder voor ondergang te behoeden.

Wij lezen van vergaderingen en congressen, nationaal en internationaal, waar gezocht wordt naar middelen om de godlozen-beweging, welke als een olievlek zich uitbreidt over de wereld, te beteugelen.

De strijd neemt steeds scherper vormen aan. En die vormen zijn niet altijd eerbiedwaardig.

Alweer een tragisch conflict.

Laten wij ons hier eens rustig bezinnen.

Of de mens is van nature, krachtens zijn wezen religieus of hij is het niet.

Is hij het, dan zal geen macht ter wereld ooit de religie kunnen uitroeien. Dan zal de strijd tegen de religie, tegen de godsdienst, tegen de kerk alleen maar ten gevolge kunnen hebben, dat de religie gelouterd wordt, ontdaan van veel, dat door de traditie misschien geheiligd is, maar dat niettemin een belemmering vormt voor haar zuivere opbloei.

Veel zou hierover nog te zeggen zijn. Maar ik doe er verder het zwijgen toe.

Ik verwacht evenwel, dat de lezers het met mij eens zullen zijn als ik spreek van de tragiek van het „mens”-zijn.

Men beschouwe dit evenwel niet als een klacht. Ik geef gaarne toe, dat er ogenblikken zijn in mijn leven, vooral in de laatste tijd, nu de botsingen zo hevig zijn en de mensheid in een revolutionaire periode verkeert en vele lage driften onstuimig opstuwen en zich op gruwelijke wijze uiten, ogenblikken waarin het leven mij tegenstaat, zó sterk, dat de dood mij een verlossing lijkt. Maar gelukkig zijn dat maar ogenblikken, die spoedig weer voor-

bijgaan. Daarna komt weer mijn oud vertrouwen terug en ik aanvaard die tragiek als onvermijdelijk. En dan zie ik óók het heroïsche van deze tijd en ik word er mij van bewust, dat nieuwe krachten geboren worden, dat zich in de geest der mensheid een geweldig proces afspeelt en dat vroeg of laat de vruchten daarvan aan de mensheid zullen worden geschonken: een hogere levensvorm, een gelouterde religie.

En ik zou die strijd niet willen missen, ondanks al haar gruwelijke bijkomstigheden, die blijkbaar onontloopbaar zijn, omdat daardoor de mens stap voor stap verder schrijdt naar haar bestemming.

En ik denk daarbij met dankbaarheid aan een woord, dat verleden Zondag, nadat ik op een vergadering had gesproken, iemand mij toevoegde: „U moet nooit vergeten, dat alles moet groeien en groeien gaat langzaam. Willen wij de veranderingen gewoonlijk niet te vlug?”

In deze opmerking zit veel waarheid en wijsheid.

Ach, wij zouden zo graag in een ommezentje onze idealen willen verwerkelijken. De ervaring leert 't ons wel anders. Ook ten opzichte van onszelf. Treurig, maar waar!

Maar deze gedachte zal ons, als wij ons gemeenschapswezens voelen, nooit weerhouden om te werken aan de groei der mensheid zolang we dit nog kunnen.

„SCHAGER COURANT”.

Okt. 1936.

EENZIGHEID.

Dit artikel is geboren in de Bijenkorf te Amsterdam op Vrijdag 30 October, des morgens om elf uur ongeveer. Ik gebruik met opzet het woord „geboren”. Er zijn ook artikelen, die gemaakt worden; dit is vooral het geval, als mij gevraagd wordt over iets bepaalds te schrijven. Dan ga ik over het opgegeven onderwerp nadenken en raadpleeg, als het nodig is, verschillende boeken om mijn kennis op te frissen en dan bouw ik mijn gedachtenhuis op, zo goed als 't mij mogelijk is, met in mijn hart de hoop, dat de lezers zich daarin zullen kunnen thuis voelen.

Dit artikel echter is in mij opgekomen buiten mijn bewuste wil. Ik zal beginnen met u dit te verklaren.

Op doorreis naar huis zocht ik een vriend op of liever vrienden: een dokter en zijn vrouw, twee mensen die ik enige jaren geleden leerde kennen en van wie ik zeer veel ben gaan houden, omdat ik in beide zo veel mooi-menselijks heb gevonden; twee mensen, om wie altijd een sfeer is, waarin ik mij op mijn gemak gevoel en waarin ik mij omringd weet door hartelijkheid en echte sympathie. Bij hen te zijn is mij altijd een feest, niet alleen omdat de vrouw des huizes met liefdevolle zorg mij op alle mogelijke wijze vertroetelt, maar ook — en nog méér nog — omdat man en vrouw beiden een sterk geestelijk leven leiden en voor religieuze, zedelijke en maatschappelijke vraagstukken zeer grote belangstelling hebben.

Het ligt derhalve voor de hand, dat onze gesprekken altijd uitstijgen boven de ordinaire conversatie, die gewoonlijk niet veel waarde heeft en vaak zelfs niet veel meer is dan onbeduidend geroddel. Dit wil niet zeggen, dat wij altijd diepzinnig zitten te redeneren. Wij kunnen ook lachen en dwaze dingen zeggen en hebben gelukkig nog zin voor humor. Maar het loopt bij ons steeds weer uit op gesprekken over ernstige dingen. En dat is een geestelijke genieting, vooral ook omdat wij verschillend geaard zijn. Mijn vriend is religieus en wijsgerig aangelegd. Hij is een

geïntroverteerd type. (Voor degenen, die dit vreemde woord niet kennen, geef ik deze verklaring: Introversie betekent: naar binnen wending. Een geïntroverteerd mens is iemand, die vóór alles waarde hecht aan het innerlijk leven en het innerlijk verwerken en waarnemen der belevingen en zoekt naar harmonie met zichzelf méér dan naar harmonie met anderen, die zelfs de neiging heeft zich van de buitenwereld af te wenden).

Zijn vrouw is meer sociaal aangelegd; zij is religieus socialiste, waaruit reeds volgt, dat zij van binnen uit gedreven wordt om zich in het bijzonder te interesseren voor de economische verhoudingen, waarin de mensen tot elkander staan in deze maatschappij en dat zij deze verhoudingen beoordeelt volgens de zedelijke normen, welke zij als de geldende erkent.

En ik? Wie ik ben, weet gij. Ik heb al zo talrijke malen in de Schager Courant tot u gesproken, dat gij allen mij — om een West-Friese uitdrukking te gebruiken — kent van haver tot gort.

Welnu, op de avond van Donderdag 29 October zaten wij gedrieën in de behagelijke kamer van de dokterswoning. En tot het middernachtelijke uur ongeveer hebben wij gepraat. Met grote ernst. Maar ook met de begeerte om elkaar te begrijpen en ondanks verschil van mening te waarderen. Want er was inderdaad verschil van mening in het bijzonder tussen mijn vriend en mij. Dit verschil betrof in hoofdzaak onze opvatting over het wezen, de aard van de mens. Misschen karakteriseer ik dit verschil het best door te zeggen, dat *hij*, wat dit wezen van de mens betreft pessimistisch en *ik* optimistisch dacht. In aansluiting daarmede was hij huiverig voor vrijheid, terwijl ik juist de individuele vrijheid — als het alléén gebonden zijn aan het geweten — bepleitte.

Het is mij niet mogelijk om het gesprek volledig weer te geven. Daartoe is mijn geheugen niet meer sterk genoeg. Het is ook niet nodig, want mijn bedoeling is niet om van het door ons behandelde een soort van verslag te geven

of in dialoogvorm het gesprek schriftelijk weer te geven.

Ik zeide reeds dat dit artikel „geboren” is in de Bijenkorf.

Dat zit zó in elkaar: toen ik Vrijdags weer van mijn vrienden wegging, voerde mijn weg over Amsterdam, waar ik een paar boodschappen had te doen. In de lunchroom van de Bijenkorf gebruikte ik een kop koffie; alleen zat ik aan een tafeltje zonder aan iets bepaalds te denken. Plotseling gingen mijn gedachten terug naar de vorige avond, naar de gesprekken, die wij hadden gevoerd en toen werd mij ineens duidelijk welk een waarde juist zulke *vriendschappelijke* besprekingen hebben en hoe deze ons verrijken kunnen. Ik leg de nadruk op vriendschappelijk. Want wanneer gesproken wordt met de grondgedachte, dat het niet gaat om elkaar te *bestrijden*, om het gelijk *willen* hebben, maar om uitwisseling van mening, dan is alle animositeit uitgesloten.

Ik zat dus aan mijn tafeltje. De omgeving bestond bijna niet voor mij. Temidden van de mensen was ik alleen. Alléén met mijn gedachten en deze gedachten werden volkomen beheerst door de gesprekken van de vorige avond. En toen heb ik mijzelf zo onpartijdig mogelijk trachten te bezien en in mijzelf: *de mens*.

En ik ben tot de conclusie gekomen, dat ik te waken heb tegen eenzijdigheid in de eerste plaats. Zou niet ieder mens de neiging tot eenzijdigheid in zich hebben? Ongetwijfeld! Maar daarin schuilt een groot gevaar, waaraan wij moeten trachten te ontkomen. Dat gevaar bestaat hierin, dat wij geen open oog houden voor het mogelijk goed recht van meningen, die van de onze afwijken, dat wij blind worden voor goede bedoelingen, welke andersdenkenden kunnen hebben, dat wij onrechtvaardig worden tegenover onze medemensen.

Eenzijdigheid kan voeren tot fanatisme. En wij weten allen bij ondervinding, dat met den echten fanatieker niet te redeneren valt. Hij staart altijd in één richting; hij is als een bezetene, die gaat volgens een bepaalde lijn, niet in

staat om te bedenken, dat er ook andere lijnen zijn, gebogen, gekromd misschien, maar die toch min of meer naast de zijne lopen en hetzelfde eindpunt hebben.

Ben ik zulk een fanatieker? Wil ik ondanks alles vasthouden aan mijn optimistische kijk op de mens? Wil ik dit omdat anders mijn toekomstdroom verstoord wordt en mijn idealisme gebroken?

En ik heb tot mijzelf gezegd: jongen wees vóór alles eerlijk tegenover jezelf. En in de Bijenkorf zag ik het mij zo sympathieke gezicht van mijn vriend voor mij opkomen. En ik heb mijzelf op de snijtafel gelegd en meedogenloos onderzocht. Wat leeft er in mij? Welke begeerten huizen in mijn ziel en laaien soms op tot hete en onweerstaanbare driften?

Ik heb mijzelf gezien en in mijzelf teruggevonden veel lelijks, dat ik bij anderen veroordeel, maar bij mijzelf gewoonlijk tracht te verdoezelen. Voor het oog der wereld ben ik wat men noemt een fatsoenlijk, net mens, op wien naar de gangbare begrippen niet veel is aan te merken. Maar het oog der wereld dringt niet door tot mijn binnenste, schouwt slechts de buitenkant, mijn openlijke gedragingen. Als het dit wel deed, zou het met minder welgevallen op mij rusten, dat zou het ontwaren, dat geen enkele menselijke ondeugd mij vreemd is. Het zou zien ijdelheid, zinnelijkheid, hebzucht, haat en wreedheid zelfs. Want dit alles is in mij aanwezig.

Zou mijn vriend dan toch gelijk hebben, wanneer hij beweert, dat de mens niet veel zaaks is en in bedwang moet worden gehouden?

Maar dan rijst een bedenking tegen zijn bewering op.

Als ik *mijzelf* zie dan zie ik tegelijkertijd de *mens*. Want wij mogen geen ogenblik vergeten, dat wij allen in wezen gelijk zijn. Er is geen *principieel* verschil tussen mij en de hoogst-geplaatste en de laagst-gezonkene. Bij de één zal déze, bij de ander géne neiging zich sterker dan andere neigingen doen gelden als gevolg van de omstandigheden, waaronder hij verkeert. Het zal den éne meer

en den andere minder gelukken om bepaalde begeerten te onderdrukken. Maar ik ben er innig van overtuigd, dat er geen wezenlijke verschillen bestaan tussen mensen en mensen, al heeft het er wel de schijn van, omdat er zoveel onderscheid in *uiterlijke* beschaving, in ontwikkeling bestaat en.... in het vermogen om zijn zwakke kanten te maskeren.

Maar dan komen wij onvermijdelijk tot de vraag: moeten wij dáárom afwijzend staan tegenover de vrijheid? Deze vraag wordt wel tot de allerbelangrijkste in de tegenwoordige tijd, nu een streven zich openbaart om ganse volken te stellen onder de dictatuur van één enkel persoon. Ik laat nu buiten beschouwing, dat m.i. slechts een sterk minderwaardigheidsgevoel iemand er toe kan brengen om eigen oordeel, eigen denken, eigen geweten volkomen uit te schakelen. Maar ik wijs slechts op het feit, dat óók de dictator een mens is, dús een wezen als wij. Hoe meer macht hij heeft, hoe meer hem daarmee de gelegenheid gegeven wordt zijn neiging uit te leven.

Ja, als de dictator een engel of een godheid was dan.... maar hebben wij niet kort geleden in de couranten kunnen lezen, dat in Hitler-Duitsland een man werd gevangen genomen, omdat hij „als ernstig bijbelonderzoeker” de opvatting verdedigde, dat men God meer moet gehoorzamen dan mensen. Buitendien ben ik van mening, dat vooral ten opzichte van machtsbezit, in hoge mate het bekende spreekwoord „het zijn sterke benen, die de weelde kunnen dragen”, wordt bewaarheid.

Ik wens zoveel als 't mogelijk is mij te behoeden voor het idealiseren van de mens, ik wil trachten hem te zien zó als hij is met zijn mooie en lelijke, vaak zelfs weerzinwekkende kwaliteiten. Ik wil daarbij voor niemand, ook niet voor mijzelf een uitzondering maken. Want zoals ik anderen in mijzelf terugvind, zo vind ik mijzelf in anderen. Daarom ben ik dus op zuiver psychologische grond tegen het leggen van de absolute macht in één hand. Want

die hand behoort toe aan een mens en daarom zál hij er misbruik van maken.

Maar nog andere dingen gingen mij in de Bijenkorf door het hoofd, van nog andere in mijzelf — dus ook in anderen! — aanwezige neigingen werd ik mij bewust. Heb ik — zo peinsde ik verder — genoeg aan mijzelf? Of laat ik het nog verder uitbreiden: heb ik genoeg aan de kleine kring, waarin ik dagelijks verkeer? Sta ik los van de buitenwereld? Neen, neen! Ik heb behoefte aan contact met mijn medemensen; ik weet met zekerheid, dat in mij aanwezig is de kiem der saamhorigheid, der solidariteit met mijn soortgenoten. Ik zou zonder medemensen niet kunnen leven. Een onzichtbare band is er tussen hen en mij. Als ik lees van een ramp, dan gaat er iets van medelijden door mij heen, als ik mij verdiep in het zware, harde lot van duizenden medemensen, komt de beangstigende vraag als een dreiging op mij af: hoe staat gij daartegenover, voelt gij ook ùw schuld?

Buitendien word ik er mij van bewust, dat zonder hulp mijner medemensen het leven voor mij absoluut onmogelijk zou zijn. En stoffelijk en geestelijk ben ik van hen afhankelijk. Elk uur van mijn leven maak ik gebruik van wat anderen aan stoffelijke en geestelijke waarden hebben voortgebracht. Moeten wij daardoor niet komen tot de aanvaarding der idee: economische gelijkheid voor allen?

Zo zat ik te peinzen in de Bijenkorf.

En ik doorleefde het als een bevrijding, dat ik óók mocht denken aan de goede dingen, die in de mens aanwezig zijn en die zich willen uiten. Is dit niet hoopvol en moedgevend voor de toekomst? Immers alles wat leeft, wil zichzelf verwezenlijken. Zou dit bij de mens dan niet het geval zijn? Wanneer ik, zoals mijn vriend, mij verdiep in mezelf dan word ik mij bewust van het feit, dat er veel lelijks in mij leeft. Zonder twijfel, maar ook van dit betekenisvolle feit, dat er in mijn hart een onweerstaanbare drang aanwezig is naar datgene, wat wij gewoonlijk als liefde aanduiden. En sluit liefde niet in de erkenning van

rechtvaardigheid, van zuivere mensverhoudingen? Wordt zij niet daarom de grote revolutionerende kracht in de wereld?

Introversie is daarom iets heel moois. Wij kunnen het niet missen ons in onszelf te verdiepen. Wij moeten zoeken naar harmonie met onszelf. Maar moèt dit niet voeren tot het zoeken naar harmonie met onze medemenssen? Ik kan het niet anders zien omdat *harmonie met mijzelf voor mij geen andere betekenis kan hebben dan harmonie met de diepste en zuiverste drang in mij.*

Mijn vriend sprak ook over de waarde der religie en noemde het een zegen, wanneer de mens uren doorleefde, waarin hij boven zichzelf uitsteeg. Prachtig! Het is heerlijk tijdelijk te vertoeven in de reine sfeer van denken; het is een verkwikking, de barre werkelijkheid vergetend, op te stijgen naar de wereld van de geest, het is een zaligheid weg te dromen naar ongekende hoogten vèr boven al het banale en gemene en te doorleven de verrukking van het zich één weten met al wat bestaat en te doorvoelen als een heilige huivering dat universele liefde het opperste geluk brengt.

Maar er komt een ogenblik waarop wij tot de werkelijkheid terugkeren, tot haar nederdalen uit de wereld van de geest, waarin wij tijdelijk toefden. Wat dan? Dan zullen wij uit die wereld hebben mede te nemen nieuwe moed en nieuw geloof om te strijden voor de realisering van wat wij dáár als goed en zuiver doorleefden. Gebeurt dit niet, dan is de religieuze beleving waardeloos. Eerst naar binnen, eerst omhoog, maar dan . . . dan naar buiten, de wereld in, de strijd aanvaard, de strijd tegen het minderwaardige *in* zich en *om* zich. En zo baant zich de mensheid haar weg door de eeuwen, gehoorzaam aan de Geest, die in en door haar zichzelf verwezenlijkt.

Ziedaar mijn waarde lezers een verslag van wat er in de Bijenkorf in mij omging.

Ik heb boven dit artikel het opschrift „eenzijdigheid” geplaatst. Gij zult begrijpen waarom ik dit deed. Mijn

vriend heeft mij genoodzaakt mij te herinneren en ik heb daardoor zeer sterk gevoeld dat wij allen zo gemakkelijk tot eenzijdigheid vervallen. Daartegen heb ik mijzelf en u in dit artikel gewaarschuwd. En het beste middel daartoe is: eerlijke uitwisseling van gedachten; ernstige gesprekken. Zij brengen ons altijd verheldering van inzicht, verrijking van de geest. Zij dwingen tot voortdurende zelfherziening en voorkomen geestelijke stilstand. En daarom juist zeg ik: wee het volk, waar het vrije denken en de vrije meningsuiting wordt onmogelijk gemaakt.

„SCHAGER COURANT”.

November 1936.

LIJST VAN ILLUSTRATIES

Tegenover blz.	8:	Foto 1936.
„	„	9: Facsimile van Schermerhorns handschrift.
„	„	64: S. als student (1887).
„	„	80: In 1911.
„	„	144: In 1920.
„	„	160: S. in zijn werkkamer (1926).
„	„	224: S. op de vergadering in Alkmaar. (t.g.v.z. 70ste verjaardag) 1936.
„	„	240: Hoe de tekenaar Wim Papenhuizen Sch. zag in 1917.

Omslag: Sch. in 1936.

INHOUD

	blz.
Opdracht	7
Mijn leven, door N. J. C. Schermerhorn	9
Een enkel woord, door Gé Nabrink	45
Vrijheid en gezag	49
Vrijheid	61
Aan mijn broeders	69
Vrede op aarde	71
Christendom tegenover het militarisme	75
F. Domela Nieuwenhuis als anti-militarist	87
Aan hare majesteit	97
Als ik U zie.... ..	101
Kerstevangelie	105
De Vrijdenker en het anti-militarisme	111
Vaderlandsliefde	123
Herman Groenendaal	133
Gij zijt gewaarschuwd	139
Dienstweigering	145
Aan de nederlandse doktoren	161
Voor de eerste Mei	167
Anarchistische strijdwijzen	173
De drie fasen in het leven van den mens, die „mens” wil worden	175
Gedachten over de crisis	187
Sociaal-anarchisme	203
Mijn geloof	207
Het tempo van ons leven	237
Hoe verwerven wij ons een wereld- en levensbe- schouwing?	247
Voor de eerste Mei	269
De tragiek van het „mens” zijn	277
Eenzijdigheid	287
Lijst van Illustraties	295
Inhoud	296

DE VER. ANARCHISTISCHE UITGEVERIJ

STELT ZICH TEN DOEL

door uitschakeling van elk partikulier
winstbelang, goedkoop en in massa
goede propagandalektuur onder het
publiek te brengen. —:—

De volgende publikaties zagen reeds het licht:

XX: „Uit de klauwen der Nazi's ontsnapt" (Uitverkocht)

B. DE LIGT: „Waarop het fascisme stuit" (Uitverkocht)

„ Nationaal-Socialisme of Vrij
Socialisme" 12½ ct.

G. TEDING VAN BERKHOUT: „Denemarken
onder de rode vaan" 10 ct.

„ „De Volkenbond" 50 ct.
voor leden V.A.U. 30 ct.

De Rode Kruisweg (plaat) 15 ct.

F. Domela Nieuwenhuis (portret) 25 ct.

HENK EIKEBOOM: „Zonnewende" 50 ct.
voor leden V.A.U. 30 ct.

HENK EIKEBOOM: Spanje. Revolutie kontra
Fascisme 10 ct.

P. ARSJINOF: „De geschiedenis der Machnobeweging"
f 1.25, geb. f 1.75
voor leden V.A.U. resp. f 1.— en f 1.50

HENK EIKEBOOM: „De Loden Soldaat" zelfde prijzen

ALEX. BERKMAN: „Het Sociaal-Anarchisme" zelfde prijzen

A. H. VAN KAMPEN: „Beschaving zonder
Masker" zelfde prijzen

B. JASIENSKI: „Pest over Parijs" zelfde prijzen

Dr. M. HODANN: „Raad in Sexuele Nood" zelfde prijzen

RUDOLF ROCKER: „Achter Prikkeldraad
en Tralies", 2 delen zelfde prijzen

NABRINK—SCHERMERHORN: „Vrijheid
en Persoonlijkheid" zelfde prijzen

LIBERTAIRE KALENDER 70 ct, voor leden V.A.U. 50 ct.

Bestellingen worden franco uitgevoerd na ontvangst van 't bedrag op de girorekening der S.A.A. 187027, A'dam

Als lid der Vereniging Anarchistische Uitgeverij betaalt men wekelijks 8 cent (voor een ingenaaid) of 12 cent (voor een gebonden boek) en ontvangt dan elke 3 maanden *zonder verdere kosten* de boeken die de V.A.U. uitgeeft.

Al deze boeken zijn 250 à 300 bladzijden groot, uitstekend verzorgd en 1e klas literatuur.

In uw eigen belang, maar ook in het belang van de vrij-socialistische propaganda vragen wij: geef U onverwijld op als lid. 't Is zo'n klein offer uwerzijds en 't is zo nodig!

Inzicht

en

Strijdwil

tezamen zullen de arbeiders de toekomst doen veroveren.

Vertegenwoordigers V.A.U.:

Aartswoud: Jannes Baron.
Alkmaar: Niek Blankman, Julianastraat 16.
Almelo: Wed. Hammink, Rietstraat 256.
Amsterdam C.: W. Cappel, Zwanenburgwal 42 I.
„ N.: G. Telling, Elzenstraat 36.
„ O.: J. Hakkaart, Madoerastraat 49².
„ W.: L. Dootingh, Crijnsestraat 41³.
„ Z.: J. Schut, Saffierstraat 99 hs.
Andijk: D. Singer, Krimpen.
Antwerpen: Uitg. De Jongh, Jos. Nellenslei 4, Deurne.
Apeldoorn: Joop Wensveen, Ankelaarse weg 55².
Appelsga: Jan Veenstra, 1ste wijk.
Assen: Wim Alles, Groningse straat 277.
Assendelft: G. v. 't Veer, Zaandammerpad 158.
Blaricum: G. v. Houten, Schapendrift 6.
Bolsward: J. v. d. Zee, Molenbuurt 5.
Breezand: Th. Pruijm, Meerweg 25.
Den Haag: W. Dorst, Ribesstraat 6.
Deventer: Bertus Lenting, Bellendonkstraat 24.
Dirkshorn: J. Koomen, D 26.
Dokkum: K. v. Dijk, D. R. Camphuisstraat 227.
Dordrecht: Harm Scheepbouwer, Jos. Israëlsstraat 52.
Emmer Compascuum: Harm Poelman, 2e Woningbouw 602
Enschede: Tj. Huisman, Lindestraat 10.
Farmsum: R. Berrelkamp, Molenstraat B 404.
Finsterwolde: Hk. Meulenkamp, Meierslaan D 97.
Gorredijk: E. Rudolphy, Langewal 384.
Greup: Arie Weeda.
Groningen: J. Cornelis, Zonnebloemstraat 17.
Haarlem: Jurjen Hoogeveen, Schoterbosplein 13 rd.
Hengelo: H. de Groot, Anthoniusstraat 77.
Hilversum: Hein Nijveen, Eemnesserweg 110.
Hoogezand: v. Royenstraat 144.
Hoorn: H. Wagemaker, Veenelaan 217.
Katlijk: K. de Kroon.
Knollendam: Kees Lakeman.
Leeuwarden: G. v. d. Wal, Anemoonstraat 4.
Nw. Niedorp: Simon Smit, Westerweg D 46.
Nw. Pekela: H. Siepel, woonschip Noorder-Kolonie.
Nijehorne: K. Betten.
Rotterdam: C. v. Hagen, Bajonetstraat 109 c.
Nd. Scharwoude: Jan Bleek.
Scheveningen: C. de Koning, Flakkese straat 75.
Sneek: S. Brandsma, Ubbo Emmiusstraat 2.
Soest: Wim Alberding, Veldweg 10.
Stadskanaal: R. Naayer, Boerendiep 2.
Utrecht: Katrien Bol, Balyelaan 35 bis A.
Valthermond: P. v. d. Leij, No. 60.
Veendam: R. Bok, Ben. Oosterdiep 86².
Velzen: A. v. Vuuren, Lithstraat 17.
Venhuizen: W. Graaf, Dijk 23.
Wieringen: R. Holtjer, Westerklijf.
Woldendorp: G. de Groot, Zwaagweg C 203.
IJmuiden O.: A. Booy, Zandersstraat 39.
Zaandam: P. Helling, Ameland 45.
Zuidbroek: H. Bos, Heiligelaan.

Het eerste grote boek in de nederlandse taal, dat een grondig en afgerond beeld geeft van de vrij-socialistische theorie en wereldbeschouwing is het werk van

ALEXANDER BERKMAN

„Het Sociaal- Anarchisme”

ALBERT DE JONG schreef in „De Syndicalist” over dit boek:

„Dat dit boek, een sieraad der anarchistische literatuur der laatste jaren, in het nederlands is verschenen, is een verrassing, te meer nog, daar het *goed* is uitgegeven, terwijl de prijs onbegrijpelijk laag is. Wij hopen van harte, dat de V.A.U. er bij deze prijzen in zal slagen haar werk voort te zetten en dat haar optimisme niet beschaamd wordt. Deze onderneming verdient alle steun”.

Dit is geen woord te veel gezegd. En de waardering van het kloeke initiatief der V.A.U. moet haar uitdrukking vinden in een massale verkoop van dit werk. *Elk vrij-socialist* behoort dit boek in huis te hebben: vrouw en kinderen kunnen het lezen; *elk revolutionair* moet het zich aanschaffen: hij dient de anarchistische theorieën te kennen, stellig in deze tijd, nu het gezags-socialisme zo faalt.

Het boek is prachtig verzorgd, bijna 300 bladzijden groot en gebonden in linnen stempelband. Zilver op zwart. Het kost slechts f 1.75, f 1.25 ingenaaid. Leden der V.A.U. f 0.25 korting.

Correspondentie aan: V.A.U., Postbus C 320, Amsterdam.

Betaling op giro 187027 der S.A.A., Amsterdam.

Over A. H. VAN KAMPEN'S

„Beschaving zonder Masker”

stond in „*De Arbeider*” van 1-2-'36 't volgende te lezen:

„Daarom acht ik de verschijning van dit boek van buitengewoon belang. Hij, die het rustig en aandachtig leest, móet wel de laatste resten van nationalisme verliezen en tot het inzicht komen, dat boven het vaderland de mensheid staat; de mensheid, welke noch door grenzen, noch door taalverschil, noch door huidkleur verscheurd mag worden in elkaar bestrijdende, vernietigende, uitbuitende en uitmoordende groepen.

Waarachtige cultuur verdraagt dit niet meer.

Het tweede gedeelte van het boek draagt, zoals ik reeds zeide, tot opschrift: „De blanke parasiet”.

Ik zou lust gevoelen om vele aanhalingen uit dit gedeelte te doen. Ik laat het na. Dit slechts wil ik ervan zeggen: als wij het lezen, ballen wij onbewust de vuisten en groeit er in ons op een diepe afkeer tegen de christelijke „beschaving”. Wat is zij anders dan een net ploertendom of een verniste roversbende?

Bitter, maar wáár, zegt de schrijver: „Men gebruikt wel eens de uitdrukking „Aan de heidenen overgeleverd zijn”. Wat dit precies zeggen wil weet eigenlijk niemand. Maar wat het zeggen wil „aan de christenen overgeleverd te zijn”, vraag dat maar eens aan de heidenen”.

Genoeg. Ik beveel het boek van Van Kampen zonder voorbehoud ter lezing aan. Ik zou wensen dat het bij duizenden onder de mensen en niet alleen onder „onze” mensen kwam. Het verdient het ten volle. Mij heeft het van de eerste tot de laatste bladzijde geboeid en ik heb er veel aan gehad en ik kan niet nalaten mijn bewondering uit te spreken voor den schrijver, die mij telkens aan De Ligt deed denken. Want even gedocumenteerd als b.v. „Vrede als daad” is „Beschaving zonder masker”. En juist hieraan ontleent het m.i. zijn grote waarde”.

N. J. C. SCHERMERHORN.

P.S. Het boek is zéér goedkoop: f 1.25 en gebonden f 1.75. Een lage prijs. Men ontvangt het franco thuis na storting van het bedrag op de girorekening der S.A.A. 187027, Amsterdam.

Oók zijn stem!

Gé Nabrink schrijft terecht in dit boek (zie pag. 47):

„Eén belangrijke zaak ontbreekt in deze bundel, moest er in ontbreken: de stem.... van de „spreker” Schermerhorn!”

In dit boek.... ja, — maar wie Schermerhorns stem bij zich thuis wil doen komen, kan dit nu toch óók!

De V.A.U. vond n.l. kameraad Schermerhorn bereid een speech voor de mikrofoon te houden, welke op de pathefoonplaat werd vastgelegd.

Deze pathefoonplaat is thans verkrijgbaar. Ze is uitnemend geslaagd. Alsof hij bij u in de kamer stond, zo sonoor klinkt het stemgeluid u toe!

Het aantal platen is natuurlijk beperkt, maar voor elke afdeling hebben we er toch wel één of twee. Men verzekere zich dus nu en voor de toekomst van dit „gesproken dokument”.

De prijs der plaat is f 2.50. Voor leden der V.A.U. f 2.10.

Toezening na ontvangst van het bedrag op giro 187027.

Op veler verzoek zijn ook onderstaande boeken, buiten het gewone abonnement om, bij de V.A.U. verkrijgbaar. Het zijn goede boeken, doch bij andere uitgevers verschenen.

De gestelde prijzen zijn meest **verminderde** prijzen *), die alleen voor leden gelden. **Levering** is onzerzijds **vrijblijvend**, daar meestal **bepaalde** voorraden aanwezig zijn.

A. den Doollaard: De Druivenplukkers; geb. f 1.50.

Henri Barbusse: Het Vuur; geb. f 1.50.

J. de Kadt: De Toekomst van Europa; geb. f 2.25.

J. Hoving: Levensherinneringen; geb. f 2.80.

Henk Eikeboom: Kruistochten; ing. f 1.— *).

L. Renn: De strijd om de Macht; ing. f 1.— *).

D. de Jong: De stenen Doolhof; geb. f 1.50 *).

B. de Ligt: Vrede als Daad; geb. f 3.90.

Ilja Ehrenburg: Babeuf; geb. f 1.50 *).

Mary Lee: Wat een oorlog; ing. f 1.— *).

Daan v. d. Zee: De brandende stad; geb. f 1.50 *).

Ed. Verman: De Profeet en de kanarie; geb. f 1.50 *).

C. de Dood: De wreedheid van Johan Krene; geb. f 1.50 *).

Dwinger: Tussen zwart en rood; geb. f 1.50 *).

Alex. Cohen: In Opstand; geb. f 1.50 *).

Arthur Stadler: 1914! ?; f 1.— *).

Hugo Bettauer: De stad zonder joden; geb. f 1.— *).

H. W. v. d. Bergh v. Eysinga: Tot het eeuwig zelf; geb. f 1.50 *).

Toespraken van Krishnamurti; ing. f 0.30.

Wells en Huxley: De wetenschap v. h. leven (2 d.); geb. f 6.— *)

Nico Rost: Levensberichten; geb. f 1.— *).

F. Sternberg: Der Faschismus an der Macht (duits) geb. f 1.50 *)

ARTHUR STADLER:

„1914...?“

een boekwerk bestaande uit 42 tekeningen in fraaie uitvoering, in royaal kwarto formaat, tekst in Hollands, Engels, Frans, Zweeds en Duits. OUDE PRIJS f 2.25.

**Wij kunnen dit prachtige boek
aanbieden voor de lage prijs
van één gulden**

„Arthur Stadler, kunstenaar-journalist, heeft als actief officier van het oostenrijkse leger de oorlog in het satanisch gelaat gezien. Hij heeft de kreten der stervenden gehoord, hij heeft de walgelijke tonelen van onze „beschaafde“ slagvelden meegemaakt, de onafgebroken rij van misdaden aan millioenen kinderen van het volk begaan aanschouwd — is zelf in de oorlogswaanzin medegevoerd, is zelf het gewetenloos, gedachteloos en willoos werktuig van het militarisme geweest!....

Nu spreekt Stadler tot ons met zijn felle tekeningen op de hem eigen wijze, cru, meedogenloos — als de oorlog zelf is. Velen, die nog steeds blind zijn en behoren tot hen die „alles vergeten en niets geleerd hebben“ zullen er ongetwijfeld door gewekt worden”.

Slechts een beperkt aantal is door toevallige omstandigheden in ons bezit gekomen. Die profiteren wil van deze aanbieding, girere ten spoedigste het verschuldigde bedrag (girono. 187027), waarna toezending volgt.

